

Alföldy Gábor

Újabb adatok a dégi Festetics-kastélyegyüttes történetéhez

II.

Bernhard Petri és a dégi park

Hajós Géza emlékének

Tézis és bevezetés

A dégi park kompozíciójának megalkotásában meghatározó szerepet játszott Bernhard Petri (1767–1853), korának európai szinten is egyik legkiemelkedőbb tájkertésze és mezőgazdája.¹

E tanulmány legfőbb célja, hogy ezt a tézist – amelyet lehetőségként már többször is fölvettem² – több oldalról alátámassza, és ezáltal új kontextusba helyezze a dégi park építéstörténetét. Az állítás bizonyítására néhány eddig ismeretlen, meghatározó jelentőségű említést használok fel, amelyeket a 19. század elején tevékenykedő Bartosságh József különböző írásaiból gyűjtöttem össze.

Az előző közleményben közzétettem egy eredetileg az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* című folyóiratban megjelent leírást, amely az addig ismerteknél korábban, még a kastély és a park építésének idején keletkezett. E leírás a korábbi ismereteinkhez képest számos lényeges új adatot tartalmaz a dégi birtokról, kastélyról, parkról és melléképületekről, rávilágítva egyúttal a külföldön megjelent, német nyelvű kertészeti és gazdasági folyóiratok művészettörténeti, különösen kerttörténeti forrásértékére is.³ Most további, ugyanezen forráskörből származó adatok, illetve más korabeli írások alapján teszek kísérletet arra, hogy Bernhard Petrit a dégi kastélypark tervezőjeként és egyúttal az említett leírás szerzőjeként is azonosítsam, valamint

hogy a parkot az ő életének, munkásságának kontextusában elhelyezzem.

Ahogy a korábbi közleményben is, e helyütt ismét elkerülhetetlenül a művészettörténettől látszólag messze álló mezőgazdaság területére kalandozunk. A park szerzőségére vonatkozó utalás közlésén és elemzésén túl is érdemes megtenni ezt az elsőre talán meglepőnek látszó kirándulást. Ennek során válik ugyanis nyilvánvalóvá, hogy a Magyarországon a 18. század végétől kezdve lezajlott mezőgazdasági modernizáció művészettörténeti összefüggésben nem csupán a hazai művészeti (és általában kulturális) mecenatúra egyik legfontosabb anyagi bázisát jelentette. Az antik *res rusticae* ideája a fiziokrata eszmékkel és a modernizált agrikultúra módszereivel párosulva nemcsak gazdasági modellként volt meghatározó, hanem döntő hatást gyakorolt a táj- és természetszemléletre, az embernek a természethez való eszmei és gyakorlati kapcsolatára, a tájalakítási attitűdre, valamint az életmód és a közízlés átformálódására is.⁴

E korszakban, amikor az antikvitás vált a kortársi művészet mintaképévé, a kert (Árkádia ideális újraelalkotásaként) e vonzások és választások által vezérelt, forradalmi jelentőségű szemléletbeli változások kifejezésének egyik legfontosabb terrénumává vált. A földbirtokosok mintaszerű gazdálkodás keretében megvalósított nagyszabású birtokfejlesztő (modernizáló és szépítő) tevékenysége a gazdasági és kulturális

1 A jelen tanulmány az ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskola Művészettörténet Programjában készül, „Hasznost a széppel: Festetics Antal dégi kastélyparkja” című doktori disszertációm kapcsán végzett kutatásaim egy részét összegzi. E helyütt szeretném kifejezni hálás köszönetemet Galavics Gézának és Ecsedy Annának azért, hogy e tanulmány kéziratát elolvasták, és hasznos tanácsaikkal segítettek. Köszönettel tartozom továbbá Demeter Zsófia, Charlotte Glück, Hargitainé Vári Éva, Dick Knight, Přemysl Krejčířik,

Jutta Schwan és Hartmut Troll segítségéért.

2 ALFÖLDY 2009. 54; ALFÖLDY 2015. 23; ALFÖLDY 2016. 136.

3 ALFÖLDY 2018.

4 Ennek angliai példájáról: 'Utility and Beauty' in WILLIAMSON 1995. 119–140. A kontinensen Girardin márki Rousseau hatására létrehozott, hazánkban is jól ismert ermenonville-i parkgazdasága és kertelméleti értekezése kontinensszerte példaként szolgált. BUTTLAR 1999. 22, 109–110.

fejlődésnek alappillére és egyúttal leképeződése is volt. Ahogy a korabeli építészetben, úgy a kertművészetben is a klasszicista szépségeszmény: a Kazinczy által Winckelmann ihletésére megfogalmazott „nyugodalmas nagyság” karaktere jutott érvényre a 18. század végétől kezdve, s ennek egyik első elterjesztője éppen Bernhard Petri volt hazánkban.⁵ Bár az eszmei alapokat részben az antikvitás szolgáltatta, a megvalósítás praktikus mintáját Anglia jelentette (közvetlenül vagy francia, német, osztrák–morva, olasz közvetítéssel). E példa éppúgy érvényesült a korszerű mezőgazdasági módszerek és eszközök meghonosításában, mint a tájkert övezte korszerű rezidencia és a felvilágosult, erőforrásaival mintaszerűen gazdálkodó, művelt földesúr eszményképének elterjedésében.⁶

A 18. század végétől kezdve néhány évtized alatt végbement agrárreform során a rendszerszemléletű, tudományos alapokon nyugvó, modern módszereket alkalmazó, nyereségorientált, vagyis (korabeli kifejezéssel) „okszzerű” mezőgazdaság terjedt el hazánkban. Az alapvetően kapitalista szemléletű mintagazdaságok fiziokrata szellemisége teljesen megfosztotta a mezőgazdaságot hagyományos ethosától.⁷ A bevezetett új gazdálkodási módszerek alaposan megváltoztatták a mezőgazdasággal kapcsolatos feladatokat, s ezáltal a birtokosok attitűdjét is: immár érdekeltté váltak abban, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak birtokaikra, amelyekhez az intenzív gazdálkodás teendői révén jellemzően jobban kötődtek elődeiknél.⁸ Az új vagy meg-

újuló régebbi vidéki rezidenciák keretét adó kertművészeti alkotás jellege, stílusa, mérete, eszmei tartalma és tájjal való kapcsolata mintegy idealizált formában képezte le a birtokon folyó gazdálkodást, utalva a táj átfogó fizikai átalakulásának szellemi hátterére is. A föld korszerű művelése, az okszerű gazdálkodás ugyanúgy reprezentálta a földesúr műveltségét és orientációját, mint a kastély könyvtára és gyűjteményei.

A 18. század utolsó évtizedeiben földesuraink jellegzetes új generációja lépett színre, amelynek az apáktól örökölt, elavult társadalmi és gazdálkodási szisztémával, adósságokkal és a birtokos szó szerint paragon heverő mezőgazdasági potenciáljával kellett szembeülnie. A bécsi, budai, váci Theresianumban nevelkedett, esetenként külföldi egyetemeken is továbbképzett ifjak tanulmányaik során az angol és német gazdasági szerzőket és Rousseau műveit egyaránt megismerték.⁹ A kiművelt és tettere kész, a fejlesztés szükségét érző, felvilágosult földesurak számára a francia háborúk konjunktúrája adta meg annak lehetőségét, hogy a szemük előtt lebegő angol mintát gazdasági és esztétikai értelemben is gyakorlatra váltsák.¹⁰ Ahogy hirtelen érdemes lett növelni a termésátlagokat, megváltozott a termelési mód és a nagybirtokok összképe is. E fejlesztések egyik legkitűnőbb példáját nyújtotta Festetics Antal dégi birtoka, amelyről így írt Fényes Elek: „Az ide tartozó roppant pusztákon nagy fontosságú gazdaság üzetik. Van itt kítűnő merino juhtenyésztés, gulya, telivér-ménes, és schweiczi tehenészet. A haszonvehetetlen mo-

5 RAPAICS Rajmund (1940) Petrit a szentimentális kertművészet jeleként méltatja (156, 186); Kazinczy 1806-ban kelt, hotkóci utazása kapcsán írt híres kertesszéjét pedig két külön korszak és gondolkodásmód példájaként osztja meg (186–188; 196–197); ZÁBOR 1973. 16. jegyzet; GALAVICS 1999. 56.

6 A kertművészet szempontjából erre a kérdésre kontinentális szemzőből Adrian von Buttlar összefoglaló műve nyújt összképet, számos példával (BUTTLAR 1999). A korszak hazai kertművészeti összefüggésében, elsősorban művészettörténeti szemzőből Zádor Anna (1973), Sisa József (1990–1992) és Galavics Géza (1999) összefoglalásai nyújtanak konkrét példákat, illetve érzékeltetik a hatások sokféleségét és összetettségét. A korszak gazdasági szempontú áttekintése gazdag irodalommal rendelkezik, de a hazai gazdasági reformok és a kertművészet közvetlen és közvetett összefüggései ma még komplexebb feltáráásra várnak.

7 GERGELY–PAJKOSSY 2003. 42.

8 Galavics Géza szerint „a [...] közép-európai, így a magyar szabadkőműves arisztokraták között az általános philantrop beállítottság mellett igen erős volt a gazdasági modernizáció iránti érdeklődés, kezdeteként az élet minősége és a gazdaság fejlettsége közti összefüggés felismerésének. Így az az »emberbarát vagy hazafi« dilemma vagy párosítása mellé jellemzésükként az »emberbarát és mintagazda (oconom)« jelzőpárt is odailleszthetnénk, különösen a haladó szellemű, de a kormányzati politikától távolságot tartó gazdasági elit esetében” GALAVICS 2006. 138.

9 Ebből a szempontból sem hanyagolható el a korszak felvilágosult elítéképítő intézményeinek: a bécsi, majd a budai, illetve a váci Theresianumnak a hatása. KURUCZ György (2013) kiemeli a bécsi Theresianum, különösen Michael Denis és Mitterpacher Lajos professzorok jelentőségét e generáció e téma iránti érzékenységének és érdeklődésének, valamint kiművelésének tekintetében. Denis természetszemlélettel és kertművészetrel kapcsolatos alapvető hatásáról: HAJÓS 1989. 69, 104. Mitterpacher később Budára került, s ott Festetics Antalt is tanította.

10 Elsősorban a szász mezőgazdász-professzor, Albrecht Thaeer, az angol mezőgazdaság német szakértője gyakorolt döntő hatást a kontinens agrárreformjára a 18–19. század fordulóján és a 19. század első felében. Művei nem hiányozhattak a magyar földbirtokosok könyvtáraiból sem. Az általa közvetített modern angol mezőgazdasági módszerek többek közt a keszthelyi Georgikont alapító Festetics György számára is meghatározóak voltak, s ő a primer angol szakirodalmat is megszerezte saját keszthelyi könyvtára számára. Erről részletesen: KURUCZ 2013. 198–211. Ennek az összetett kulturális és gazdasági folyamatrendszernek holisztikus képét nyújtja Kurucz György mintaszerű feldolgozása e generáció egyik legkitűnőbb alakjáról, gróf Festetics Györgyről, Festetics Antal unokatestvéréről. KURUCZ 2013. A dégi kastélyt építtető Festetics Antal könyvtáráról más alkalommal esik majd szó. E szellemi áramlat és a magyarországi felvilágosult kör kertépítő tevékenységéről Galavics Géza írt összefoglalóan. GALAVICS 1999; GALAVICS 2002.

csáros, homokos helyeket viruló rétek és fiatal erdők váltották fel.¹¹

A birtokokon véghezvitt fejlesztések keretében és bevételéből parkok, szépített tájak sokasága jött létre Magyarországon. Legkiválóbb példák az itt megforduló tehetséges, esetenként közvetlen szigetországi tapasztalatokkal is rendelkező, művészvénával is megáldott, így kerttervezéssel is magas szinten foglalkozó, jellemzően német szakemberek (mint Bernhard Petri, Rudolf Witsch, Heinrich Nebbien) közreműködésével valósíthattak meg. A sokoldalúan tájékozott és a korszerűsítés iránt ideológiai és gazdasági alapon is elkötelezett birtokosok és a szintén sokoldalúan képzett gazdasági szakemberek együttesen jó néhány nagybirtok forradalmának mondható átalakítását, gazdasági és esztétikai fejlesztését, s ennek keretében nagyszabású parkok építését vitték véghez. A század végén a kerékbe tört politikai reformkezdeményezések helyett tehát először a mezőgazdaság és a művelődés bizonyos területein adódott lehetőség arra, hogy nagyszabású törekvések bontakozhassanak ki hazánkban. A kertművészet éppen e területek határmezsgyéjén s e törekvések kifejezőjeként, a pillanatnyi gazdasági fellendülésnek köszönhetően különösen jelentős alkotásokkal gazdagodhattak ezekben az évtizedekben.

Fesztetics Antal dégi kastélyparkja ezek sorába tartozott, de közülük is kiemelkedett: korának legnagyobb kertművészeti alkotása és kvalitásait tekintve is a klasszikus tájkert egyik csúcsteljesítménye volt hazánkban, amely egy mintagazdaság középpontjában, annak részeként valósult meg. Ezt már a kortársak is felismerték, és jelentőségének megfelelően méltatták. Mivel mind az építtető, mind a kerttervező a korszerű mezőgazdaság elkötelezett híve volt, nem kerülhetem el a téma ilyen irányú megközelítését, különösen, mivel a tanulmány középpontjában álló források: a dégi park mindeddig ismeretlen (vagy elfeledett) méltatásai és tervezőjének említése éppen a korszak egyik legter-

mékenyebb magyar mezőgazdasági közírójának különféle írásaiból bukkantak elő.

A fenti tézis és e tanulmány alapját tehát nem kerttervek vagy levéltári dokumentumok képezik (ilyenek sajnos e kérdéssel kapcsolatban máig nem kerültek elő): a legfontosabb adatokat nagyrészt álnéven vagy név nélkül írt, elsősorban külföldön megjelent folyóiratokban és szakkönyvekben elejtett, illetve a legutóbbi idő-kig ismeretlen, kéziratban lappangó célzások, utalások mozaikkockái hordozzák.

Az informátor: Bartosságh József

Bartosságh József (Arad, 1782–Pest, 1843) a reformkor egyik kiemelkedő, nemzetközi ismertségnek örvendő alakja (1. kép).¹² Igazi polihisztor volt: jogász, mezőgazdász (szőlészettől a birkatenyésztésig minden területen kompetens tudással és gazdag tapasztalatokkal), jószágigazgató, szakíró, birtokos, könyvtárrendező, botanikus és kertbarát. Számos témához számtalan alkalommal szolt hozzá hazai és külföldi sajtóorgániumokban, időnként önálló kötetekben is.

Először jogi végzettséget szerzett a pozsonyi akadémián, majd Bécsben, Nemes György udvari ágensnél bojtárkodott. A bécsi egyetemre beiratkozva matematikát, kémiát, botanikát és állatorvosi tanulmányokat folytatott, többek között a híres Jacquin professzor is tanította,¹³ s a kor egyik legnevesebb mezőgazdászánál is képezte magát: annál a Peter Jordannál, akinél korábban Nagyváthy János, Fesztetics György gróf nagy hírű jószágkormányzója, a korszak egyik legkimagaslóbb szakírója is gyakornokoskodott.¹⁴ Ezt követően némi katonáskodás után, 1801–1802-ben elvégzett egy évet a keszthelyi Georgikonban.¹⁵ 1802 és 1804 között került először huzamosabban Dég közvetlen közelébe, amikor a szomszédos lepsényi Nádasdy-uradalom

11 FÉNYES 1851. I. 250.

12 Életrajzát a legrészletesebben saját maga írta meg a legutóbbi idő-kig kéziratban maradt, 2014-ben megjelent művében: BARTOSSÁGH 1830 (2014). Bartossághot a mű szerzőjeként Vári András történetész azonosította. (BARTOSSÁGH 1830 [2014]. 18.) E fontos műre, amely Takáts Rózsa rendkívül alapos jegyzetanyagával kiegészítve, a kézirat betűhű közléseként jelent meg, Demeter Zsófia hívta fel a figyelmet, amiért ezúton fejezem ki hálás köszönetemet. E kéziratot már Galgóczy Károly is ismerte, és tudta, hogy Bartossághról származik, mivel (hivatkozás nélkül) fel is használta Bartossághról írt életrajzához (GALGÓCZY 1884a. 8–11). Galgóczy írását használta fel Szinnyei József (SZINNYEI 1891. I. 653–654) és Pálmány Béla (PÁLMÁNY 1987. 131–133) a Bartossághról írt rövid biográfiákhoz. Az

alábbi, általam felhasznált életrajzi adatok e munkákból származnak, de mivel a dátumok a fenti forrásokban egymástól sok esetben eltérnek, Bartosságh saját önéletrajzának adatait, azok hiányában pedig a Galgóczy művében említett dátumokat használtam fel.

13 Említi: BARTOSSÁGH 1830 (2014). 34. A Bartosságh által csak családnevén említett bécsi professzor egyaránt lehetett Nicolaus Joseph von Jacquin, a híres orvos, botanikus, kémikus (korábban selmecbányai tanár, a bécsi botanikus kert igazgatója), vagy az ő fia, Joseph Franz von Jacquin, aki ugyanezen tárgyak szintén nagy hírű oktatója volt.

14 Nagyváthy szerepéről, személyiségéről legújabbban és legsokoldalúbb módon KURUCZ György (2013) nyújt képet.

15 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 34.

1. **Ismeretlen művész:** Bartosságh József
Magyar Mezőgazdasági Múzeum, ltsz. KM 67.1.

morva bérlőjéhez, Jan Nowotnyhoz szegődött el „praxisra”. Itt, a „selem birka tenyésztés classicus földjén” szerezte meg első gyakorlati tapasztalatait,¹⁶ s a birkanemesítés később is „kedvenc tárgya” maradt.¹⁷ Nowotny mellett – akit elkísért például a Habsburg Birodalom legjelentősebb állatvásárára, a holicsi császári merinónyájhöz kötődő birkalicitációkra is – alkalma nyílt megismerkedni a korszak legjelentősebb

mezőgazdásaival, juhtenyésztőivel, köztük Bernhard Petrivel is.¹⁸

Minthogy ekkor ifj. Viczay Mihály gróf iredi, valamint unokatestvére, gróf Sándor Vince rárói uradalmát szintén Nowotny kormányozta,¹⁹ Bartossághnak módjában állt meglátogatni a Petri által alkotott rárói Sándor- és a vele szomszédos hédervári Viczay-kertet, illetve az utóbbi birtokos ottani korszerű gazdaságát is.

1804-től kilenc éven át továbbra is a dégi Festeticsek közvetlen közelében működött: előbb Festetics Mária (Antal húga, Czindery Pálné) félárván maradt gyermekeinek birtokait vette haszonbérbe, majd 1805-től 1812-ig e birtokok kormányzója lett.²⁰ A fiúgyermek Czindery Lászlónak később is atyai jó barátja maradt.²¹

Ebben az időszakban, 1805-ben Bartosságh Festetics Antal Lajos nevű öccsével közösen látogatott el a Bernhard Petri által szervezett, loosdorfi Liechtenstein-birtokon rendezett birkaárverésre.²²

Festetics György sem mulasztotta el kifejezni elismerését a Georgikon egykori kiváló hallgatójának: 1815-ben tiszteletbeli vizsgaülnökké nevezte ki Bartossághot, s ez alkalomból az intézet háromkoszorus diplomájával tüntette ki első híressé vált tanítványát.²³ Abban az időben – 1813 és 1818 között – Bartosságh országszerte különböző nagybirtokok kormányzásával és fejlesztésével foglalatzkodott, míg végül egy bő évtizeden keresztül Apponyi Antal nápolyi, majd párizsi nagykövet birtokait rendezte és kormányozta.²⁴ Ő irányította a gróf könyvtárának Pozsonyba költöztetését, amelynek rendezésében és a köz számára való megnyitásban (1827) is tevékenyen részt vett.²⁵ Nyugdíjba vonulása után továbbra is Pozsonyban, valamint villányi birtokán élt. 1830-ban írta valószínűleg fő művének szánt, önéletrajzát is tartalmazó, a birtokok gazdasági kormányzásáról szóló, név nélküli munkáját, amely a közzelmúltig kéziratban maradt.²⁶

16 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 33–34. Nowotny alakjára Asbóth János gazdasági tanulmányút-leírása alapján Kurucz György hívta fel a figyelmet. KURUCZ 2013. 234.

17 GALGÓCZY 1884a. 9.

18 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 35–37.

19 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 37.

20 Festetics Antal húga, Mária először Czindery Pálhoz, Somogy megye másodalispánjához ment nőül. E házasságából született kiskorú gyermekeinek örökségét bérlete, majd igazgatta Bartosságh.

21 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 37.

22 BARTOSSÁGH 1836. 177.

23 Az 1815. május 21-i eseményről az *Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung* számolt be. Fordítását közölte: KURUCZ 2013. 328. Kurucz György ezzel tisztázta e diploma mibenlétét, amelyet korábban több esetben is hibásan az intézet

elvégzését jelző dokumentumként említették. Az erről szóló eredeti levéltári bejegyzés: „Bartosságh József Iháros Berényi Director Úr a Rigorosum Examenekkel egybe kötött Mezei Látogatás alkalmatosságával a Georgikon Honorarius Assessorának ki neveztetvén, néki arról egy három koszorus Diploma adattasson.” MNL OL P279 Festetics család keszthelyi levéltára, Directoratus, 1815. Prot. No. 560.

24 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 39–40.

25 Bartosságh tevékenysége a közcéla megnyitott, igen jelentős bibliotékában a könyvtártörténet számára máig nem volt ismert, bár GALGÓCZY 1884a. 10 és SZINNYEI 1891. I. 653. említi. Az Apponyi-könyvtár ekkori rendezéséről a vonatkozó korábbi szakirodalom áttekintésével legújabbban Granasztói Olga tett közzé tanulmányt. (GRANASZTÓI 2016. 223.) Lásd még Takáts Rózsa Bartosságh-életrajzát (BARTOSSÁGH 1830 [2014]. 15–16, 50–51. jegyzet).

26 BARTOSSÁGH 1830 (2014).

A széles műveltségű, mindig naprakészen tájékozott Bartosságh évtizedeken át számtalanszor ragadott tollat (sokszor név nélkül vagy álneven), ha olyasmit olvasott vagy látott valahol, amiről úgy érezte, hogy hozzá kell szólnia.²⁷ Az 1810 körüli évektől kezdve ez az írásbeli véleménynyilvánítás, időnként vaskos helyreigazítás kedvenc műfajává, sőt valóságos személyiségjegyévé vált, s ez kötetben megjelent műveinek stílusán is megmutatkozik. Írásaiban gyakran idézett latin szentenciákat, véleményének mintegy megfellebbezhetetlen summázataként. Egyik könyvében „kertbarátnak”,²⁸ másutt „botanikusnak” nevezte magát,²⁹ és érzékletes, szakszerű kertleírásokat is köszönhetünk neki.³⁰ Az angolkertek létrehozását a birtokosok „okos” luxustevékenységének tekintette, főként, ha – a horatiusi eszménynek megfelelően – a szépség a hasznossággal párosul.³¹ Máiig összegyűjtésre váró glosszái, vitairatai és terjedelmesebb írásai a magyar kultúrtörténet igen értékes és különleges forrásai – amint az alábbiakból is kitűnik, nem csak agrártörténeti vonatkozásaik miatt.³²

Az alábbiakban Bartosságh írásából, illetve az azok nyomán fellelt munkákból idézek. Az írások egy része a sokoldalú mezőgazdász és tudományszervező Christian Carl André, majd fia, Emil André által Brünnben szerkesztett és Prágában kiadott folyóirat: a főként mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozó *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* hasábjain látott napvilágot,³³ más publikációk megjelenési helye az *Allgemeine Oesterreichische Zeitschrift für den Landwirth, Forstmann und Gärtner*,³⁴ több idézet pedig Bartosságh saját könyveiből való: a *Bemerkungen über den Fortgang der landwirthschaft-*

lichen Kultur der feinern Schaf-Zucht und über die verschiedenen Arten Merinos in Ungarn,³⁵ illetve az *Über rationelle Landwirtschaft in Ungarn*,³⁶ továbbá a legutóbbi időkg kéziratban maradt, a szerző önéletrajzát is tartalmazó *A gazdasági [sic!] kormány című műből*.³⁷

Bartosságh József – Festetics Antal – Dég – Bernhard Petri

A fenti életrajzi adatokból egyértelműen kiderül, hogy Bartosságh mind Déget, mind a kastélyegyüttest építető Festetics Antalt, mind Bernhard Petrit jól ismerte. Az alábbiakban e kapcsolatok dokumentumait ismertetem, amelyek elvezetik a figyelmes olvasót a dégi kastélypark alkotójához.

1816-ban egy „Borsóvári Jakab” (*Jakob Borsovári*) – álneven³⁸ írt glosszában Bartosságh a dégi birtokost megvédte egy magát megnevezni nem kívánó gazdasági szakember gúnyolódásával szemben. Az illető, „egy Sopron megyei kicsi, de meglehetősen megnemesített birkanyáj tulajdonosa” így írt a Festetics Imre által kőszegpatyri birtokán rendezett birkalicitációról szóló beszámolójában: „Én is szerettem volna vásárolni, de miután észrevettem, hogy Festetics Antal olyan különös vásárlókedvet mutat, visszavonultam”.³⁹

Mivel a szerző gróf Festetics Imre testvérének vélte Antalt (aki valójában a gróf unokatestvére volt), Bartosságh tollat ragadott, hogy e hibás jellemzést és a vélt testvéri kapcsolatot kiigazítsa: Festetics Antalt „derék

27 Ezt először Pálmány Béla jegyezte meg róla. PÁLMÁNY 1987. 132.

28 „wir als Gartenliebhaber” in BARTOSSÁGH et al. 1823. 32.

29 BARTOSSÁGH 1832. 47.

30 Több uradalmi központ és szépített birtok érzékletes leírását adja BARTOSSÁGH et al. 1823.

31 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 62, 114, 163.

32 Már Galgóczy is ismerte Bartosságh működését a korszak német nyelvű szaksajtójában (GALGÓCZY 1884a. 9), azonban e roppant mennyiségű információt rejtő írás feldolgozása máig várat magára.

33 Emil André szerkesztői lábjegyzetében „verehrter Freund”-nak nevezi Bartossághot. BARTOSSÁGH 1841c. 649. Az idősebb André is nagyon érdekelték a magyarországi viszonyok, valamint az itteni kultúra és tudományos élet folyóirataiban igen sok magyarországi vonatkozású írást közölt. Erről lásd DEÁK 2001. 40. Sajnos a hazai bibliográfiai adatgyűjtések mindmáig nem foglalkoztak e folyóirat feldolgozásával.

34 BARTOSSÁGH 1836.

35 BARTOSSÁGH et al. 1823. A könyvet „B...gh és G...y” szerzői névmegjelöléssel látták el. Bartosságh szerzősége már Szinnyei József szá-

mára is nyilvánvaló volt (SZINNYEI 1891. I. 654), mivel Bartosságh később felfedte magát (BARTOSSÁGH 1837). A „G...y”-ként jelzett társszerző kilétét illetően felvetem az ifjú Ghyczy Ignác személyének lehetőségét, aki abban az időben még tanulmányait végezte Győrben, utána viszont rögtön mint tapasztalt szakember robbant be a mezőgazdasági reformok híressé vált előmozdítóinak körébe, s a tatai Esterházy-uradalom nagy híru vezetője lett. A tapasztalatszerzésre kiváló lehetőséget jelenthetett egy többhetes országos tanulmányút, amelyet 1822 májusában tehetett az akkor már közismert Bartosságh társaságában.

36 BARTOSSÁGH 1832.

37 BARTOSSÁGH 1830 (2014). Lásd a 4. jegyzetet.

38 Ezt az álnevét Bartosságh saját neve betűinek felhasználásával alkotta. Szerzőségét stílusa árulja el, amelyben „hozta a formáját”: lendületes, szókimondó okfejtései, személyes megjegyzései és a minduntalan közbeszúrt latin szentenciák egyértelműen elárulják a szerzőt.

39 ANONYMUS 1816. 142: „ich aber bemerkte, daß der Hr. Bruder, Anton Festetics besondere Kauflust bezeigte, so zog ich mich bescheiden zurück”.

mező- és birkásgazdaként” jellemezte, jól leborongolva a szerzőt.⁴⁰

Bartosságh a dégi fejlesztések és Festetics Antal méltatására a későbbi évtizedekben többször is visszatért. 1822. május 12-én egy kollégájával (valószínűleg Ghyczy Ignáccal) tett gazdasági célú országos tanulmányút alkalmából ismét ellátogatott a helyszínre.⁴¹ Céljuk az volt, hogy összképet adjanak a honi mezőgazdaság aktuális állapotáról és fejlődéséről, többek között épp azért, mert egyes külföldi szakírók – köztük Bernhard Petri – műveikben oly felületesen szóltak a hazánkban végbement mezőgazdasági fejlődésről.⁴² Dégről röviden, de nagy elismeréssel nyilatkoztak, az építkezések színvonalát is kiemelve: „Ezúttal nem mást látogattunk meg, mint a Dég közepén lakó Festetics Antal úr pusztái alkotta nagyszerű birtoktestet, amely a húszezer és több ott élő nemesített birka miatt, valamint építészeti és kulturális kiválósága révén egyaránt említésre érdemes. A felsőbb gazdasági kultúra egyetlen barátja és szakértője sem távozhat innen a legnagyobb elégedettség nélkül, ha megteszi az idevezető 10 mérföldes kerülőutat.”⁴³

1830-ban írott művében a dégi uradalmat a legkiválóbbak között méltatja, annak művészi kiképzésére is utalva: „Nem tsak ott találunk az előmenetelünk és kifejtődésünk tsudálkozásra méltó Jeleit, ahol Vignola és Belidor modellájára a múlt századokban köveket raktak (Congeries Lapidum). Nézd és járd meg kedves hazámfia! Déghet, Derekegyházát, Eörményt, Magyar Övárt, hozzájok tartozandó telkekkel, pusztákkal és majorokkal – vezessed ezeken keresztül a külföldi jó szívű és nyílt eszű vendéget [...] – és ítéljétek magyar hazánk pallérozott gazdasággal bír e vgy sem?”⁴⁴

1832-ben megjelent könyvében már valóságos apotheozist ír Dégről. A helyszínt szinte a magyarországi gazdasági és kulturális fejlődés szimbólumává emeli (Kismarton párjaként és Eszterháza ellenpéldájaként, amelyet „a vidéken megvalósított nagyvárosi élvezet katafalkjaként” jellemez),⁴⁵ hangsúlyozva, hogy milyen óriási fejlesztést vitt véghez Festetics Antal apja egykori dégi pusztái helyén. Az eredményt József nádor budai várkertjének jelentőségéhez hasonlítja: „Lelki szemeimet örömmel fordítom arra a vidékre, ahol az apa idejében nem volt látható más, mint pusztá legelők és egy silány mocsaras patak – és most? – ott van Dég*) – amely mostani állapotában bizonyára jóleső csodálatra ragadtat minden idegen és honi utazót. Ugyanolyan érzések fognak el mindenkit, aki mostani pompájában látja a budai [Vár]hegy keleti és déli lejtőjét, különösen a palota alatti részt, akinek szerencséje van ezekben közleről gyönyörködni, és e pusztaságokat harminc éve ismerte. – Hogy kell a szívnek dobognia a magasabb nemzeti kultúrának szentelt honfi keblében! ha tudja méltányolni a szellemet, amely a Salisburiából [páfrányfenyőből]⁴⁶ a főherceg nádor kertjében vagy a dégi tó partján^{**}) odasúgja neki: »Labor omnia vincit!«⁴⁷

Dég igazi laudációjára a lábjegyzetekben kerít sort: *) „Úgy hiszem, hazámfiainak nem kell mondanom, melyik megyében fekszik, és a külföldi is könnyen megtalálja, mint ahogyan a kínai császár Boerhavének írt levele is célba ért e címmel: »a nagy orvosnak Európában«.

***) A korábbi jelentéktelen forrásokat évekig tartó munkával, mérhetetlen állhatatossággal és nagy költséggel tóvá egyesítették, és Európa egyik legnagyobb méretű mesterségesen létrehozott vízi létesítményét al-

40 BARTOSSÁGH 1816. 290. Az *Oekonomische Neuigkeiten* cikkeit jól ismerő, jeles 19. századi mezőgazdasági szakíró, Galgóczy Károly is megemlékezett Festetics Antalnak ezen az árverésen való részvételéről: „A déghi kitűnő juhászat alapját, mely csak magában a déghi határban, és az ezen uradalomhoz közvetlen tartozó écsi pusztán 14 000 darabot számlált [...] Festetics Antal vetette meg, még 1812-ben, aki a nemesítést Geislern és gróf Hunyady-féle kosokkal kezdvén meg 1815-ben a gróf Festetics Imre által Surány-Patyon rendezett tenyészállat árverés alkalmával 1965 firt 30 kron vásárolt egy négy éves kost, s ennek egy éves fiát pedig 780 frton [...]” GALGÓCZY 1884a. 95. Az, hogy Festetics Antal a dégi juhászat alapját 1812-ben vetette volna meg, Galgóczy tévedése: nyilvánvalóan a legutóbbi közleményemben elemzett, 1812-ben megjelent útleírás (PETRI 1812a) adatait használta fel, de az évszámot félreértelmezve, hiszen a leírás hosszú évek óta tudatosan tenyészített nyájokról és szisztematikusan nemesítéséről szól. Jelzi viszont, hogy ennek az útleírásnak milyen fontos szerepe volt Dég hírnevének megalapozásában.

41 BARTOSSÁGH et al. 1823. 23.

42 BARTOSSÁGH et al. 1823. VII. Itt Petri birkatenyésztéséről szóló könyvének első kiadására (PETRI 1815) utal.

43 „Besuchten wir diesmal keine, aber das vortreffliche Corpus von

Pußten des Herrn Anton von Festetics, central wohnend in Dégh, mag sowohl wegen der 20,000 und darüber veredelten Schafe, so da leben, als auch wegen seiner Vorzüglichkeit in architektonischer und Culturs-Hinsicht erwähnt werden, und kein Freund und Kenner der höhern ökonomischen Cultur wird selbes, und sollte er einen Umweg von 10 Meilen machen, ohne der größten Befriedigung verlassen.” BARTOSSÁGH et al. 1823. 20.

44 BARTOSSÁGH 1830. 56–57.

45 „So stehet in Eszterház der Katafalk der großstädtischen Lust auf dem Lande da [...] wo die Väter und Großväter nach ihrer Art und Weise sich ergötzen. – Ohne Zweifel sehr großartig, und nicht ohne wesentlichen Gewinn für die geldarme Umgebung, und mit großer Lust für die hohen und höchsten Gäste.” BARTOSSÁGH 1832. 37. Egy évtizeddel korábban is hasonlóan jellemezte: „Eszterház, ein Cathaphalk irdischer Größe.” BARTOSSÁGH et al. 1823. 55.

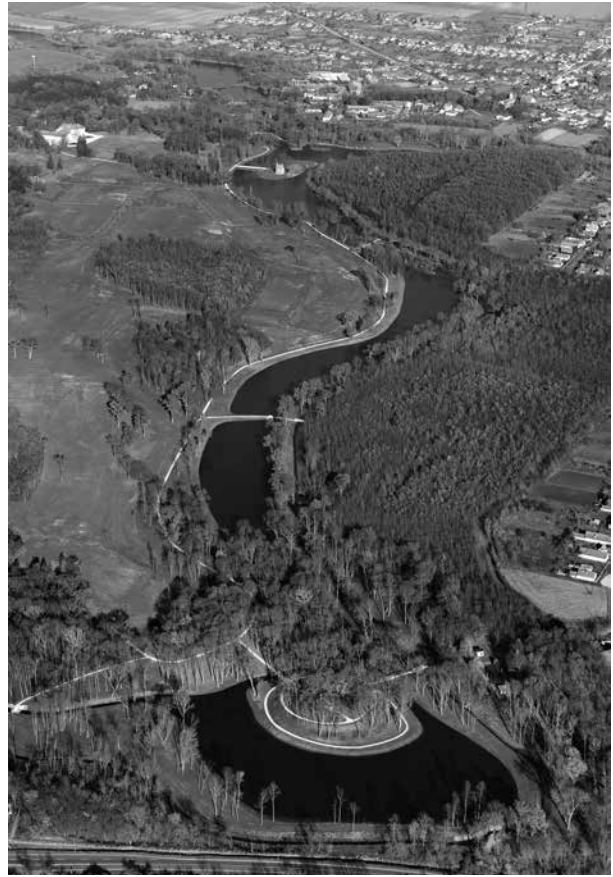
46 A *Ginkgo biloba* korabeli latin névváltozata. A páfrányfenyőt Schams Ferenc 1822-ben megjelent pest-budai útikönyve is megemlíti a budai várkert növénykülönlegességei között. Schams leírását magyarul idézi: RAPAICS 1940. 185.

47 Idézet Vergilius *Georgicájából*, jelentése: „A kitaró munka mindent legyőz.”

kották meg, amely kifolyásánál egy malmot hajt. A kézi munkával kiásott és a közelben két dombbá összehordott földet, miután tömörödött, szőlővel ültették be, és immár évente néhány száz hordó bort terem – bárki odamehet, és maga láthatja.”⁴⁸

Bartosságh fogalmazza meg itt először a több mint két kilométer hosszú dégi szerpentintó európai jelentőségét (2. kép). Később visszatér még Déghöz, és közelebbről megvilágítja a park és a budai várkertben álló páfrányfenyő összefüggését: „[Hogy kerül] egy egyedülálló fa ő császári fensége, a főherceg nádor budai kertjében – Salisburia adiantifolia⁴⁹ – és Festetics Antal úr [...] pompás dégi kastélya nagyszerű környezetével*) egymással párhuzamba? – ! kiált fel valaki. Nekem magamnak első pillantásra feltűnt, hogy csupán úgy tudom e párhuzam logikai következetességét felmutatni, ha megmagyarázom, hogy miképp folyt a gondolataimból a tollamba, s helytálló volta magától értetődővé válik, én pedig ezen elmélkedés lezárásaképpen őszintén kinyilatkoztathatom, amire eddig csak burkoltan utaltam.”⁵⁰

És ismét a lábjegyzetben kerít sort az akkor már két évtizede elkészült dégi kastélyegyüttes elemeinek rövid felsorolására, számos létesítményről elsőként téve említést: *) Nagy lóistállók különféle melléképületekkel, üvegházak zöltségvermekkel [katakombákkal], tisztviselő- és cselédlakásokkal, gazdasági udvar, valamint egy szépen megépített templom a faluban. – A park csaknem ezer holdat tesz ki, és található itt még vágóerdők és egy fácános is, olyan helyen, ahol a jelenlegi tulajdonos egyetlen fát, egyetlen kókénybokrot sem örökölt.”⁵¹

2. Dég, a tórendszer délnyugat felől, 2015
CIVERTAN, Jászai Balázs felvétele

48 „[...] wendet sich mein geistiges Auge freudig in jene Gegend, wo zu des Vaters Zeiten nichts, als öde Hutweiden und ein armseliges Sumpfflüßchen zu sehen war – und nun? – steht Dégh*) der – welches in seinem dermaligen Stande gewiß jeden Fremden und Einheimischen zu wohlthuender Bewunderung hinreißt. – Gleiche Gefühle ergreifen jeden, welcher den östlichen und südlichen Abhang des Ofner Berges, besonders unter dem Schlosse [a budai királyi várkert], in seinen dermaligen Schönheiten prangen sieht, sie in der Nähe zu genießen das Glück hat, und diese Öden vor dreißig Jahren kannte. – Wie muß dem, höherer National-Cultur geweihten Sohn seines Vaterlandes das Herz im Busen schwellen! wenn er den Geist zu würdigen weiß, der ihm aus der Salisburia im Garten des Erzherzogs Palatin, wie am Dégher Teiche**) zuflüstert – »labor omnia vincit!«

*) Ich glaube dem Einheimischen nicht sagen zu müssen, in welchem Comitate es liege? und der Fremde wird es leicht erfragen können, gleichwie der Brief des chinesischen Kaisers an Boerhave gelangte unter der Adresse »An den großen Arzt in Europa.«

**) Durch Jahre lange Arbeit, mit ungemeiner Beharrlichkeit und großen Unkosten, waren unbedeutende Quellen vormals, nun in einen Teich zusammen gezogen und eine der großartigsten künstlich erzeugten Wasserparthien in Europa geschaffen, die am Abflusse eine Mühle treibt. Die durch Menschenhände ausgegrabene,

in der Nähe zu zwei Hügeln ausgeführte Erde wurde, nachdem sie sich gesetzt, mit Reben bepflanzt und liefert nun alljährlich einige hundert Eimer Wein – jeder kann hingehen und es selbst sehen.” BARTOSSÁGH 1832. 39.

49 Lásd 39. jegyzet.

50 BARTOSSÁGH 1832. 40–41. „Ein einzelner Baum im Garten seiner kaiserlichen Hoheit, des Erzherzogs Palatin, zu Ofen, Salisburia adiantifolia – und das herrliche Schloß des Herrn Anton v. Festetics (P. T.) zu Dégh mit seinen großartigen Umgebungen *) in einer Parallele? – ! ruft Mancher, Mir selbst fiel es im ersten Augenblicke auf: allein, durch die Auseinandersetzung, wie diese Parallele aus meinen Gedanken in die Feder floß, – kann ich deren logische Consequenz nachweisen, die Statthaftigkeit derselben wird von selbst einleuchten, und ich werde zum Schlosse dieser Betrachtungen mich offen über das äußern können, was ich bishero nur andeutete.”

51 „Große Pferdestallungen sammt allerlei Nebengebäuder, Gewächshäuser mit Gemüse = Catacomben, Beamten- und Gesindewohnungen, Maierhof, sogar eine architectonisch schöne Kirche im Dorfe. – Die Garten-Anlagen nehmen einen Raum von beinahe 1000 Joche ein, und man findet nun Holzschläge und eine Fasanerie, an einem Orte, wo der jetzige Besitzer keinen einzigen Baum, nicht einmal Schleedornsträucher – ererb hat.” BARTOSSÁGH 1832. 41.

Azt nem tudjuk, hogy Bartosságh – mivel itt Petrit még nem említi – vajon tudatában volt-e annak, hogy mindkét általa említett kertet: József nádor budai várkertjét és a dégi kastély tájképi parkját (valószínűleg) egyaránt a német szakember alkotta,⁵² s ezért „folyt tollából e párhuzam”? Vagy valóban csak e fejlesztések hasonló szellemisége vezette tudat alatt erre a gondolatra, ahogyan ezt később is fejtegeti?⁵³

Bartosságh szerint a birtokszépítésben ugyanaz az emelkedett és jótékony szellem nyilvánul meg, amely a hazai uraságokat a tudományok és a művészetek támogatására, gyűjtemények, könyvtárak, kulturális intézmények létrehozására indítja, vagyis mindez a köző és a haza érdekében való áldozatos munkálkodás körébe tartozik. A birtokszépítés gondolatát továbbszöve az egész birodalom szépítésének, „parkosításának” ideálja lebeg a szeme előtt.⁵⁴

„Vajon nem a mező- és államgazdaság legmagasabb ideálja egyetlen összefüggő, bár ezerféleképp megformált kertté változtatni a teljes birodalmat? És a kiművelt nemzetek fogalmai szerint vajon nem csupán a mintagazdaságok azok, amelyek ezt a szellemet megjelenítik számunkra?”⁵⁵

Bartosságh ennek szellemében tér vissza a dégi fejlesztések a budai várkert párhuzamának fejtegetéséhez, ezúttal együttesen magasztalva Festetics Antal és József nádor személyét mint „a hazai kultúra két géniuszt”: „[...] Magasabbra és tovább hatol és hat a szellem; korunknak és az utókornak el kell ismernie és értékelnie kell a hazai kultúra e két gé-

niuszának érdemeit, nem egy fa elültetéséért vagy egy ház megépítéséért.

Dég és a páfrányfenyő kijelöli a mezőgazdaságban szerzett tapasztalataim idejét és körét. Ezért ezeknek idevonatkozó gondolataim legfényesebb képeiként kell feltűnniük, és dioszkuroszok gyanánt kell megvilágitaniuk gondolataim folyamát, amelyre mindaz vonatkozatható, amit polgártársaimmal »az okszerű mezőgazdaság szelleméről és kultúrájáról« Magyarországon jószándékúan közölni akartam, és úgy vélem, absztrakciómat csupán e vágyott Szellem e bárki számára elérhető megtestesülései teszik szemléletessé.”⁵⁶

Bartosságh ezután fontos információkat közöl a „vágyott Szellemet” megtestesítő Dég egykori képéről és a parképítés különös nehézségeiről: „Amikor a gyakorlati gazdasági életbe léptem, Dég Pusztá nem volt más, mint egy beláthatatlan, sivár legelő néhány házzal, egy szegényes falucska egy mocsaras rét mellett. – Mivé lett az óta, egy emberöltő múltán, a nevezett kéz alatt? Ezer és ezer, távoli birtokról odaszállított fa többszöri kiszáradása sem ijesztette el a kitarító növénytelepítőt, aki emellett megfontoltan kiterjedt faiskolákat is létesített, s aki semmiféle költségtől és fáradságtól nem riadt vissza. – De ez – amennyire tudom – a maga nemében az egész Monarchiában is egyedülálló. *)

*) Azzal áztatom magam, hogy a pártatlan gondolkodó mindezt nem tarthatja tömjénezésnek, és hogy sem a páfrányfenyő fenséges ültetője, sem Dég nagy kultivátora nem utasítja el merészségemet, hogy működéséről elmélkedem.”⁵⁷

52 Petri életrajzi adatait és kertépítészeti életművét röviden e tanulmány későbbi fejezetében ismertetem.

53 E szellemi párhuzamról lásd még BARTOSSÁGH 1832. 40, 48–49. Petri feltételezhető budai várkertbeli munkájáról a későbbi fejezetekben lesz még szó.

54 Itt utalhatunk arra, hogy a Petrihez hasonlóan gazdasági tanácsosként, kerttervezőként is működő Heinrich Nebbion József nádort a pesti Városligethez készített tervének címlapján „Embellisher of Hungaria” (Magyarország szépítője) jelzővel illette 1816-ban. (NEHRING 1981. XXVII. utáni lap. Faksimiléjét közli: JÁMBOR 2018. 46.)

55 „[...] der Luxus der Reichen ist der Nährvater der Künste, der Gewerbe und der ärmeren Classe des Volks. – Hat er ferner vom dritten Theil seines Überflusses – geleitet durch jenen hohen Geist, auf Wissenschaften, Institute, Bücher, Sammlungen von Kunstwerken u. dgl. außer sein Bereich hinaus geben; so kommt es ihm wohl zu, auch selbe durch Verschönerungen seines Landgutes selbst, ins wirkliche Leben treten zu machen, – zur Aufmunterung und Lust seiner Mitbürger, zur Ehre des Vaterlandes und zu Nutz und Frommen der niederen Bedürfnisse. Ist es nicht das höchste Ideal der Land- und Staats-Wirthschaft, das ganze Reich in einen ununterbrochenen, wenn auch tausendfältig verschieden gestalteten, Garten zu verwandeln? und sind nach den Begriffen aller cultivirten Nationen Muster-Wirthschaften nicht solche nur, welche diesen Geist uns sichtbar darstellen?” BARTOSSÁGH 1832. 46.

56 „Höher und weiter dringt und wirkt der Geist; und Mit- und Nachwelt muß es erkennen und preisen, wie diese beide Genien der Landes-Kultur, nicht bei der Pflanzung eines Baumes, nicht beim Bau eines Hauses, stehen geblieben sind. Dégh und die Salisburia bezeichnen die Zeit und den Umkreis meiner Erfahrungen in der Landwirthschaft. Sie mußten daher als die glänzendsten Bilder meiner dießfälligen Ideen auftauchen, und meinem Gedankensflug als Dioscuren verleuchten, auf die sich Alles beziehen läßt, was ich meinen Mitbürgern über »den Geist der Kultur und die rationale Landwirthschaft« in Ungarn wohlmeinend mittheilen wollte: und ich glaube durch diese, Jedem zugängliche[n] Verkörperungen des Genius, dem wir nachstreben sollen, werden meine Abstractionen erst recht anschaulich werden.” BARTOSSÁGH 1832. 47.

57 „Und als ich in das praktisch ökonomische Leben trat, war die Pusztá Dégh nichts, als eine unabsehliche öde Hutweide, mit einigen Häusern, ein ärmliches Dörfchen neben einem sumpfigen Anger vorstellend. – Was ist es seithero in einem Menschen-Alter, und unter der nämlichen Hand geworden? Nicht das mehrmalige Verdorren von tausend und tausend aus dem fernen Gute hergeholter Bäume schreckte den beharrlichen Pflanzler, der sinnig die ausgehntesten Baumschulen daneben anlegte, keine Kosten, keine Anstrengung scheute. – Aber es ist auch, meines Wissens, in der Monarchie einzig in seiner Art. *)

Nem a dégi park volt az egyetlen helyszín, ahol sok ezer facsemetét kellett újraültetni a nagy szárazság miatt: a Bernhard Petri által tervezett és épített pesti Orczy-kert kialakítása során is hasonló problémák adódtak két évtizeddel korábban.⁵⁸ Úgy tűnik, Bartosságh a pesti kert egyébként széles körben olvasott (az ő felsőfokú tanulmányainak idején megjelent) Petri-féle leírását nem ismerte.⁵⁹

Bartosságh Petri dégi parktervezői tevékenységéről csak egy későbbi írásában emlékezik meg, éspedig a híres kerttervező-birkatenyésztő fia, az ifjabb August Petri frissen közzétett beszámolója kapcsán, amely a szerző Győry Ferenc gróf perkátai uradalmában töltött hétévi működését mutatja be.⁶⁰ Bár az ifjabb Petri saját érdemeit hangsúlyozó írása eddig teljesen ismeretlen magyarországi működését is megvilágítja, témánk szempontjából ennél lényegesen nagyobb jelentőséggel bír: önhitt hangvételével ugyanis arra ösztönözte Bartossághot, hogy (szokásához híven) alaposan helyre tegye, s tájékoztatlanságát kipellengérezze, még hozzá más, környékbeli uradalmak mintaszerű eredményeinek felsorolásával és hozzámérésével.⁶¹ Ennek köszönhető, hogy többek között felemlítette a szerző nagybecsű apja, Bernhard Petri dégi tevékenységét is: „[...] És Perkáta szomszédságában ott van Jakabszállás. Ezt Petri úr vajon sosem látogatta meg, a rendkívüli iparról, amely a legtetszetősebb küllemmel párosul, sosem szerzett tudomást? – Sosem utazott keresztül Lángon,⁶² vagy Káloz

mérföld-hosszú ültetvényein? Sose látogatott el a Tolna megyei Tengelicre? Sőt, még Dégen sem volt soha? ahol a ma is élő főgazdász (*Archi-Oekonom*)⁶³ azon fák árnyékában sétál, amelyek magját saját kezűleg vetette el a csupasz talajba, és ahol, ha nem tévedek, Petri úr apja maga működött közre a kert-létesítmények kitűzése során. A Fejér megyei Perkáta az ő 25.000 birkájával elszigetelt példa a tökéletességnek ezen a fokán? Mikor éppen Dégen már akkor sok finom gyapjút nyírtak le a több mint 25.000 birkáról, amikor August Petri úr arra még nem is gondolhatott!”⁶⁴

Bartosságh persze – két és fél évtized távolából – akár tévedhetett is Bernhard Petri dégi parképítői közreműködése kapcsán, de ez nem valószínű. Más írásaiban sohasem hivatkozott arra, hogy egyáltalán tudomása volna az általa híres mezőgazdászként személyesen is ismert és nagyra becsült, sokszor hivatkozott és megvédett, egyes nézeteiben vitatott Petri kerttervezői jártasságáról, tevékenységéről. Úgy tűnik, hogy a Petri korai magyarországi hírnevét leginkább megalapozó pesti Orczy-kert létesítésének a dégihez hasonló körülményeit sem ismerte, tehát a tervező erről szóló leírását sem olvasta, még ha az Orczy-kert és a budai királyi várkert mellett Ráró és Hédervár kertjét is láthatta a Viczay- és Sándor-uradalmakat kormányzó Nowotny gyakornokaként. A budai várkert esetében feltehetően csak „ráérezett” a hasonlóságra, „a Szellem azonosságára”.⁶⁵ Ha tudott volna a két helyszín alkotó-

⁵⁹) Ich schmeichle mir, daß der unpartheische Denker dieß nicht für Lobhudelei halten kann, und daß, weder der erhabene Pflanzler der Salisburia, noch der große Cultivator von Dégh, meine Kühnheit, Betrachtungen über ihr Walten anzustellen, ungnädig nehmen werde.“ BARTOSSÁGH 1832. 48.

⁵⁸ Az Orczy-kerttről a későbbiekben még lesz szó.

⁵⁹ Takáts Rózsa bevezetője in BARTOSSÁGH 2014. 7–8. Bartosságh egyébként jól ismerte a kertészeti, kertművészeti szakirodalmat. Egyik írásában például utal Pückler herceg híres tájkertészeti művére. BARTOSSÁGH 1841. 683.

⁶⁰ PETRI 1836.

⁶¹ Ugyanígy felhárborodott August Petri egy másik, hasonló tárgyú cikkét (PETRI 1836) az *Oekonomische Neuigkeiten* hasábjain olvasva egy közeli földbirtokos, minden valószínűség szerint gróf Zichy Ferenc, aki hasonló hangvételű glosszában tette helyre a szerzőt (Z[ichy?] 1837). Amennyiben valóban Zichy Ferenc gróf az utóbbi glossza szerzője, akkor arról a (Déggel szomszédos) kálozi birtokosról van szó, akinek vedródi kertjét éppen Bernhard Petri alkotta 1794-ben (PETRI 1797a).

⁶² Nagyláng, ma Soponya, a Zichy-uradalom központja, Pollack Mihály tervei szerint a dégi kastélyt is kivitelező székesfehérvári Klossz építőmester által átépített rezidenciával. ZÁDOR 1960. 139.

⁶³ Bartosságh itt Fesztetics Antalra utal.

⁶⁴ „Und in der Nachbarschaft von Perkáta ist Jakob-Szállás. Hat diese Herr Petri nie besucht, nie von der ungemeynen Industrie, verbunden mit der gefälligsten Außenform, Notiz genommen? – Ist er nie durch

Láng, nie durch die meilenlangen Pflanzungen von Káloß gefahren? hat er nie die Tengelitzer im Tolnauer Comitatz besucht? Ja, war er nie in Dégh? wo der noch lebende Archi Oeconom, im Schatten der Bäume wandelt, deren Samen er mit eigener Hand in den kahlen Boden säete, und wo, wenn ich nicht irre, selbst der Vater Herr Petris beym Ausstecken der Gartenanlagen mitgewirkt hat. Ist Perkáta im Weißenburger Comitatz auf der Stufe der Vollkommenheit mit seinen 25,000 Schafen isolirt? Wenn eben zu Dégh von mehr als 25,000 Schafen feine und viele Wolle von dem jetzigen Besitzer schon damahls geschoren wurde, wo Herr August Petri noch nicht einmahl daran denken konnte!“ BARTOSSÁGH 1836. 175–176. Bartosságh állítását a dégi birkaállománnyal kapcsolatban igazolja az uradalom néhány hónappal később megjelent hirdetése is, amelyből kiderül, hogy a hatalmas birkanyájából 1600 anyabirkát kínáltak eladásra: „Ankündigung aus Dégh. Auf der Anton v. Fesztetics'schen Herrschaft Dégh in Ungarn, löbl. Weszprimer Comitatz, 4 Stunden über Stuhlweissenburg, werden auch dieses Jahr vom 1. Juli bis Ende September circa 1,600 Stück ganz veredelte einschürige, zur Zucht vollkommen geeignete Mutterschafe zu verkaufen seyn. Kauflustige belieben sich persönlich oder mittelst frankirte Briefe (über Stuhlweissenburg, Lepsény) nach Dégh an das Directorat zu wenden. Dégh, 30. Juni 1836.“ *Vereinigter Ofner-Pester Zeitung*, 1836. 1033.

⁶⁵ Könyvében mintegy mentegetőzik, hogy a párhuzam e két, nehezen összehasonlítható dolog között paradoxnak tűnhet, de nem anyagi természetű: „als Zeugen eines und desselben Geistes“. BARTOSSÁGH 1832. 49.

jának nagyon is feltételezhető azonosságáról, biztosan megemlítette volna, miért „folyt tollából e párhuzam”. Amint már említettem, a dégi park létesítésének idején Bartosságh Festetics Antal családjának bizalmasaként éppen a földbirtokos unokaöccseinek birtokát igazgatta. Bernhard Petri neve könnyen megmaradhatott emlékezetében a nagyszabású, általa is oly nagyra értékelt dégi park alkotójaként, akár egy-egy hajdani említés nyomán is. A park építésére vonatkozó sorai alapján bizonyos, hogy nem mulasztotta el megtekinteni az általa oly nagy beleérzéssel ecsetelt munkálatokat.

Az alkotó: Bernhard Petri

„Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci”
Horatius: *Ars poetica*⁶⁶

Ki is volt tehát Bernhard Petri (3. kép), és mit is csinált Dégen? Hogy került Magyarországra? Szinyei József a magyar írók között helyezte el, mint „Petri Bernát, urasági főkertész”.⁶⁷ Lyka Károly „magyar kertművészként” („ungar[ischer] Gartenkünstler”) jellemzi;⁶⁸ a magyar kiadású *Művészeti lexikon* pedig „kertépítő, a magyar kerttervezés egyik úttörője” gyanánt aposztrofálja.⁶⁹ A cseh kerttörténetírás a legjelentősebb morvaországi tájparkok zseniális tervezőjét látja benne.⁷⁰ Alexander von Lengerke még Petri életében megjelent (minden bizonnyal Petri saját adatközlésein alapuló, birkahirdetésével kombinált) életrajza szerint „Ökonomierath und Gutsbesitzer” az ausztriai Theresienfeldben,⁷¹ Wurzbach ausztriai életrajzi lexikonában pedig mint „Landwirth und Fachschriftsteller” szerepel, azonban míg utóbbiak kertművészeti tevékenységét is említik;⁷² a későbbi *Österreichisches Biographisches Lexikon* kizárólag „Agronom”-ként méltatja.⁷³ Egy német állatorvosi lexikon szerint állattenyésztéssel, főleg birkákkal foglalkozó osztrák földbirtokos,⁷⁴ Carl Lohmeyer pedig Délnyugat-Németország kertjeiről szóló könyvében egyenesen „Der Schaf-Petri”-nek, vagyis „a birkás-Petrinek” titulálja.⁷⁵ A német kerttörténész, Markus Köhler Európa egyik vezető kertészének tartja a maga korában.⁷⁶

Petrit, akit tehát több nemzet és szakma is magáénak tekint, valójában egész életében ugyanaz foglalkoztatta, bármelyik országban bármelyik szakterületét művelte is éppen: a „Verschönerung und Verbesserung” ideájának megvalósítása, azaz annak kimódolása, hogy miképp lehet a környezetet a korszerű alapokra helyezett mezőgazdasági termelés szolgálatába állítva a haszonnövelés mellett egyúttal művészi eszközökkel szebbé is tenni. Karrierjét, üzleti sikereit és művészi alkotásait ebből a szempontból szemlélve egész életműve koherens egésznek alkot. Bár sokan, sokszor méltatták, e jelentős alkotó életútjának és életművének teljes körű, átfogó feldolgozása még várat magára. Ehhez még ma is további, kiterjedt kutatások szükségesek.⁷⁷ Életrajzának rövid összefoglalása⁷⁸ is jórészt egyoldalú vagy legalábbis részleges képet festenek személyiségéről és működéséről, s hosszú, különböző országokban töltött pályafutásának csak egy-egy, esetenként igen rövid szakaszát vizsgálták, fontos információk mellett nemegyszer hibás adatokat és következtetéseket is átveve egymástól.

66 „Osztatlan elismerést arat, aki keveri a hasznost a kellemessel.” Horatius: *Ars poetica*, 343. sor. Többször is idézi BARTOSSÁGH 1830 (2014). 76, 114.

67 SZINYEI X. 1905. 1038. hasáb.

68 AKL 1932. 496.

69 ZÁDOR–GENTHON 1967. III. 744.

70 ZATLOUKAL–KREJČÍŘIK 2012. 29–31.

71 LENGERKE 1838. 609. A szócikk 609–615. közötti oldalakon Petri legrészletesebb (ön)életrajzát tartalmazza, míg a 615–619. oldalakon olvasható szöveg Petri theresienfeldi birkatenyésztéséről és annak kínálatáról szól („Petri’s Reinzucht-Institut original-span. Stammschafte”).

72 WURZBACH 1870. 110.

73 EHRENDORFER 1983. 3.

74 SCHRADER–HERING 1863. 320.

75 „er unter dem Namen »Schaf Petri« so berühmt wurde” LOHMEYER 1937. 5. 15.

76 „Petri kann wohl zu einem der führenden Gärtner Europas in seiner Zeit gerechnet werden.” KÖHLER 2003. 106, 379. jegyzet.

77 Jutta Schwan pfälzi nézőpontból így ír erről: „Petri gilt heute als der erste ungarische Landschaftsgärtner, doch in unseren Breiten ist er durch die Publikation Lohmeyers nur als Schaf-Petri bekannt [...] Sowohl sein hiesiges als auch sein bedeutendes gartenkünstlerisches Wirken nach 1793 gerieten hierzulande in völlige Vergessenheit. [...] Das Werk und der Name Bernhard Petris blieben daher zu Unrecht bisher völlig ohne Nachklang und zeigen, dass die Gartenkunst von Pfalz-Zweibrücken noch viele Forschungsansätze bietet.” SCHWAN 2005. 260. Marcus Köhler is megjegyzi: „Über ihn konnte bislang keine umfassende Arbeit geischtet werden.” KÖHLER 2003. 106, 379. jegyzet.

78 WURZBACH 1870 (nagyreszt LENGERKE 1838 vagy LÖBE 1844, valamint *Theresienfeld* 1848 alapján); SISA 1990–1992. 194; NOVÁK 1994. 91, 99–100; GALAVICS 1999. 56–58; FATSAR 2002; ALFÖLDY 2006. 376; ZATLOUKAL–KREJČÍŘIK 2012. 178; DITTGEN 2014a–b; SCHWAN 2014a. Ebből a szempontból kiegyensúlyozottabb a legrészletesebb életrajz, a feltehetően Petri saját visszaemlékezéseinek felhasználásával, még az ő életében Alexander von Lengerke által 1838-ban közölt (LENGERKE 1838), majd a William Löbe által jegyzett, valójában Lengerke írásának rövidítéseként 1844-ben megjelent életrajza (LÖBE 1844).

Az alábbiakban ezért szükségesnek tartom Bernhard Petri családi hátterének és élete első évtizedeinek rövid felvázolásával, a kutatás során fellelt források főként Lengerke eddigi a szakirodalom számára ismeretlen biográfiája és a szakirodalom kritikus áttekintésével életrajzát ezek alapján összeállítani, illetve az eddigi szakirodalom egyes állításait korrigálni. Az életrajzból világossá válik, hogy a fenti sommázatok együttesen igazak erre az univerzális európai figurára. A dégi parkban véghez vitt fejlesztéseket is az ő életművének kontextusában, illetve a korszakra jellemző törekvések, országhatárokon átnyúló kölcsönhatások összefüggésében vizsgálhatjuk eredményesen. Petri olyan korszakban és olyan helyzetekben tevékenykedett, amikor és amelyek kapcsán az általa űzött szakmák a lehető legtermészetesebben tartoztak össze, mivel hajtóerejük ugyanaz volt. Életműve ennek a sokoldalúságnak kimagasló, bár nem egyedi példája. Személyiségét és kiterjedt működését megismerve közelebb juthatunk nemcsak a dégi park, illetve kastélyegyüttes értelmezéséhez, hanem meggyőződésem szerint e korszak egészének megértéséhez is. Petri ugyanis sosem feledkezett meg a korszerű mezőgazdasági elvek alkalmazásáról. Akkor sem, amikor legfontosabb kertművészeti alkotásait tervezte, amelyeket látszólag öncélú műalkotásokkal (műromokkal, grottákkal, templomokkal) is ellátott. Műveiben – a mottóként idézett horatiusi gondolatnak és a korszakellenek megfelelően – nemcsak a természet és a művészet jár kéz a kézben, hanem a Szép és a Hasznos is egy töről fakad.⁷⁹ Zádor Anna találóan jegyzi meg, hogy Petri „állandóan kiemeli, hogy a nagy pázsitok stb. mennyire hasznosíthatók az állattenyésztésben, és ez nem csak a racionális mezőgazdaságra, hanem e korszak erős gazdasági gondolkodására [is] fényt vet”.⁸⁰

Hazánkban létesített kertművészeti alkotásainak egy részét Petri saját maga ismertette 1797–1798-ban a Johann Gottlieb Becker által szerkesztett *Taschenbuch für Gartenfreunde* köteteiben.⁸¹ Ennek alapján számos korabeli magyar és külföldi földbirtokos szerzett tudomást itteni kertépítési munkáiról. Ezek a nagyszerű, láttató erejű kertleírások a magyar kerttörténetírás legkorábbi pillanatától kezdve közismertek: báró Prónay Gábor 1862-ben, tehát Petri halála után mindössze ki-

J. G. B. PETRI

*Oeconomie Rath und mehrerer öconomischen
Gesellschaftens Mitglied
in Theresienfeld bey Wien.*

3. **Meno Haas:** Bernhard Petri, pontozó modorú rézmetszet, 1825
In: Johann Georg KRÜNITZ: *Oeconomische Encyclopädie*, CXXXIX.
Berlin, 1825 frontispicium

lenc évvel *Honunk kertészete a multban s jelenben* címmel tartott akadémiai székfoglalójában említi őket, „Pétrit” néven nevezve és forrásként „Beker”-re (azaz Becker *Taschenbuchjaira*) hivatkozva.⁸² Ezzel Petri lényegében már másfél évszázada elnyerte méltó helyét a magyar kertművészet-történetben, amelyet napjainkig töretlenül visel.⁸³ Petri ezen írásainak egy részét hosszan idézte saját fordításában Rapaics Raymund;⁸⁴ olvasatukat Galavics Géza gazdagította új szemlélettel.⁸⁵ Eddig is valószínű volt, hogy a Petri leírásaiban megörökített magyarországi munkáinak köre nem teljes.⁸⁶ Az így meg-

79 Ez a gondolat Bartossághnak is vesszőparipája volt; többször is megfogalmazta, hogy „a természet-szeretet és a gazdaság-fejlesztés a korszak terméke. Így a szépítés és a melioráció kéz a kézben jár”. BARTOSSÁGH 1832. 34–35.

80 ZÁDOR 1974. 1.

81 PETRI 1797a; PETRI 1797b; PETRI 1798a, PETRI 1798b.

82 PRÓNAY 1862. 449. (1863. 15.)

83 RAPAICS 1940. 156–183; GALAVICS 1999. 56–68; FATSAR 2002; ALFÖLDY 2006. 376.

84 RAPAICS 1940. 164–177.

85 GALAVICS 1999. 56–69.

86 RAPAICS 1940. 157.

örökített négy alkotását: Vedrőd, Hédervár, és [Ásvány] Ráró parkját, valamint a pesti Orczy-kertet publikációi révén már a kortársak is megismerhették, mindezeket túl azonban mindeddig semmit nem tudtunk itteni működéséről; nevét legfeljebb feltételelesen hozták kapcsolatba egyes kertekkel. Legutóbbi kutatásaim során, források alapján vált egyértelművé, hogy – ellentétben a szakirodalom szinte egybehangozó állításával – Petri az általa ismerttetettek felül már az 1790-es évek során is több más kertet létesített Magyarországon. Ráadásul azután még évtizedeken keresztül szoros kapcsolatban maradt hazánkkal, és a kertművészet művelésével sem hagyott fel teljesen. E későbbi időszakában működött közre a dégi park kialakításában is.

A családi háttér

Johann Georg Bernhard Petri a pfalzi Zweibrückenben született régi, szerteágazó kertészdinasztia tagjaként.⁸⁷ A család első ismert tagjai a 17. században és a 18. század első felében a szászországi Eisenachban és az ottani hercegség területén, illetve Gothában működtek.⁸⁸ A család egyik ágát a 18. század második felében már Zweibrückenben találjuk, ahol a következő évtizedek során három generációjuknak köszönhetően a pfalzi hercegség, sőt Délnyugat-Németország egyik legjelentősebb kertészcsaládjává váltak.⁸⁹ A família első, már életében széles körben közismertséget szerzett tagja a Dégen is működő Bernhard Petri nagypapjának testvére, Johann Ludwig Petri (Eisenach, 1714 – Zweibrücken, 1794) volt, aki apósa révén került Zweibrückenbe, akinek halála után megörökölte an-

nak udvari kertészi címét. Zweibrückenben, valamint Oggensheimben és Petersheimben is jelentős kerteket alkotott, későbarokk stílusban.⁹⁰ Legismertebb munkája a schwetzingeni kastély híres kör alakú parterje (az ún. *Zirkel*), amely ma is az UNESCO világörökség-listáján szereplő kastélyegyüttes egyik legfőbb ékessége.⁹¹ Bár Johann Ludwig Petri angliai útjáról nincs tudomásunk, állítólag az általa 1752-től kialakított jägersburgi kert volt az egyik legkorábbi, már szabálytalan elemeket is tartalmazó kertművészeti alkotás a kontinensen.⁹² 1767-ben elnyerte a kertészeti igazgatói és a gazdasági tanácsosi címet.⁹³

Bátyja, Johann Georg II. Petri (1700–1785) Eisenachban és Gothában volt udvari főkertész.⁹⁴ Társadalmi megbecsültségét jelzi, hogy az eisenachi polgármester lányát vette feleségül.⁹⁵ Fia, Johann Ernst August Bernhard, a Dégen is működő Johann Georg Bernhard apja („August, der Vater”, Eisenach, 1744 – Zweibrücken, 1809)⁹⁶ először Gothában tanult apjánál, majd 1760-ban, vagyis tizenhat évesen nagybátyjához, Johann Ludwig Petrihez került Pfalzba, ahol az utóbbi által tervezett jägersburgi park fácánoskertjének kialakításán dolgozott,⁹⁷ majd ismét Gothában, Wilhelm Ludwig Steitz udvari főkertész keze alatt képezte magát tovább.⁹⁸ Ekkor még Gothában is a barokk kertművészet virágzott, az ottani híres tájkertet – az egyik legelső német földön létesített tájkertet csak 1769-ben tervezte az ifjabb John Haverfield, a nagy hírű „Capability” Brown munkatársa.⁹⁹ August Petri 1762 és 1764 között ismét nagybátyjánál, Johann Ludwig Petrinél dolgozott Zweibrückenben.¹⁰⁰ Karrierjére döntő hatást tett 1764-ben Franciaországba, majd 1765–1766-ban Hollandián át Angliában tett tanulmányútja.¹⁰¹ Utazásai során első kézből ismerhette meg a legfontosabb ker-

87 A Petri és a vele többszörösen összefonódott Koellner- és Sckell-dinasztia történetéről először Karl Lohmeyer tett közzé adatokat (LOHMEYER 1937, a Petri családról: 1–15). A családfákat is ő állította össze: Uo., 15–17. Újabb összefoglalás a dinasztiairól: LACK 2002; SCHNEIDER 2005. 183. A legrészletesebb áttekintést újabban Jutta Schwan írta (SCHWAN 2014a).

88 Lásd az előző jegyzetet.

89 LOHMEYER 1937; SCHWAN 2014a.

90 Legrészletesebben: SCHWAN 2014b, további adatok: LOHMEYER 1937. 2; SCHNEIDER 2005. 183; DITTGEN 2014. 98; SCHWAN 2010.

91 REISINGER 1987. 20–26.

92 SCHNEIDER 2005. 183; SCHNEIDER 2014. 213–214. Lancelot „Capability” Brown klasszikus stílusában és tervei szerint csak az 1760-as évek végén épült meg Braunschweigben a Richmondnak elnevezett villa és kertje, és szinte vele egy időben a gothai park, ifjabb John Haverfield tervei szerint. KÖHLER 2016. 162–163.

93 LOHMEYER 1937. 5; SCHWAN 2014a, 47. jegyzet.

94 LOHMEYER 1937. 5, 15.

95 LOHMEYER 1937. 15.

96 Johann Ernst August Bernhard Petri az August keresztnévet használta, zweibrückeni házának kovácsoltvas erkélyrácsán ma is az AP monogram olvasható. August Petriről Karl LOHMEYER (1937), Markus KÖHLER (2003, 106) és Jutta SCHWAN (2010) közöl részletesebb adatokat (a további irodalom ismertetésével).

97 LOHMEYER 1937; SCHNEIDER 2007. 183.

98 August Petri *Lehrbriefj*ét Steitz kevéssel korábban bekövetkezett halála miatt Johann Christoph Krieger állította ki. Az oklevélre és Ernst August Petrire vonatkozó adatokkal és irodalommal, és az oklevél reprodukciójának közzétételével: SCHWAN 2010. 260–261. Az oklevél ma is megvan: Stadtmuseum Zweibrücken, Nr. 741.

99 KÖHLER 2016. 163–166.

100 KÖHLER 2003. 106, August Petri kéziratos önéletrajza alapján.

101 KÖHLER 2003. 105–106., Petri franciaországi, hollandiai és angliai útjának ismertetésével, August Petri kéziratos önéletrajza alapján.

tészeteket, faiskolákat, és mélyebben tanulmányozta az erdészeti botanikát és a legújabb kertművészeti irányzatokat. Emellett azonban az Angliában ez idő tájt elterjedő mezőgazdasági újítások sem kerültk el figyelmét. Hazatérése után, 1766-ban megházasodott: a jómódú kereskedőcsaládból származó Susanne Friedericke Fröhlichet (1745–1777) vette feleségül.¹⁰² Nagybátyja szárnyai alatt udvari kertész („Lust- und Orangengärtner”) lett Zweibrückenben,¹⁰³ és a herceg kettejükre bízta a Homburg melletti Karlsberg nagyszabású kastélyához kapcsolódó Carlslust nevű díszkert kialakítását is.¹⁰⁴ Ez a kis területen létrehozott sűrű kert még a rokokó szellemét és a kertművészet átmeneti stílusát képviselte: részben erősen tengelyes struktúrára jellemezte, ám számos szabálytalan részlet és bizarr építmény gazdagította.¹⁰⁵ Ennek ellenére August Petrit délnyugatnémet területen a tájkertészek legelső generációjának jelentős képviselői között tartják számon.¹⁰⁶

Megemlítendő még August Petri kimagasló tevékenységének másik területe is, amely a mezőgazdasági fejlesztésekhez kapcsolódott. Az ő nevéhez fűződik az akác erdőszerű telepítése Pfalzban és Bajorországban.¹⁰⁷ Angliában szerzett tapasztalatait a pfalzi mezőgazdaság modernizálása terén is kamatoztatta: bevezette a vetéscserjét és azzal összefüggésben a takarmánynövény- (például lucerna-, vöröshere-) termesztést, valamint az arra alapozott állattenyésztést. II. Karl August pfalz–zweibrückeni herceg gazdasági tanácsossá nevezte ki, és kiemelt, évi 600 gulden fizetést kapott.¹⁰⁸ 1797-ben az időközben elhunyt pfalzi uralkodó öccsétől, utódától, I. Miksától megkapta a bajor királyi udvari gazdasági tanácsos címet is.¹⁰⁹

Bernhard Petri életútja Magyarországra érkezéséig

A Dégen is működő Johann Georg Bernhard Petri („der Sohn”) 1767. április 2-án, Zweibrückenben látta meg a napvilágot.¹¹⁰ A család két évvel később, 1769-ben költözött be a karlsbergi narancsház lakórészéből az apa által építtetett elegáns nagypolgári házba Zweibrücken akkor újonnan kiépülő városrészében.¹¹¹ August Petri 1779-ben elvesztette feleségét, így öt gyermeküket egyedül nevelte tovább (4. kép).¹¹² Az uralkodónál kivívott tekintélye mellett talán ennek is köszönhető, hogy a kimagaslóan értelmes és tehetséges nagyobbik fia, Bernhard taníttatását maga II. Karl August herceg – a bajor választófejedelem várományosa – karolta fel és szervezte meg azzal a céllal, hogy az ifjabb Petri majdan a fejedelmi birtokok gazdasági kormányzója és kastélykertjeinek legfőbb vezetője legyen.¹¹³

Petri képzését kezdettől ez az uralkodói szándék határozta meg. Már korán megmutatkozott a természettudományok iránti érdeklődése, amelyekben nagy előszeretettel mélyült el, s különösen ezen tudományok gyakorlati hasznosítási lehetőségei érdekelték.¹¹⁴ A kerttervezés, a gyakorlati kertészet, valamint a növények és a korszerű mezőgazdaság főbb tudnivalóit már apja mellett, kertészsegédként magába szívta.¹¹⁵ Ezt követően a schwetzingeni kertbe került, ahol 1782. május 15-től éppen három éven keresztül nem kisebb személyiség képezte tovább, mint az ottani főkertész fia, minden idők egyik legnagyobb kertművésze, Friedrich Ludwig (von) Sckell (1750–1823).¹¹⁶

102 LOHMEYER 1937. 5.

103 LOHMEYER 1937. 15.

104 SCHNEIDER 2007. 183.

105 Johann Christian von Mannlich udvari festő is erről számol be ön-életrajzában: MANNLICH 1913. 247–248. Lásd még KÖHLER 2003. 108.

106 KÖHLER 2003. 108.

107 Erről tanúskodik Petri apjának nyomtatásban megjelent műve is. PETRI 1791; SCHWAN 2010. 261; SCHWAN 2014a. 22. Erről még: KÖHLER 2003. 106.

108 SCHWAN 2010. 260.

109 WURZBACH 1870. 112; KÖHLER 2003. 106.

110 LINGERKE 1838. 610.

111 Az épületben – amely 1960-ig a Petri család tulajdonában volt – ma a város múzeuma működik.

112 A képről és a rajta látható családtagokról Charlotte Glück-Christmann katalógustétel-leírása in SCHWAN 2010. 262, további irodalommal.

113 „Da sein Vater bei dem höchstseligen Herzog Karl August von Pfalz–Zweibrücken [...] in Gunst und Ansehen gestanden hatte, so ward

P[etri] bestimmt, einst an dem bayerischen Hofe im Fache der Oeconomie sowohl als über die Hofgärten die oberste Leitung zu führen.” LINGERKE 1838. 610.

114 LINGERKE 1838. 610; WURZBACH 1870. 110–111.

115 LINGERKE 1838. 610.

116 Sckell August Petri után egy évtizeddel, 1772 és 1775 között tett Angliai tanulmányútja során ismerkedett meg a legújabb szigetországi kertművészeti irányzatokkal, amelyek közül leginkább Lancelot („Capability”) Brown és William Chambers stílusa hatott rá. Schwetzingenben az elődje, Johann Ludwig Petri által létrehozott barokk kertkompozíciót körülölelő tájkertet alakította ki. Jól mutatja a szigetországban szerzett tapasztalatok hatását a schwetzingeni kert egy kis részletéhez (a Türkischer Gartenhez) 1774-ben készített rajza, majd hazatérte után, 1783-ban az ottani barokk kert körülölelő nagyszabású tájkert terve közötti stílári különbség – ez utóbbit immár érett tájképi stílusban készítette. REISINGER 1987. 31, 42–43. Ma e két, egymástól teljesen eltérő jellegű rész és a Johann Ludwig Petri által alkotott barokk kert együttesen alkotja a világörökségként védett kertet. Schwetzingen mellett Sckell több alkotását a Világörökség helyszínei között tartja számon az UNESCO, így a müncheni Englischer Garten és Nymphenburg parkját is.

4. **Johann Caspar Pitz:** *August Petri felesége képével és gyermekeivel, 1779*
Hátul középen áll idősebbik fia, a tizenkét éves Bernhard
Stadtmuseum Zweibrücken Nr. 182. (Fotó: Hans-Dieter Morche)

A Petri és a Sckell család házasságok révén többszö-
rösen kapcsolódott egymáshoz. Az adatok alapján va-
lószerű, hogy Bernhard Petri és Friedrich Ludwig Sckell
harmad-unokatestvérek voltak.¹¹⁷ A két család egymást
követő generációinak tagjai a 18. század folyamán kü-
lönöző német rezidenciák kertjeiben egymásnál ta-

nultak és dolgoztak – maga Friedrich Ludwig Sckell is
tanult húszéves korában Zweibrückenben Bernhard Petri
nagybátyjától és apjától.¹¹⁸ Bernhard Petri kamaszként
Sckell szárnyai alatt maga is részt vehetett a nagyszerű
schwetzingeni tájkertészek munkájában. Sckell éppen
1783-ra fejezte be ezek kialakítását (első formájukban)
a kertegyüttes nyugati szélén. Már elkészült a herceg
nevét viselő arborétum (Arboretum Theodoricum) a Bo-
tanika Templomával, valamint az akvadukttal kombi-
nált római vízikastély, de abban az időben létesítették
az egzotikus fák faiskoláját, és akkor kezdték építeni a
híres kerti mecsetet is.¹¹⁹

Sckell 1785. május 15-én állította ki a tizennyolc éves
Bernhard Petri *Lehrbriefjét*.¹²⁰ Ekkor kezdődött Petri több-
éves peregrinációja, amelyről – feltehetően az érintett
saját megfogalmazásában – Lengerke mezőgazdasági
lexikonában olvashatunk a legtöbbet:¹²¹ „[II. Karl Au-
gust herceg] azzal bízta meg, hogy egy többéves angliai
tartózkodás során a lehetőleg alaposan tökéletesítse
tudását a mezőgazdaság és az állattenyésztés terén,
valamint minden szükséges, azokkal összefüggő se-
gédtudományban. Karl herceg számára, aki a szépmű-
vészetek lelkes tisztelője volt, kiváltképpen fontos volt
együttal, hogy Petri Angliában a gazdálkodás mellett
különösképpen és a legnagyobb alaposággal tanul-
mányozza a szép kertművészet tudományát a híres
Hirschfeld *Elmélete*¹²² szerint, a Nagy-Britanniában ta-
lálható leghíresebb alkotások révén.”¹²³

Az utóbbi megjegyzés a kieli filozófus Christian Cay
Lorenz Hirschfeld művének különös jelentőségére, íz-
lésformáló szerepére utal. Sőt, úgy tűnik, hogy a her-
ceg elképzelése szerint Petrinek a Hirschfeld által leírt
angliai parkokat kellett meglátogatnia, így az éppen
1785-ig megjelent ötkötetes kertelméleti művet egy-

117 Friedrich Ludwig Sckell dédanyja is egy eisenachi Petri lány volt
(LACK 2002, 196). Peter Lack ugyan nem tartja biztosnak, hogy Anna
Catharina Petri a kertészcsalád tagja volt, erre utal azonban az a
tény, hogy fiuk, Johann Valentin Sckell Marksuhlban és Eisenachban
lett vadászmester, éppen ott, ahol Johann Nikolaus Petri (Bernhard
dédapja) volt főkertész. Anna Catharina legvalószínűbben Johann
Georg I. Petrinek (1643–1705, Bernhard ükapjának) húga lehetett.

118 LOHMEYER 1937, 9, 16. Emellett apjának unokatestvécére, Johann
Georg Sckell Bernhard Petri nagyapjánál, Johann Georg II. Petrinél
tanult Eisenachban, majd szintén annak öccsénél, Johann Ludwig
Petrinél Zweibrückenben. LOHMEYER 1937, 9, 15; LACK 2002, 196.

119 REISINGER 1987, 30–38.

120 LOHMEYER 1937, 158. A dokumentum Karl Lohmeyer kutatásai idején
a Petri család Zweibrückenben maradt tagjainak tulajdonában volt,
Lohmeyer onnan vette az idézett adatokat, de a család más tag-
jainak hasonló dokumentumaival ellentétben nem közölte. Mára
nyoma veszett, August Petriével ellentétben nem került be a zwei-
brückeni városi múzeumba.

121 Bernhard Petri eddig figyelemre nem méltatott, legkorábbi részle-
tes életrajzát Lengerke 1838 közölte, amely még jócskán Petri éle-
tében jelent meg. A személyes vonatkozású részletek memoárjel-
legű sokasága arra utal, hogy a Petriről szóló, egyes szám harmadik
személyben írt szócikk alapját egy, az érintett által készített önéle-
rajz képezte (vagy Petri maga levele így írta meg).

122 Itt Hirschfeld híres *Theorie der Gartenkunstjára* utal (HIRSCHFELD
1782–1785).

123 „[...] wurde aus diesem Grunde schon damals seinem Vater in Dienst-
e adjungirt, und zugleich beauftragt, daß er während eines mehr-
jährigen Aufenthaltes in England sich möglichst gründlich im Fache
der Landwirtschaft und Thierzucht nebst allen nothwendigen,
damit in Verbindung stehenden Hilfswissenschaften perfectioniren
solle. Dem Herzog Karl, der ein enthusiastischer Verehrer der schö-
nen Künste war, lag aber zugleich auch vorzüglich daran, daß [Petri]
in England nebst der Oekonomie insbesondere noch auf das Gründ-
lichste, nach der Theorie des berühmten Hirschfeld, die schöne Gar-
tenkunst nach den berühmtesten in Großbritannien vorhandenen
Schöpfungen wissenschaftlich studiren solle.” Lengerke 1838, 610.

fajta útikönyvként is használta. Az angliai útról fontos további információkat szolgáltat az életrajz: „A kitűzött cél érdekében a többéves angliai tartózkodás költségei tekintetében a herceg és Petri apja egyaránt nagyon bőkezűen gondoskodott a fiatalemberről.¹²⁴ Petri egyúttal saját kezűleg írt ajánlólevelet kapott a néhai bajor királytól, az akkori zweibrückeni Miksa hercegtől az akkor épp Angliában tartózkodó mecklenburgi herceghez, Charlotte [angol] királyné bátyjához, amelynek segítségével abban a kegyben részesült, hogy bemutatták Windsorban Charlotte királyné öfelségének, miáltal célja érdekében korlátlan belépést nyert minden királyi intézménybe. Így nem csupán arra nyílt alkalma, hogy a legtanulságosabb és legérdekesebb megfigyeléseket tegye, hanem egyúttal arra is, hogy a legkitűntetőbb ismeretségeket kösse.¹²⁵

Az 1883-ban elhunyt tájkertésszel, Lancelot („Capability”) Brownnal (1716–1783) már nem találkozhatott, csak alkotásaival, de módjában állt személyesen is megismerkednie a hasonlóan befolyásos kerttervezővel, Sir William Chambersszel (1723–1796), valamint az ifjabb John Haverfielddel (1744–1820), Kew főkertészeivel és további neves kerttervezőkkel, kertészekkel, botanikusokkal, művészekkel, tudósokkal. Petri életrajza róluk nem emlékezik meg név szerint, de kiemeli a világhírű botanikust, Sir William Aitont, a kew-i királyi botanikus kert gyűjteményének vezetőjét: „a kew-i botanikus kertben Aitonnal, a híres botanikussal való megismerkedése révén igen alapos botanikai ismeretekre tett szert”.¹²⁶ A herceg növényfajok százait vásároltatta össze Petrivel a költségekre való tekintet nélkül a karlsruigi növénygyűjteménye számára.¹²⁷

Szintén a herceg elvárásainak megfelelően Petrinek egyes általa meglátogatott kertekről helyszínrajzokat is kellett készítenie, amelyek közül hat lap a hercegi terv-

és térképanyag más darabjaival egybekötve szerencsésen fennmaradt, és néhány éve előkerült.¹²⁸ A Petri által készített angliai kertalaprajzok közül Kew, Richmond Park, Syon House, Wilton House, Stowe alaprajza és egy, a Temzén található sziget parkosítási terve maradt fenn, melyek mindegyikét 1785-ben, tehát szigetországi tartózkodásának első hónapjaiban készítette (5–8., 10., 14. kép).¹²⁹ Ezek a helyszínrajzok nyilván az e célra kapott, egyelőre ismeretlen alapanyagok felhasználásával vagy éppen (például Wilton House-é) pusztán helyszíni bejárás alapján készültek, ezért többségük elnagyolt vagy idealizált, esetenként pedig talán saját elképzeléseit, vízióit rögzítik. A Temze-szigetről készült rajz bizonyosan terv. Petri addig nemcsak saját apjától és Sckelltől, hallomásból értesült a tájkertekről, hanem Sckell keze alatt a schwetzingeni kertépítés során részt is vett ilyen létesítésében, és a jelek szerint Sckell e kertek ábrázolására, tervezésére is felkészítette, sőt, ez feltehetően kifejezetten feladata is volt a herceg részéről. Petri mégis a szigetországban szembesült először a tájkertek mintaként szolgáló „eredeti” angliai példáival. Rajzai tehát hű lenyomatai a tizennyolc éves ifjú ismereteinek és annak, mi ragadta meg e tájkertekből, hogyan látta és kívánta láttatni kompozíciójukat, térbeli összefüggéseiket. Általuk képet kaphatunk akkori, nem teljesen kiforrott rajztudásáról és -stílusáról is, amellyel a Sckell kertterveire jellemző rajzmodort egyszerűbb eszközökkel utánozta. (Feltűnő például a szomorúfüzek vázlatos, mindössze néhány vonással való megjelenítése.)

Ami Petri botanikai és kertművészeti tanulmányain túl szerzett sokoldalú ismereteit és ismeretségeit illeti,¹³⁰ angliai utazásának egyik legfontosabb eseményeként említhető, hogy eljutott Robert Bakewellhez (1725–1795), a kor leghíresebb juhtenyésztőjéhez, akinek

124 A herceg a költségek fedezésén túl például a tanulmányút idejére is kiutalt évi 200 guldent Petrinek. SCHWAN 2014a. 23.

125 „Zur Erreichung des vorgesteckten Ziels wurde zugleich wegen eines mehrjährigen Aufenthaltes in England in Betreff der erforderlichen Kosten, einestheils von Seiten des Herzogs und andererseits von Petri's Vater, sehr freigebig für den jungen Mann gesorgt; zugleich empfing derselbe an den damals auf Besuch in England anwesenden gewesenen Herzog von Mecklenburg, Bruder der Königin Charlotte von England, von dem verstorbenen Könige von Bayern, damaligen Prinzen Max von Zweibrücken, ein eigenhändiges Empfehlungsschreiben, in Folge dessen er die Gnade hatte, Ihrer Majestät der Königin Charlotte in Windsor vorgestellt zu werden, wodurch er für seinen Zweck in allen königlichen Anstalten ungehinderten Eintritt und dadurch zugleich Gelegenheiten erhielt, nicht nur die lehrreichsten und interessantesten Beobachtungen anzustellen, sondern auch zugleich die ausgezeichnetesten Bekanntschaften zu machen.” Lengerke 1838. 610. Lengerke nyomán, de jóval kevésbé

részletesen emlékezik meg erről William LöBE (1844) és WURZBACH (1870, 111) is.

126 „[...] er sich durch die interessante Bekanntschaft des berühmten Botanikers Aiton in dem königl. botanischen Garten zu Kew sehr gründliche botanische Kenntnisse eigen gemacht hatte.” Lengerke 1838. 610.

127 PETRI 1798d. 271. Idézi: SCHWAN 2014a. 25.

128 A Petri rajzait is tartalmazó nagy jelentőségű konvolutumra Ralf Schneider hívta fel a szakma figyelmét, 2014-ben, a pfalzi vonatkozású tervek, térképek, helyszínrajzok közlésével és elemzésével. SCHNEIDER 2014. Vele egy időben adott hírt Petri kertterveiről Jutta Schwan is (SCHWAN 2014a).

129 Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod. icon. 180 h. 1–4, 9–10. SCHNEIDER 2014. 209. ezeket felsorolta, de nem közölte, és nem elemezte őket, Stowe tervét nem azonosította.

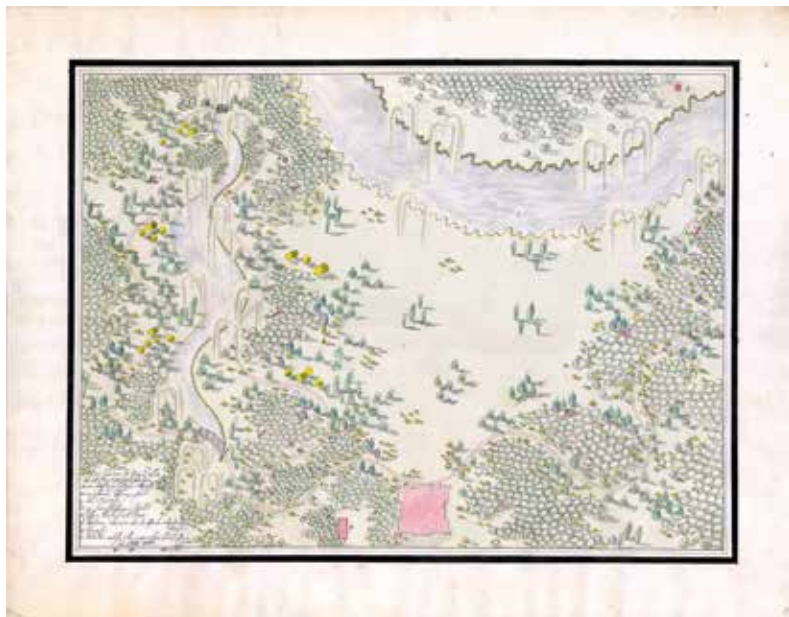
130 WURZBACH 1870, 111.

5. **Bernhard Petri:** *Kew Gardens helyszínrajza*, 1785
Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod.icon 180h, 2r

6. **Bernhard Petri:** *Richmond Park helyszínrajza*, 1785
Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod.icon 180h, 4r

7. **Bernhard Petri:** *Syon House helyszínrajza*, 1785
Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod.icon 180h, 1r

8. **Bernhard Petri:** *Wilton House (elnagyolt) helyszínrajza*, 1785
Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod.icon 180h, 9r

dishley-i farmján „saját maga sokszor látta és alaposan megtanulta” a fajtatulajdonságokat genetikai korcsolás nélkül megőrző tiszta beltenyészet elméletét és gyakorlatát, ami annak idején még ismeretlen volt Közép-Európában.¹³¹ Az ott töltött idő döntő hatást tett Petri későbbi karrierjére.

Petri életrajzai nem szólnak róla, de angliai tartózkodása során 1788-ban Írországba is átlátogatott.¹³² Szigetországi tanulmányútját abban az évben meg kellett szakítania. A herceg ugyanis azonnal visszahívta, amikor tudomást szerzett arról, hogy részt kíván venni Sir Joseph Banks – Cook kapitány egykori útitársa – ausztráliai Botany Baybe induló újabb növénygyűjtő útján.¹³³ Ez ismét mutatja, hogy Petri jó körökben kötött ismer-

etségeket, hiszen Banks az angol tudósokat tömörítő Royal Society elnöke és korának egyik vezető botanikusa volt. Egyúttal arra is utal, hogy Petrinek az útja során látottakról-tanultakról, az általa kötött ismeretségekről, tapasztalatairól és terveiről rendszeresen be kellett számolnia a zweibrückeni uralkodónak.¹³⁴

Bár Petrinek haladéktalanul el kellett hagynia Angliát, mindazonáltal uralkodója nem siettetette hazaútját, sőt: „ezen idő alatt a kontinensen egy évig még egy gazdasági tanulmányutat tehetett egész Franciaországon, a Németalföldön, Hollandián és Németországon keresztül, hogy a mezőgazdaságot és annak mellékágazatait a lehető legnagyobb haszonnal tanulmányozza, amelyet azzal a buzgalommal vitt véghez, amely őt ifjú korától jel-

131 „[...] er diese Zuchtart in England in Dishley, 2 ½ Meilen von Longborough in Leicestershire, bei Mr. Bakwell [sic!], selbst vielmal gesehen und gründlich kennen gelernt hatte.” LENGERKE 1838. 612.

132 1812-ben egy huszonnégy évvel korábbi, Dublinban szerzett élményéről számol be, amikor selyemkóróból készült szövetet vásárolt egy vásznakat árusító üzletben. PETRI 1812d.

133 LENGERKE 1838. 610; WURZBACH 1870. 111.

134 Mezőgazdasági és kertészeti szakemberek külföldi peregrinációjának leggazdagabb dokumentumát Gerics Pál és Lehmann József beszámolóin keresztül Kurucz György nyújtja készülő könyvében (Kurucz m. a.). Ennek előzetes összefoglalása: KURUCZ 2018.

9. **Bernhard Petri:** A karlsbergi hercegi rezidencia kertjének átalakítási terve, 1788 körül
Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod.icon 18oh, 25r

lemezte”.¹³⁵ Petri minden bizonnyal kihasználta az alkalmat, hogy az útjába eső fontosabb kertművészeti alkotásokat felkeresse, köztük a nyilván hercegi ajánlólevelekkel útba ejtett uralkodói rezidenciáikat, így valószínűleg láthatta Albert szász-tescheni herceg frissen elkészült laekeni parkját, és eljuthatott egykori ajánlója gothai rezidenciájába,

135 „[...] konnte aber die Erlaubniß hierzu von seinem Landesfürsten, dem Herzog Karl von Zweibrücken, nicht erlangen; es wurde im Gegentheil nun beschlossen, daß er England unverzüglich verlassen, in einem Jahre nach seinem Hofe zurückkehren, und die Niederlande, Holland und Deutschland unternehmen solle, um sich von dem Zustande der Landwirtschaft und ihren Nebenzweigen in diesen Ländern zu seinem Nutzen bestmöglichst zu unterrichten, was er mit demjenigen Eifer zu befolgen suchte, der ihm von Jugend an schon zur Gewohnheit geworden war.” Lengerke 1838. 610.

136 Uo.

137 „Nach der Residenz Karlsberg bei Zweibrücken zurückgekommen, hatte das Glück, täglich um Höchstdesselben Person zu seyn, und

ahol rokonai vezették a kerteket, és Wörlitzbe is, vagyis a legkorábbi német klasszikus tájkerteket és fejedelmi gazdaságokat is megismerhette.

Visszatérve Pfalzba, a herceg eredeti elképzeléseinek megfelelően hozzáfogott, hogy az ottani hercegi rezidenciák kertjeit tájképi jellegűvé alakítsa (9. kép).¹³⁶ Erről megint csak Lengerkénél olvashatunk részletesen: „A Zweibrücken melletti karlsbergi rezidenciába visszatérve a herceg különös jóindulattal és megkülönböztetéssel fogadta, és abban az örömben volt része, hogy naponta őfelsége körében lehetett, és döntő befolyást gyakorolt rá nem csupán a magasabb gazdasági tárgyak tekintetében, hanem az ízlés minden területén. Eközben legfőbb irányításával kiviteleztek a karlsbergi tájképi kertet, jellegzetes vidékies látványokkal és ahhoz illő egyszerű épületekkel, valamint vidám és derűs, illetve romantikus és magasztos környezetben dicsőítő, a lelket emelő, harmonikus, nagystíliú díszépítményekkel (mint templom, romok, obeliszkek). Mindezzel fellelkesítette ezt a művészetkedvelő herceget, aki korábban még soha nem látott efféle valódi, tisztán természetes ízléssel alkotott művet.”¹³⁷

A karlsbergi kastély parkjának átalakítási terve szerencsésen fennmaradt a közelmúltban talált, fentebb már említett tervgyűjteményben (9. kép).¹³⁸ Ez az Angliában megismert klasszikus tájkerti stílus hazai környezetben való alkalmazásáról tanúskodik, igazán nagyvonalú úttrendszerrel, de Brown munkáihoz képest jóval sűrűbb (talán leginkább a Richmond Parkban általa megörökítetthez hasonló) növényültetéssel: a terven nagyobb összefüggő erdőfoltok között kisebb-nagyobb, facsportokkal és magányos fákkal teleszórt tisztások látunk, nagy ívet leíró úttal.

Hogy Petri kiérdemelte a herceg régi bizalmát, az uralgó dekrétuma tanúsítja, amely szerint a huszonegy éves Petri mint „Hofgärtneri Adjuncto” már kiemelt, 600 guldenes évi fizetést kapott „szorgalma és ügyessége elismerése jeléül” – sokkal többet, mint a herceg

nicht allein über höhere ökonomische Gegenstände, sondern auch über alle Gegenstände des Geschmacks entscheidenden Einfluß auszuüben. Zugleich wurde eine landschaftliche Gartenanlage zu Karlsberg mit mehreren charakteristischen ländlichen Scenen und charakterisirenden einfachen ländlichen Gebäuden, so auch in heitern und lachenden, in romantischen und erhabenen Gegenden verherrlichende, das Gemüth erregende harmonische Prachtgebäude (als Tempel, Ruinen, Obelisken) im größten Styl unter seiner obersten Leitung ausgeführt, wodurch dieser kunstliebende Herzog enthusiastisch wurde, indem er früher noch nie ein Kunstwerk dieser Art im echten reinen Naturgeschmacke gesehen hatte.” Lengerke 1838. 610–611.

138 Közli és elemzi: SCHNEIDER 2014. 224–229.

szolgálatában álló többi, nála idősebb és magasabb beosztásban működő udvari (fő)kertész. A hercegi udvarban abban az időben csak saját apja rendelkezett ekkora fizetéssel és csak dédnagybátyja keresett ennél többet.¹³⁹ Ez az összeg éppen kétszerese volt például Friedrich Ludwig Sckell fivére, Matthias (1760–1815) ottani keresetének.¹⁴⁰ Petri az uralkodó bizalmát élvezve hamarosan a hercegi gazdaság minden területén meghatározó befolyást szerzett.¹⁴¹

Karlsbergben apjával együtt a hercegi kert gyűjteményében található, részben általa Angliából hazaküldött, meleg égövi növények honosításával kapcsolatos kísérleteket is folytattak, amelyek során nyilván eredményesen kamatoztathatta a Kew-ban, Aiton mellett szerzett tapasztalatait. E kísérletek eredményeiről Petri be is számolt 1797-ben, s e témáról könyv megjelentetését is tervezte.¹⁴²

E rendkívül sikeresen felfelé ívelő karriernek egy váratlan történelmi esemény vetett véget: a hercegnek 1793. február 9-én néhány perc alatt el kellett hagynia az addig politikailag semleges Zweibrückent, hogy megmeneküljön a francia hadsereg által tervezett rajtaütésszerű elfogatástól, s a mannheimi kastélyban talált menedéket. Ott is halt meg két évvel később.¹⁴³ A karlsbergi rezidenciát a megszálló csapatok felgyújtották, kertjét feldúlták. „Az egész hercegséget ellenség árasztotta el, és aki csak tehette, emigrált.”¹⁴⁴ Ekkor Petri munka nélkül maradt, fényesen induló és a legmagasabbra ívelő karrierje megszakadt. Apja és testvérei is távozni kényszerültek, de 1794-ben visszatértek Zweibrückenbe, s az idős nagybácsi, Johann Ludwig is ott halt meg abban az évben.¹⁴⁵ Bernhard, aki ezúttal ajánlólevelet sem kérhetett az elmenekült hercegtől, a francia megszálláskor szintén elhagyta Pfalzot, de Bécsbe ment szerencsét próbálni – s így jutott el Magyarországra.¹⁴⁶

Bernhard Petri Magyarországon, 1793–1796

Petri Magyarországra kerülésének körülményeiről Lengerke 1838-ban megjelent enciklopédiája tudósít a leg részletesebben (minden bizonnyal magától Petritől kapott adatok alapján): „Petri az áldott császári-királyi államokba vette útját, ahol akár gazdászként, akár művészként gyors elismerést remélhetett. Egy barátjától ajánlólevelet kapott Lacy marsallhoz, Spielmann báróhoz és Lederer államtanácsoshoz, és általuk hamarosan más gazdag osztrák és magyar földbirtokosok is megismerték, főként a műízlés terén.”¹⁴⁷

Lacy marsall az angolkertek híres pártolója volt: a Dornbach melletti Neuwaldeggben már 1766-ban létrehozta a Birodalom egyik legelső szabálytalan alaprajzú kertjét.¹⁴⁸ Lacy II. József bizalmas barátjaként egyik vezető személyisége volt annak a felvilágosult arisztokrata körnek, amely August Gottlob von Lederer és Anton von Spielmann báróval együtt meghatározó szerepet töltött be Bécs kulturális életében és a birodalom reformfolyamataiban. Petrinek ismét nagy szerencséje volt, hiszen a császárváros kulturális elitjének közegeben találta magát. A jelek szerint Bécsbe érkezése után kezdetben éppen a bécsi szabadkőműves körökhöz tartozó magyar arisztokratáktól kapott megbízásokat „főként a műízlés terén”,¹⁴⁹ legalábbis ezeket ismerjük Petri saját, néhány évvel később közzétett leírásaiból. A Lengerke-féle lexikonban 1838-ban megjelent életrajza szerint „Így az az öröm érte, hogy negyven évvel ezelőtt ő vezette be elsőként a szép kertművészetet (a tiszta táj-kertművészetet) a császári-királyi államokban, és pedig Magyarországon Védördön Zichy gróf őexcellenciájánál, Rárón Sándor gróf úrnál, Héderváron Viczay gróf úrnál, Pesten báró Orczy őexcellenciájánál stb.”¹⁵⁰

139 SCHWAN 2010. 260; SCHWAN 2014a. 25.

140 Uo.

141 WURZBACH 1870. 111.

142 PETRI 1797d, a könyvterv említése: 285. Lásd SCHWAN 2014a. 25.

143 A menekülést és a rá következő pusztítást – nyilvánvalóan Petri visszaemlékezése alapján – Lengerke 1838. 611. írta le. Petri kollégája, a szintén személyesen érintett Johann Christian von Mannlich hercegi udvari festő és építész is hasonlóan emlékezett meg e drámai eseményről. MANNLICH 1913.

144 Lengerke 1838. 611.

145 Johann Ludwig Petri 1794-ben, Ernst August Bernhard Petri pedig 1809-ben Zweibrückenben hunyt el. August Petriék 1794-ben történt visszaköltözéséről: SCHWAN 2014b. 59. jegyzet.

146 A szakirodalomban eddig mindenki 1791-re tette ezt az időpontot, de a történelmi események ismeretében Petri bizonyosan csak 1793 februárjában ment Bécsbe.

147 „Petri schlug sein en Weg nach den gesegneten k. k. Staaten ein, wo

er hoffen konnte, entweder als Oekonom oder als Künstler baldige Anerkennung zu finden; Empfehlungschreiben hatte er an den Feldmarschall Lacy [sic], den Baron Spielmann und Staatsrath Lederer durch einen Freund erhalten, und schnell wurde er durch diese andern österreichischen und reichen Güterbesitzern, hauptsächlich im Fache des Kunstgeschmacks, bekannt.” Lengerke 1838. 611. Spielmann landstraßei kertjét már Nicolai és Hirschfeld is dícsérte. E parkok mutatják e kerttulajdonosok különösen korai érdeklődését a tájkert iránt. Hajós 1989. 106.

148 Lacy kertjéről Denis írt költeményt II. József ottani látogatása kapcsán. A kertről: Hajós 1989. 143–154.

149 Lengerke 1838. 611.

150 „Er hatte daher das Vergnügen, die schöne Gartenkunst (die reine Landschafts-Gartenkunst) zuerst in den k. k. Staaten vor 40 Jahren einzuführen, und zwar in Ungarn zu Vödörd bei Sr. Excellenz dem Grafen Zichy; in Raro bei Hr. Grafen Sandor; in Hedervar bei Hr. Grafen Witzay; in Pesth bei Sr. Excellenz Hr. Baron von Ortzy etc.” Lengerke 1838. 611.

Lengerke szövege szerint tehát a „tiszta táj-kertművészetet” Petri vezette be az egész Habsburg Birodalomban a 18. század végén (1793-tól). Ha ez a (minden valószínűség szerint magától Petritől származó) állítás ebben a sommás formában nem is bizonyul igaznak – példaként szolgál erre a Magyarország és Ausztria határán elterülő Bruck an der Leitha később Petri által is magasztalt, 1789-től már e stílusban átalakított nagyszabású tájkertje, a híres anhalt-dessau-i Wörlitzből érkezett Christoph Lübeck alkotása¹⁵¹ –, kétségtelen, hogy Petri itteni működése nélkül másképp alakult volna a kertművészet története Európának ezen a részén.

Ebben az összefüggésben különösen fontos tény, hogy Petri Bécsbe érkezése után legelső megbízója minden valószínűség szerint a híres magyar műgyűjtő, ifjabb Viczay Mihály gróf volt, aki hédervári kastélykertjét alakíttatta át vele. Az 1793. május közepén odalátogató Robert Townson már ottani működéséről számolt be, dicsérve, hogy a német szakember milyen kiválóan magáévá tette az „angol kertstílust”: „Nagy örömmel szolgált, hogy ő [ti. Viczay II. Mihály] hazám jó ízlésének csodálója. Kertjét éppen akkor alakította át angol stílusban, amelyet nagyon jól alkalmazott. Egy némethez fordult tanácsért, aki jó ideig Angliában élt azzal a szándékkal, hogy megtanulja, hogyan lehet a vidéki táj elszórni, kihasználatlan szépségeit összhangba hozni.”¹⁵²

A hédervári kertépítés – ahogy Petri később írja – mindössze tíz hetet vett igénybe,¹⁵³ s ez épp arra az időre esett, amikor Townson ott járt. A hosszan elhúzódó, szokatlanul kemény tél (amelynek során Petri Zweibrückenből Bécsbe utazott) bizonyára nemcsak Townson magyarországi útjának megkezdését késleltette,¹⁵⁴ hanem a kert építését is, amelyet nagy valószínűséggel 1793 áprilisa és júniusa közé tehetünk.

Petri három évvel később készült saját hédervári kertleírásában¹⁵⁵ dicsőítőleg emlékezik meg a grófné által felügyelt korszerű gazdaságról, amelyben azokat az elveket látta érvényesülni, amelyeket apja nyomdokán, illetve tanulmányainak köszönhetően maga is képviselt: „[...] a hédervári uradalomba érünk, s nyomban a bejáraton át természet alkotta parkba lépünk [...] Mindjárt itt az

elején újonnan berendezett nagy tehenészet és juhászat van, amelyben a lóheretermesztés segítségével eredményesen űzik az istállóban a takarmányozást. Erre maga Viczay grófné ügyel fel, és ismert körütekintő módján ésszel és állhatatossággal győzte le azokat a nehézségeket, amelyekkel ilyenemű újítások alkalmával rendszeren meg kell küzdeni, így fáradozásait szerencsés eredmény koronázta.”¹⁵⁶

Nyilvánvaló, hogy Petri itt az apja által Pfalzban szorgalmazott vöröshere-termesztésre utal. Kérdés azonban, hogy ez a korszerű gazdaság, amelyet 1796-ban tett ismételt látogatása kapcsán „újonnan berendezettként” említ, nem éppen az ő tanácsai alapján jött-e létre? Petri Héderváron mintegy demonstratív, reprezentatív céllal a kert központi részén is alkalmazta a lóheretermesztést: „A kastély környékét a körülötte fekvő tájjal összekapcsoló, hasznos hererétnek, amely nagyon jövedelmező tartozéka a tehenészetnek, festői facsoportok báján kívül, amelyek a táj részleteit távlatban mutatják, egyetlen művészi dísz a kentaurok küzdelmét ábrázoló kőcsoport [...]”¹⁵⁷ Leírásában utal apja másik fontos törekvésére, az akác erdőszerű telepítésére is: „[...] egy sok hold terjedelmű akácerdő [...] a szemnek annyira jóleső, finom és élénk zöldjével itt nagyon kellemes meglepetést okoz. Ezt említve meg kell jegyeznünk, hogy gr. Viczayt különleges dicsőség illeti a fahonosításban, mert ő volt az első, aki hazájában ezt a rendkívül hasznos fát nagyban, erdőszerűleg telepítette. Mennyi kopár és fában szegény vidék van a királyságban, és pedig sok város szomszédságában is, ahol ez a maga nemében páratlan fa buján nőne, és sok vidéken, az évi átlag alapján becsülve, nagyobb nyereséget hajtana, mint hasonló nagyságú búzatábla. Hogy ez a kiváló fa sehol sem tenyészik jobban, mint az áldott Magyarországon, több[féle] kísérlet cáfolhatatlanul bizonyítja.”¹⁵⁸

Lehet, hogy az akáctelepítés Viczay Mihály korábbi kezdeményezése volt, bár az is elképzelhető, hogy a „meglepetés” csupán Petri retorikai fogása, s ez az erdősítés gondolata is az ő nyomdokán született, sőt, igen valószínű, hogy az általa említett „változatos kí-

151 PETRI 1812c. 487; Bruck an der Leitha kertjéről: HAJÓS 1989. 187–192.

152 TOWNSON 1797. 50. E részletet idézi (más fordításban): ZÁDOR 1974. 17. jegyzet; G. GYÖRFFY 1991. 90–91; GALAVICS 1999. 64; az eredeti szöveget idézte: ALFÖLDY 2016. 126. Townson utóbbi mondatára jól ír mel Petri megjegyzése: „Die Natur selbst den Umfang dieses Wohnsitzes zu einem ganzen gebildet, das von jedem Genußfähigen Freunde der Natur gesehen zu werden verdient.” PETRI 1798a. 75.

153 PETRI 1798a. 91.

154 TOWNSON 1797. 27, 33.

155 Petri legtöbb magyarországi vonatkozású kertleírását – így a hédervári is – saját fordításában közölte RAPAICS Raymund (1940), így ezekből csak azokat a részleteket idézem, amelyek e tanulmány szempontjából relevánsak. A hédervári park leírása: PETRI 1798a.

156 PETRI 1798a. 77. Magyar fordítása: RAPAICS 1940. 166.

157 PETRI 1798a. 80. Magyar fordítása: RAPAICS 1940. 166.

158 PETRI 1798a. 78–79. Magyar fordítása: RAPAICS 1940. 166.

sérletek” helyszínei is Petri különböző magyarországi megbízóinak birtokai lehettek, ahol 1796-ig dolgozott. Héderváron biztosan Petri ültette ezt az amerikai fafajt a parkban, méghozzá a lóheréhez hasonlóan demonstratív jelleggel: „Ha [a kastélytól] jobbra fordulunk, néhány lépés után kellemes ligetbe érünk, amelynek eleje akác-fákból van, további részében azonban ezt a fát magas és terebélyes növésű fanemek váltják fel. Az akácokat csak három éve ültették, akkor két láb magasak és körülbelül hüvelyknyi vastagok voltak. Jelenleg körülbelül harminc láb magasak és megfelelő vastagságúak; de olyan sűrűn állanak egymás mellett, hogy nem hajthatnak oldalágakat, hanem minden erejüket törzsük fejlesztésére kell fordítaniuk.”¹⁵⁹

A parkban alkalmazott haszonfák körébe sorolhatók a gyümölcsfák is, amelyekről Petri így ír: „Ennek a vidéki tájnak kedves és hasznos díszjei a legkiválóbb alma-, körte-, őszibarack-, mandula-, kajszi- és cseresznyefák válogatottan elhelyezett csoportjai, amelyek virágzaskor is, később is, mikor megrakodnak gyümölcsökkel, gyönyörűséges bájta kölcsönöznek a tájnak.”¹⁶⁰

Mindemellett Petri több helyütt utal a park és a környező táj vizuális kapcsolatának fontosságára is, amelynek segítségével az amúgy nem túl nagy kiterjedésű hédervári parkot a végtelenbe vezető látványok sokkal nagyobbak érzékeltették, s a tájjal való egységet hangsúlyozták. Így például: „Baloldalt a liget több nyiladéka kilátást enged a kerttel határos és azzal összhangzatosan összekapcsolt vidékre.”¹⁶¹

Ezek a szempontok már Petri legelső magyarországi munkáin is arról tanúskodtak, hogy az ő elvei szerint a gazdaság fejlesztése nem különíthető el a táj szépítésétől. A rezidencia körüli kert, park kialakítása is erre utalt, s a parkban sétáló egyben ki is tekintett a mintaszerűen művelt birtokra. A mezőgazdasági terület és a hozzá szorosan kapcsolódó kert mintaszerű „megműveltsége” éppen úgy a tulajdonos kulturáltságát reprezentálta, mint például a hédervári kastély Petri által is említett híres gyűjteményei.¹⁶² Mindezen hatásokhoz társult még a Petri által szintén sokszor hangsúlyozott hangulatkeltés is, amely az emlékezés, a családi hagyomány motívumát teszi hozzá az előbbiekhöz. Emellett

Petri sok helyütt hangsúlyozza a képként megkomponált látványok, a növények lombszínének, valamint a facsoportok, sűrű erdőfoltok és tisztások, dombocskák megjelenésének kompozíciós és hangulatkeltő szerepét, amelyeken a nyugodtan kanyargó utak a sétáló keresztülvezetik, különböző részleteket feltárva vagy épp eltakarva előtte. A parkból a környező falvak – Hédervár és Lipót – templomaira is ki lehetett látni, amelyek távolabbi látványelemekként (*eye-catcher*) jelentek meg a sétáló számára, ezzel is kiterjesztve a park vizuális határait.

A hédervári munka sikere hamarosan számos további megbízáshoz segítette Petrit, aki 1793 folyamán több más magyarországi kert tervét elkészítette, és azok kivitelezésébe is belefogott, s ezek egy részének megvalósítása 1794-ben párhuzamosan folyt.¹⁶³ Az első ezek sorában feltehetően gróf Zichy Ferenc vedrődi kertje lehetett, amelynek tájképi parkká váló átépítését és bővítését valószínűleg még abban az évben kezdték, hiszen 1794-ben már el is készült.¹⁶⁴ E kertleírását Petri a szerkesztő, Wilhelm Gottlieb Becker nevében tette közzé.¹⁶⁵ A kastély ízléses és látványos belső kiképzésének dicséretét követően a kertnek a környező tájjal való kapcsolatát és a „festői”, „a mostani ízlés szabályainak megfelelő”, honos és egzotikus fákból ültetett facsoportokat emeli ki. A tavon sziget, a patakon háromágú híd vezet át, amely különböző látnivalókhoz vezet. Mesterséges „hegyen” obeliszk áll, alatta grotta, ahonnan vízesés hull a magasból a tóba. Mögötte fácskos erdő határolja a kertet, amelyet részben fátlan helyen hoztak létre. Az obeliszken a Petri munkájával nyilván nagyon elégedett Zichy Ferenc az építés évszámán kívül a tájkertész emlékezetére is vésetett feliratot Hirschfeld nyomán.¹⁶⁶ A kerten kívüli tájra úgynevezett aha-árok engedett zavartalan kilátást, így a legelésző állatok látványa is hozzátartozott a kerti sétához. Egy Amor-templom építését is tervbe vették. A megvalósult építmények közül ma kétségtelenül az obeliszk és a várroszerű kertészlak a kert legnagyobb nevezetessége. A melankólia és általában az érzelmek felkeltésének célzatossága Hédervárhoz hasonlóan e kertet is jellemezte. A meglepetéseffektust

159 PETRI 1798a. 81. Magyar fordítása: RAPAICS 1940. 167.

160 PETRI 1798a. 86. Magyar fordítása: RAPAICS 1940. 168.

161 PETRI 1798a. 81–82. Magyar fordítása: RAPAICS 1940. 167.

162 A Petri szerint „múzeumnak nevezhető” kastély gyűjteményeinek felsorolása: PETRI 1798a. 91–93. Magyar fordításban: RAPAICS 1940. 170.

163 GALAVICS 1999. 58.

164 Az obeliszkre vésett dátum szerint. PETRI 1797a. 145; GALAVICS 1999. 58.

165 Nyilvánvaló, hogy Becker nem járt a helyszínen; a kifejlődött állapotú kert (részben tehát a jövőt vizionáló) részletes leírása csakis Petritől származhatott. Az írás stílusa is egyértelműen erre utal.

166 Erről Petri büszkén ír. PETRI 1797a. 144–145. A felirat szövegének eredetét Hirschfeld könyvéből Galavics Géza mutatta ki. GALAVICS 1999. 58–59.

szolgált – a szentimentális kertek legfőbb hatáselemeként – az omladozó kápolna melletti, hasonlóan romos remetelak, amely belsejében két, pompásan berendezett szobát rejtett.¹⁶⁷

Az 1794. év is különös kihívást jelenthetett Petri számára: több helyszínen is párhuzamosan folytak a tervei szerint megkezdett munkák az ország különböző pontjain. Nyilván a hédervári parkban végzett munkájának hatására adott Petrinek megbízást Viczay Mihály sógora, gróf Sándor Antal, hogy megtervezze és megépítse Hédervárral szomszédos rárói kastélykertjét. A kivitelezésre biztosan 1794-ben került sor.¹⁶⁸ Petri e kertről szóló leírásában ismét egyaránt hangsúlyozza a kert hasznosságát és festőiségét. A színek, illatok és az ezeket előidéző fa- és cserjefajok hangulatkeltő szerepéről, illetve a táji kapcsolatokról, a távolban megjelenő legelésző állatok idilli látványáról ír, amelyeket rejtett aha-árok tart távol a kertről (vagyis a *pleasure-ground*tól). Itt is többször említi a mezőn csoportokban, sőt, erdőszerűen elrendezett gyümölcsfákat az idilli *Naturgarten* szemet gyönyörködtető kompozíciós elemeiként. Még méhest is tervez ezek közé. A kertben álló parasztház „egyszerű vidéki ünnepek” helyszíne.

Valószínűleg Vedrőddel párhuzamosan, akár már 1793 második felében hozzáláthatott Petri báró Orczy László pesti, külső-józsefvárosi kertjének tervezéséhez és építéséhez. Petri itteni tevékenységét kezdettől nagy közfigyelem kísérte, annál is inkább, mivel a filantróp báró a kertet kezdettől fogva a fővárosi közönség számára látogatható sétahelynek szánta. Ennek köszönhetően máig ez Petri leghíresebb magyarországi alkotása.¹⁶⁹ Figyelem, sőt, aggodalom kísérte akkor is, amikor 1794 különösen száraz nyarán 300 000 frissen ültetett fa pusztult el a homokdűnéken.¹⁷⁰ A kivitelezés tehát legkésőbb 1794 tavaszán már elkezdődött, de valószínű, hogy már a meg-

előző évben sor kerülhetett az első munkálatokra, például a terep rendezésére: a nagy tó medrének kiásására, a beültetendő domboldal rendezésére. Minden lebeszélés ellenére, Orczy László és Petri közös eltökéltségének köszönhetően újratelepítették a kiszáradt növényzetet, s mire a tervező 1796-ban¹⁷¹ elkészítette leírását, a tóépítés, a tereprendezés már biztosan megvalósult, és Petri szerint „az ültetvények jelenleg a kívánt állapotban vannak”.¹⁷² Azonban korántsem fejeződött be a kertépítés, például a grottán még dolgoztak. A kertbe belefoglaltak egy korábbi eredetű szőlőhegyet (szőlővel beültetett homokdűné) is, amelyre Petri egy présház építését tervezte. Orczy László a tó szigetén az építendő apjának, Orczy Lőrincnek szándékozott emlékművet állítani.¹⁷³ A még hiányzó építmények terveit – mint Petri írja – már „kiválasztották”,¹⁷⁴ ami tehát nem önálló építészeti tervezésre, hanem a korban szokásos és ekkoriban már Pesten is könnyen hozzáférhető mintakönyvek használatára utal.¹⁷⁵ A lakóépület (villa), a vedrődihez hasonlóan az építés évszámát tartalmazó felirattal ellátott obeliszk, az „antik ízlésben” emelendő templom, az emlékmű és egy kunyhó építését, valamint a kútház fürdőházzá való átalakítását azonban még meg sem kezdték. Petri a mindezek elkészüléséhez szükséges időt még két évre becsülte.¹⁷⁶ Az építmények többsége azonban soha nem készült el, feltehetően a báró eladósodása miatt. Az előnytelen homoktalajon épített kert tehát nagy kihívást jelentett, és a kudarc lehetőségét rejtette magában, végül azonban nagy sikert hozott Petri számára.

A dolgos 1794. év során Petri sort kerített még egy jelentős terv elkészítésére, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a legnagyobb presztízszt vívja ki magának. Egy „nemzeti kert” (*Nationalgarten*) tervét készítette el Ferenc császár számára.¹⁷⁷ Úgy tűnik, hogy a bécsi Brigittenauban, a barokk Augarten szomszédságában el-

167 A vedrődi kert leírásának fordítását közli: RAPAICS 1940. 158–163.

A kertről és különösen annak építményeiről: GALAVICS 1999. 58–63. Az efféle kontraszthatást a korszak szentimentális kertjeinek építményeiben sok helyütt alkalmazták.

168 A dátum a kert leírásának címéből derül ki: *Beschreibung des ländlichen Gartens zu Raro in Ungarn, zwei Stunden von Raab, so wie solcher unter der Leitung des Unterzeichneten im Jahr 1794 angelegt worden ist.* PETRI 1798b. 94. E kert leírását nem közölte Rapaics.

169 PETRI 1797b; Rapaics fordítása: 173–177; Petri Orczy-kertbeli munkájáról: RAPAICS 1940. 177–181; GALAVICS 1999. 66–69. Újabbban: MOHAY 2014. A Petri-féle kert tervi előzményeiről: FATSAR 2009.

170 PETRI 1798b. 173.

171 A leírás kézírata legkésőbb 1796 nyarán került a *Taschenbuch*ot szerkesztő Beckerhez.

172 Rapaics Raymund fordítása. RAPAICS 1940. 177.

173 PETRI 1797b. 162.

174 PETRI 1798. 172.

175 Erről a jelenségről: GALAVICS 1999. 44–48. Az Orczy-kerthez már 1789-ben Müller Antal, a pesti Fűvészkert akkori főkertésze is készített egy korábbi tervváltozatot (közölte: FATSAR 2009. 41). A Müller tervlapján megjelenő romos antik templomot formázó kert lakot Hirschfeld művének egyik ábrájával (HIRSCHFELD 1785. V. 9) azonosítom. Ez is arra utal, hogy Orczy László nem törekedett önálló építészeti alkotások létrehozására.

176 PETRI 1797b. 172. Fordítása: RAPAICS 1940. 177.

177 PETRI 1798c. Dacára annak, hogy Petri közölte a császárhoz írt s a tervéhez mellékelte levelének szövegét és annak végén dátumát is: „Wien den 2. Sept. 1794.”, mivel a kötetet szerkesztő Becker előszavában (*Uo.* 183) a terv címzettjeként az 1792-ben elhunyt Lipót császárt említi, a szakirodalom egységesen 1791-re datálja a kerttervet (és emiatt Petri Bécsbe költözését is), de nyilvánvaló, hogy e megbízásra csak azután kerülhetett sor, hogy Petri 1793-ban Bécsbe

képzelt kert ötlete magától Petritől származott, s a tervet saját indíttatásból készítette és nyújtotta be, valószínűleg császári alkalmazás vagy megbízás reményében. Kezdeményezésére öt évvel azután került sor, hogy Sckell megalkotta a müncheni Volksgarten (*Englischer Garten*) első tervét. Petri bécsi tervének egyelőre csak leírását ismerjük, amely szintén a *Taschenbuch für Gartenfreunde* 1797. évi kötetében jelent meg.¹⁷⁸ A „népkert”, vagyis a közpark műfaja ekkor korántsem volt újdonság: Hirschfeld már 1785-ben leírja, hogy nem könnyű olyan várost találni, amelynek ne volna nyilvános sétahelye.¹⁷⁹ A népkertek sajátosságait Hirschfeld külön fejezetben taglalja.¹⁸⁰ Szerinte a városi emberek felüdülését szolgáló népkertek szükségszerű tartozékai a nemzet elhunyt jötevőinek állított emlékművek, illetve olyan építmények, amelyekben történelmi jeleket megörökítő festmények kaphatnak helyet.¹⁸¹ Petri terve teljesen megfelel a Hirschfeld által leírtaknak, a császárvárosban azonban mindez csaknem egy évtizeddel később is újdonságnak számított. Tervének ismertetése alapján Petri az ártéri erdőből nagyvonalú tájkertet alakított volna ki, amelynek kompozíciójában meghatározó szerepet kapott volna a Duna és Bécs városának látványa. A parkban elhelyezte volna II. József szobrát, és „a Haza templomát”, amelynek csarnokában „a Birodalomért tevők” fémplakettjeit javasolta elhelyezni, „az állampolgárok okulására”. A görög stílusú „Béke temploma” egy bizonyos hősnek állított volna emléket, akárcsak egy magas oszlop tetejére helyezett kolosszális szobor. Az „Elízium” szigetén kapott volna helyet egy kerek alaprajzú templom, amelybe a hazát szolgáló kitűnő férfiak büsztjei kerültek volna. Mindez Hirschfeld irányelveire utal, és egyértelműen idézi Stowe politikai utalásokkal átszőtt kertjének emlékműveit is; különösen „Az ősi erények temploma” és „Az angol kiválóságok emlékműve” koncepciója köszön visza.¹⁸² A parkterv politikai küldetése nyilvánvaló volt, a császári és birodalmi hatalmat reprezentálta volna az

„állampolgárok okulására”. Ferenc császár Petri állítása szerint ugyan tetszéssel fogadta a tervet,¹⁸³ de a francia háborúk megakadályozták a kivitelezést, és Petri sem kapott udvari állást. Az ötlet mégis termékeny talajra hullott az uralkodó elméjében: alig néhány évvel később Laxenburgban elkezdte kiépíteni a Rittergaut, a „Lovagi tájat”, amelynek a császár által szabott politikai programjában számos ponton visszaköszönt Petri 1794-ben készített koncepciója.¹⁸⁴ Valószínű, hogy Hirschfeld műve mellett Petrinek e tervéről megjelent leírása is hatott Heinrich Nebbien két évtizeddel későbbi pesti Városliget-tervének programjára is.¹⁸⁵

Ezek voltak Petrinek azon munkái, amelyeket 1797–1798-ban Becker *Kertművészeti zsebkönyveiben* saját részletes leírásai révén ismertetett.¹⁸⁶ Petri ezzel alapozta meg személyének és munkáinak közismertségét hazánkban és Közép-Európában. Pfalzi kollégái is ezekből értesültek magyarországi munkásságáról.¹⁸⁷

Petri szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy a Becker zsebkönyveit Európa-szerte megvásároló közönség kiváló és megbízható szakemberként ismerje meg személyét, és hogy ezáltal további megbízatásokhoz jusson. A leírások közzététele tehát minden bizonnyal reklámcélokat is szolgált. Ennek köszönhetően a magyar kerttörténet számára itteni, a zsebkönyvekben ismertetett munkái kezdettől fogva jól ismertek. 1796-ban, valószínűleg a Becker *Taschenbuchja* számára írandó ismertetések kapcsán, Petri még egyszer ellátogatott az Orczy-kertbe, és talán Pest-Budáról ausztriai megbízása felé igyekezve útba ejtette Ráró, Hédervár és talán Vedrőd parkját is. A hédervári leírásban ki is tér rá, hogy mekkorára nőttek az általa három évvel korábban elültetett akácfák. Ezzel zárult első és leghosszabb – 1793 tavaszától 1796 nyaráig vagy kora őszeig tartó – időszak Petri életében, amelyet Magyarországon töltött, de a következő években is visszatért hazánkba.

A Lengerke által megjelentetett életrajza szerint Petri az Orczy-kertet követően dolgozott „Ausztriában Jo-

menekült. Ezért a császárnak címzett, nyomtatásban közölt levél dátumát fogadhatjuk el helyesnek, míg Lipót császár nevének Becker által való említését hibásnak.

178 PETRI 1798c.

179 HIRSCHFELD 1785. III. 68.

180 A népkertek sajátosságairól: Uo. 68–74.

181 Uo. 70.

182 HAJÓS 1989. 90; GALAVICS 1999. 57.

183 Bár a Petri által Becker tollába mondottak szerint a terv megvalósításának a háborúk jelentették a legfőbb akadályát, elképzelhető, hogy Petri tervének elfogadását a konkurencia is akadályozta, ahogyan később Laxenburg esetében az építész Louis Montoyer-val

történt. Erről a jelenségről: HOLZHAUSEN 2006. 163.

184 A Rittersäule, a Franzensburg a hősök csarnokával, a császári büsztöket felsorakoztató teremmel, Habsburg várának újraépítése a parkban stb. HAJÓS 2006; HAJÓS 2007. 222–224.

185 A Városliget Nebbien-féle tervéről lásd GALAVICS 1999. 88–96. Nebbien tervéhez mellékelte részletes leírását és programját Dorothee Nehring közölte (NEBBIEN 1981); legutóbb magyarra is lefordította Jámbor Imre (2019).

186 PETRI 1798a, b, c.

187 A pfalzi udvari kertész Friedrich Gerhard Wahl így ír Petriről a karlsbergi kert leírása kapcsán: „von Petri, dem Sohn angegeben ware, den Du nun in Ungarn durch seine Anlagen kennst”. SCHWAN 2010. 260.

hann Liechtenstein herceg őfelségének több uradalmában, majd később Braun bárónak Schönauban stb.”¹⁸⁸ Az említett Liechtenstein-féle megbízás egyik helyszínével kapcsolatban maga Petri tájékoztat egy, a *Taschenbuch für Gartenfreunde* hasábjain közzétett híradásban. Beszámol egy ismeretlen gombafaj felfedezéséről az alsó-ausztriai loosdorfi Liechtenstein-birtokon, amely egy vízvezetékben került elő 1796 novemberében, méghozzá az ottani kastélypark építése kapcsán.¹⁸⁹ Petri tehát akkor már bizonyosan a loosdorfi birtokon működött. Bár önálló kertleírást erről a nem túl nagy méretű angolkertről nem adott közre, gondoskodott róla, hogy a *Taschenbuch* szerkesztője, Wilhelm Gottlieb Becker „tollába adott” vedródi kertleírás lábjegyzeteként elhelyezze loosdorfi munkájáról szóló méltatását (szintén Becker neve alatt, egyes szám első személyben), amely egyértelműen hirdetésnek minősíthető: „Petri úr a szó igazi értelmében kertművész és tapasztalt botanikus. Függetlenül él, teljesen a szép kertművészetnek szentelve magát. Ügyességéért nagyon értékeli, és már nem egy szép természetes létesítményt alkotott. Jelenleg egy olyan vállalkozáson fáradozik, amely a maga nemében talán az egyik legfigyelemreméltóbb mű Anglián kívül. A morva határhoz közeli Loosdorfot, Johann von Liechtenstein herceg birtokát egyetlen tájfestménnyé alakította át, amelyben sokféle, célszerűen egymás után következő látkép egy-egy meghatározott karaktert formáz, és szépséges egész alkot. Az efféle szép művészetet ellenző vakbuzgók számára le kell szögezmem, hogy ezáltal a birtok mezőgazdasági bevétele hitelt érdemlő bizonyosság szerint semmiképpen nem fog csökkenni.”¹⁹⁰

E rövid hirdetésszöveg mintegy névjegyként tartalmazza, hogy Petri referenciákkal rendelkező független vállalkozó, s az általa tervezett park vagy birtok úgy alakul át „tájfestménnyé”, hogy utána nem csökken a mezőgazdasági bevétel. (Ez már a tájkertek egyik atyjának, „Capability” Brownnak is egyik jól ismert szlogenje,

sikerének egyik titka volt, amit Petri is jól ismerhetett.) Nem hiányzik a hirdetésből a Petrivel kapcsolatban megszokott szuperlatívusz-motívum sem, amely szerint ez a projekt „a maga nemében talán a legfigyelemreméltóbb mű Anglián kívül”. Petri Loosdorfban is gyümölcsöst integrált a kastély körüli tájképi kertbe.¹⁹¹

A fent idézett életrajzi említés alapján Petri a loosdorfi munka mellett a herceg más birtokán vagy birtokain is dolgozott ekkor, egyelőre független szakemberként. Amint a Lengerke által közzétett, valójában szintén Petri tollából származó és szintén hirdetéssel kombinált biográfiából kiderül, a kert építését Petri részben a herceggel való levelezés útján konzultálta.¹⁹² Ekkor alakult ki közöttük az a harmonikus kapcsolat, amelynek eredményeként Petrit később a herceg birtokainak igazgatására kérte fel.

Szintén az 1796. évhez kötődik Peter Friedrich von Braun báró schönauai kertjének építése. A báró abban az évben vásárolta meg birtokát, s nyomban hozzáfogott parkjának kialakításához, amely hamarosan kivívta a kortársak csodálatát. Legnagyobb látványossága fürdő-grottája volt, amelyet Ferdinand Hetzendorf von Hohenberg tervezett, nyilván Petrivel együttműködve.¹⁹³ A korabeli leírások egyébként ismeretlen nevet említenek a kert alkotóiként.¹⁹⁴ Lengerke életrajzának ismeretlensége miatt ez a híres kert sem szerepelt eddig Petri *œuvre*-jében.

Ugyanígy nem volt ismeretes, hogy József nádor a Margitszigeten létrehozandó népkert megtervezése céljából hívta Budára Petrit. Erre Schönau tervezését követően, tehát valamikor 1798 folyamán kerülhetett sor – ha feltételezzük, hogy a valószínűsíthetően Petritől származó biográfia az események valós időrendjét követve ismerteti az életút állomásait. Rapaics Raymond Wurzbach életrajzi lexikonjára alapozva korábban úgy vélte, hogy miután Petri elmenekült Zweibrückenből, „noha eddig semmi írásbeli nyomát nem találtam, azt kell feltennünk, hogy Sándor főherceg a

188 „[...] in Oesterreich auf mehrern Herrschaften Sr. Durchlaucht des Fürsten Johann Liechtenstein, und später beim Freiherrn von Braun in Schönaun etc.” LENGERKE 1838. 611.

189 PETRI 1798e.

190 „Herr Petri ist, im eigentlichen Verstande des Worts, Gartenkünstler und dabei ein erfahrener Botaniker. Er lebt unabhängig, aber ganz für die schöne Gartenkunst, ist wegen seiner Geschicklichkeit sehr geschätzt, und hat schon manche schöne Naturanlagen zu Stande gebracht. Gegenwärtig arbeitet er an einer der merkwürdigsten Unternehmungen dieser Art, die vielleicht außer England unternommen worden. Die ganze Herrschaft Loosdorf an der mährischen Grenze, die dem Fürsten Johann von Lichtenstein [sic] gehört, wird von ihm in ein völliges Naturgemälde umgeschaffen,

das aus vielerlei zweckmäßig hinter einander folgenden Scenen von einem bestimmten Charakter bestehen und ein schönes Ganze ausmachen soll. Für die Eiferer wider diese schöne Kunst muß ich jedoch hinzusetzen, daß der landwirthschaftliche Ertrag dieser Herrschaft, nach glaubwürdiger Versicherung, auf keine Weise dadurch vermindert werden wird. A[nmerkung] d[er] V[erfasser].” PETRI 1797a. 144.

191 BERGER 2002. 359.

192 LENGERKE 1838. 612.

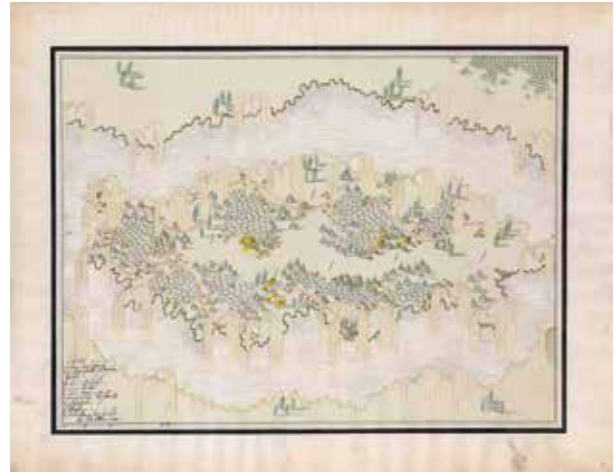
193 HAJÓS 1989. 201–209.

194 Egy bizonyos „Herr Krebs” és Joseph Streibl szerepelnek a kert 1812-ben megjelent leírásában. HAJÓS 1989. 201.

királyi várkastély kertjének munkálataiban vette igénybe Petri munkásságát.¹⁹⁵

A Rapaics által felvetett gondolatot, miszerint a budai várkert 1793-ban megkezdett tájkerti bővítése Petri műve volt – bár Wurzbach Lengerkétől származó, de pontatlanul rövidített adatain alapul – ma is észszerű, szakmailag megalapozott feltételezésnek minősíthetjük, s ellenkező adatok híján ma sem cáfolhatjuk meg.¹⁹⁶ A budai várkertet Sándor Lipót nádor (1793–1795) bővítette a Várhegy szoknyáján, 1793 és 1795 között.¹⁹⁷ Ez nagyjából egybeesett azzal az időszakkal, amikor Petri az Orczy-kert építésén fáradozva többször huzamosabb ideig Pest-Budán tartózkodott, és így könnyen lehetősége nyílhatott e megtisztelő feladat teljesítésére. Továbbá a császári megbízás reményében Bécs–Brigittenauba tervezett *Nationalgarten* terve is még 1794-ben, Sándor Lipót életében készült, sőt, akár éppen Sándor Lipót terjeszthette felséges bátyja elé a bécsi tervet. Talán a Sándor Lipót 1795-ben bekövetkezett halála után helytartói, majd nádori tisztségébe lépő öccse, József is ezen előzmények alapján hívhatta Budára Petrit a Margitszigettel kapcsolatban. Ma is él a budai várkertben, a rondella déli oldalán egy hatalmas japánakác, amelyet valószínűleg az 1790-es években ültettek, s feltehetően azzal a páfrányfenyővel (*Ginkgo biloba*) együtt, amelyről Bartosságh a dégi tóval együtt a hazai kulturális fejlődés szimbólumaként írt.

A Margitszigetet már Sándor Lipót nádor bérbé vette, és 1792-ben allékat ültetett és mulatóépületeket emelt területén, hogy ott nyilvános szórakozóhelyet biztosítson Pest-Buda és Óbuda lakosságának.¹⁹⁸ Akkor Petri még Zweibrückenben tartózkodott. Az 1790-es évek második felében József nádor, ahogy a várkert kiépítésében, úgy a margitszigeti fejlesztésekben is folytatta az 1795-ben elhunyt bátyja által elkezdett munkálatokat. 1798. november 8-án azért írt idősebb bátyjának, Ferenc királynak, hogy a Magyar Kamara engedje át számára a Vallásalap által birtokolt szigetet, miután már elkezdte a területet nyilvános sétahellyé alakítani.¹⁹⁹ Petri itteni munkáját tehát legvalószínűbben József nádor ekkori fejlesztéséhez kapcsolhatjuk, s 1798-ra, esetleg 1799-re

10. **Bernhard Petri:** *A Temze egyik szigetének parkosítási terve Brentfordnál, 1785*
Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod.icon 18oh, 3r

datálhatjuk. A nádor még évtizedekig dolgozott a nyilvánosan látogatható sziget szépítésén, Petri elveivel teljes összhangban, díszfarmként szolgáló tájkertet hozva rajta létre.²⁰⁰ Petri margitszigeti munkájához alkalmas előképet nyújthatott saját fiatalkori terve, amelyet a Temze Brentfordnál található szigetének parkosításához készített még angliai tartózkodásának kezdetén, 1785-ben (10. kép). Mindkét sziget esetében feltűnő a teljes hosszában végigvonuló tisztás, amely egységesíti a kompozíciót. Nem tudjuk, a „Népkertté alakítás” kapcsán milyen közösségi rendeltetésű létesítményeket, esetleg emlékműveket tervezett Petri a Margitszigetre, de feltehető, hogy személyes jó kapcsolatba került József náddal, aki bátyjaihoz hasonlóan maga is botanizált, és rajongott a kertművészetért.

Arról egyelőre nincs pontos képünk, hogy Petri milyen módszerrel és intenzitással vett részt e kertépítések szervezésében, lebonyolításában, irányításában, művezetésében, s hogy mindebben mekkora szerep jutott munkatársainak, illetve az építetők saját sze-

195 RAPAICS 1940. 157.

196 ALFÖLDY 2001a. 270.; ALFÖLDY 2008. 101.

197 ALFÖLDY 2001b. 270–272.

198 „Die sogenannte Margarethen Insel ohnweit Ofen wird zu einem Belustigungs Ort für das Publikum hergestellt, es werden dahero daselbst bereits Alleen angelegt und sonst verschiedene schöne Einrichtungen getroffen.” *Preßburger Zeitung*, 1792. április 21., 342. *A Magyar Hírmondó* az év őszén már a megkezdett munkákról adott hírt: „Nádor-Ispány ő Fő Hertzegsége rajta van tellyes igye-

kezettel, hogy az ugy nevezett Sz. Margit vagy más névvel Nyulak-szigetéből egy kies mulató helyet formálhasson. Derekkassan készülnek ugyanis benne az ő Fő Hertzegsége költségén a szép épületek és kertek; mellyek által visszanyeri ezen hely némineműképpen előbbeni fényességét.” *Magyar Hírmondó*, 1792 ősz, idézi: REXA 1940. 15–16.

199 „Da ich nun wirklich angefangen habe, diese 2 Inseln zu einem öffentlichen Spaziergange zuzurichten.” DOMANOVSKY 1925. 243.

200 ALFÖLDY 2008. 92.

mélyzetének, az adott kertek képzett főkertészeinek. A gyors egymásutánban, illetve részben egymással párhuzamosan, Magyarország és Ausztria különböző pontjain folyó munkálatok aligha lettek volna kivitelezhetők megfelelő felkészültséggel és tapasztalatokkal rendelkező munkatársak közreműködése nélkül. Talán közéjük tartozhatott a Petrihez hasonlóan Pfalzból (de talán már 1792-ben) elköltözött Anton van Wynder udvari kertész.²⁰¹ Wynder holland kertészcsaládból származott, de már Schwetzingenben született, és 1792-ig Petri munkatársaként, apjának beosztottjaként a karlsbergi kertben működött. Lehetséges, hogy részt vett Petri magyarországi kertjeinek építésében is. Az bizonyos, hogy később évtizedeken keresztül hazánkban maradt: 1809-ben már bizonyosan gróf Brunsvik József Vedrődhöz közeli alsókorompai kastélyparkjának főkertészeként működött, mivel abban az évben e beosztásában készített tájkerttervet Martonvásárra Brunsvik Ferenc felkérésére, tóval, grottával, annak tetején egy kis templommal.²⁰² Az időközben elveszett tervhez mellékelte, fennmaradt levele szerénységéről tanúskodik.²⁰³ 1811-től egy másik híres kerttervező-mezőgazdász, Heinrich Nebbien irányítása alatt dolgozott tovább.²⁰⁴

A Petri által koncipiált és épített kertek megépítéséhez nagy volumenű faiskolai háttér, intenzív természet vagy összehangolt szállítás is szükséges volt. Ez különösen a legelső itteni munka, Hédervár esetében igényelt rendkívül gyors szervezést és lebonyolítást, hiszen a tervezéstől a kivitelezés befejezéséig a tereprendezéssel és ültetésekkel együtt mindössze néhány hónap állt Petri rendelkezésére, ráadásul számára ismeretlen környezetben. A későbbi években is állandó, komoly kapacitást kellett biztosítani a munkálatokhoz, de feltehető, hogy a Dégen is alkalmazott módszerrel az adott helyszínen szaporították a tömegesen ültetendő fákat és cserjéket.

201 SCHWAN 2010. 259.

202 HORNÁK 1992. 91; KNIGHT 2013. 180.

203 Idézi: HORNÁK 1992. 91.

204 Uo.; WURZBACH 1870. 111.

205 Pavel Zatloukal tudni véli, hogy Petrit 1791 után „munkája Magyarországra vezette, az Esterházy család szolgálatában lehetősége volt Charles Moreau-val együttműködni. Ennek köszönhetően a Magyar Királyság vezető tájépítészeként szerzett magának hírnevet (ismét visszatérve Magyarországra az 1820-as években).” ZATLOUKAL–KREJČÍŘIK 2012. 178. Egyéb információ híján Zatloukal állítását sem megerősíteni, sem cáfolni nem lehet. Bár kétségtelen, hogy a műgyűjtő Esterházy II. Miklós herceg az eisgrubi/lednicei Liechtenstein fivérek hűgát vette feleségül, így a családi kapcsolat a megrendelők között igen szoros volt, ami lehetővé tette volna, hogy Petri magyarországi megbízást kapjon Esterházytól, ezzel kapcsolatban azonban eddig

Bernhard Petri tehát 1793 tavaszától legkésőbb 1796 nyaráig tartózkodott nagyjából egyhuzamban Magyarországon (közben alsó-ausztriai megbízásokat is teljesítve), s talán csak a Margitsziget tervezésére tért vissza rövid időre, valószínűleg 1798-ban. A hazánkban töltött néhány év elég volt ahhoz, hogy jelentős művek sorát hozza létre, s hogy ezáltal itt az új szemléletű kertművészeti stílust elterjessze, és egyúttal saját nemzetközi tájkertészi hírnevét is megalapozza.²⁰⁵

Petri Johann von Liechtenstein herceg szolgálatában (1798?–1808)

Petri 18. század végi magyarországi működését, Wurzbach állítása alapján, addig folytatta, „amíg az uralkodó herceg Johann von Liechtenstein teljhatalmú jószágigazgatója nem lett”.²⁰⁶ Mindennek körülményeiről és részleteiről a Lengerke által publikált részletesebb életrajzból szerezhetünk tudomást: „Amikor ezzel [vagyis a Margitsziget népkertté alakításának tervezésével] foglalkozott, igen hízelgő meghívó levelet kapott Johann Liechtenstein hercegtől, amelyben ez a szerezetre méltó herceg azzal kereste meg őt, hogy nem szegődne-e a szolgálatába nagyon kellemes viszonyok között, szerződéssel, loosdorfi, hagendorfi és burg-laa-i uradalmainak teljhatalmú jószágigazgatójaként, amit ő annál készségesebben elfogadott, minthogy már korábban abban az örömben volt része, hogy személyesen, illetve számos levele alapján nagyon jól ismerte ezt az éppoly szeretetre méltó, mint a háborúban jelleskedő herceget.”²⁰⁷

Nem csoda, hogy Petrit a jelentős nádori megbízásnál is sokkal jobban érdekelte Liechtenstein herceg felkérése:

semmilyen konkrét adat nem került elő.

206 WURZBACH 1870. 111.

207 „[...] er von Sr. k. k. Hoheit dem Erzherzog Palatin von Ungarn eine Einladung erhalten konnte einem Plan für einen öffentlichen Volksgarten über die schöne Margarethen-Insel bei Pesth und Ofen zu entwerfen, damit beschäftigt, empfing er ein sehr schmeichelhaftes Einladungsschreiben von Sr. Durchlaucht dem Fürsten Johann Liechtenstein, worin ihn dieser liebenswürdige Fürst ersuchte, in sehr angenehmen Verhältnissen, gegen Contract, als bevollmächtigter Güterdirector seiner Herrschaften Loosdorf, Hagendorf und Burg-Laa in seine Dienste zu gehen, welches er mit um so größerer Bereitwilligkeit acceptirte, weil er schon früher das Glück hatte, diesen eben so liebenswürdigen als im Kriege sehr ausgezeichneten Fürsten sehr genau persönlich und aus seinen vielen Briefen zu kennen.” LENGERKE 1838. 611–612.

a hercegi család tagjai ugyanis köztudottan nemcsak a botanikáért és a kertekért rajongtak (mint József nádor), hanem már régebb óta nagy hangsúlyt fektettek birtokaik korszerűsítésére, a gazdálkodás új módszereinek bevezetésére, új haszonnövények meghonosítására is.²⁰⁸ (Az 1798-ban még mindössze huszonkét éves, négy évvel korábban hazánkba került József nádor e téren csak később jeleskedett.) Petri korábbi munkái olyannyira elnyerték Liechtenstein herceg tetszését és bizalmát, hogy immár birtokainak igazgatását is rá kívánta bízni, nagy önállóságot biztosítva számára.

Petri tehát visszatért az alsó-ausztriai, morva határhoz közeli Loosdorfba és a szomszédos Hagendorfba. A birtokon jelentős erdősítést végzett egzóta fajokkal, például egymillió akáccsemetét telepített.²⁰⁹ A parkosított táj fő látványeleme az 1800-ban egy korábbi vár helyén épített múrom, a herceg nevét viselő Hanselburg lett.²¹⁰ A Laa-an-der-Thaya városkában található vár, Burg Laa környezetének parkosításáról egyelőre semmit nem tudunk – előfordulhat, hogy Lengerke (azaz Petri) ennek említése kapcsán a Hanselburgra célzott. Loosdorf lett elsőként a hercegi birkatenyésztés központja is.²¹¹

Igen fontos parkot létesített, illetve tájat parkosított Petri az alsó-ausztriai, Klosterneuburghoz közeli Hadersfeldben is. Az 1803-ban indult projekt keretében (a vedrődihez hasonlóan) obeliszk épült a grotta tetején (Joseph Hardtmuth tervei szerint), 1806–1807-ben pedig templomot emeltek a Tempelberg tetején. 1807-ben a közeli Greifenstein váromját is hozzácsatolták a birtokhoz, s a rá következő évben kiépítették a hozzá vezető ösvényekkel együtt.²¹²

Petri harmadik legjelentősebb alsó-ausztriai munkája a Baden mellett, Mödlinggel szomszédos Hinterbrühlben valósult meg.²¹³ Itt található a Liechtenstein család 1807-ben visszaszerzett, 1808-tól részben viszaépített ősi névadó vára. A kastélyok, a hegytetőkön magasodó valódi és múromok, akár csak az azokat körülölelő, mintegy hét négyzetkilométer kiterjedésű, Laxenburghoz hasonlóan „lovagi tájként” parkosított birtok egésze szabadon látogatható volt, s mindez a Liechtenstein hercegi ház ősiségét és (mint például a

„szövetség-piramis”) az aktuális háborúban való hősiességét reprezentálta.²¹⁴ A projekt sokáig elhúzódott: a római romot formázó „Colosseum” 1812-ben, a majorság és a huszártemplom 1813-ban Joseph Kornhäusel, a klasszicista kastély Joseph Franz Engel tervei szerint, 1820–1822 között épült.

Felmerül azonban a kérdés, mikor is szegődött Petri a herceg szolgálatába? A másodszületett Johann I. von Liechtenstein csak 1805-ben lett a hercegség uralkodója, s emiatt sokan azt hitték, hogy Petri csak akkor került hozzá. A herceg azonban alsó-ausztriai birtokain addig is önállóan gazdálkodott, s már jóval korábban szolgálatába fogadta Petrit. Ennek dátumát Lengerke biográfiája alapján legvalószínűbben 1798-ra, esetleg 1799-re, közvetlenül a Margitsziget tervezését követő időre tehetjük. Az első ismert forrás egy 1800. szeptember 4-én kelt feljegyzés, amely Petrit „Liechtenstein igazgatója”-ként említi. Ekkor (nem gazdája, hanem saját maga nevében) 40 000 akáccsemetét ajánlott fel a már említett laxenburgi „Rittergau” parkosításához, s ezt a császár el is fogadta.²¹⁵ A levéltári adat az ajándékozót „von Petri”-ként említi. Elképzelhető, hogy Petri már ekkortájt nemességet szerzett, talán Liechtenstein herceg közbenjárására, elégedettségének kifejezésekként.²¹⁶ A Lengerke-féle életrajzban ezt olvashatjuk erről az időszakról: „Mialatt a herceg még több éven keresztül a legnagyobb elismerés mellett szolgált a államot a hadseregben a harcmezőn, Petri korlátlan teljhatalommal, saját irányelvei szerint szervezte a hercegi birtokokat. A gazdasági rendszer egészét a lóheretermesztés bevezetése által az erős állattenyésztésre alapozta. Végre bekövetkezett a campoformiói béke, és Petri – a loosdorfi és hagendorfi uradalmaknak a birkatenyésztés szempontjából szerencsés fekvése miatt, a herceggel egyetértésben – hamarosan úgy döntött, hogy vállalkozik egy spanyolországi utazásra azért, hogy vásároljon a leghíresebb merinóvándornyájakból, majd szerencsésen hazatérve, a különböző törzseket tisztán fenntartva tovább tenyészse, és ezáltal Németföldön létrehozza a nagybani beltenyésztés első példáját, ahogy ezt a tenyésztési módot annak idején Angliában, Dishley-ben, a leicestershire-i Longbroughtól 2 ½ mérföldre

208 KRÄFTNER 2008. 21–27.

209 KRÄFTNER 2008.

210 BERGER 2002. 360. Berger ugyanitt felveti, hogy a kastélyt ekkoriban áttervező Isidore Ganneval a kert tervezésében is részt vehetett, ez azonban a végleges kialakítás Petrire jellemző stílusa alapján nem valószínű. Feltűnő a loosdorfi Hanselburg és az ugyanekkor tervezett laxenburgi Franzensburg elnevezésének hasonlósága: mindkét „középkori” épület az építető nevét viseli.

211 PETRI 1812b

212 BERGER 2002. 250–252.

213 BERGER 2002. 273–275.

214 BERGER 2002. 273. Laxenburghoz: HAJÓS 2006.

215 HAJÓS 2006. 62.; SCHÖBER 2006. 305.

216 Petri később – legalábbis publikációiban – sohasem használta ezt a névformát. Nemességszerzésére később még visszatérek.

Mr. Bakewelltől saját maga sokszor látta és alaposan megtanulta.²¹⁷

Csak hogy az 1803-ban véghez vitt nagy birkavásárlás kapcsán Spanyolországban a király szigorú kiviteli tilalmat léptetett érvénybe, attól tartva, hogy az országot megfosztják fontos gyapjúforrásától.²¹⁸ Ennek ellenére Petrinek sikerült két merinónyáját kicsempésznie, és kalandos úton Ausztriáig szállítania: egyet a hercegnek, a másikat saját magának.²¹⁹ A rá következő évben Loosdorfban már birkalicitációt is rendezett, amelyre Bartosságh József is ellátogatott, méghozzá Festetics Antal öccse, Lajos társaságában.²²⁰

Petri kapcsolata Magyarországgal korántsem szakadt meg teljesen, amikor Liechtenstein herceg szolgálatába állt, bár munkája kétségtelenül Ausztriához, majd Morvaországhoz kötötte. Eddig nem volt ismert, hogy saját birkanyáját nem Ausztriában, hanem részben apja pfalzi birtokán, részben pedig Magyarországon, a Nógrád megyei Nagyoroszihoz tartozó Jásztelek-pusztán, gróf Keglevich János birtokán helyezte el.²²¹ Itt is bevezette a vetésforgót, így gondoskodva az állatok téli takarmányozásáról, de még fontosabb, hogy – Petri állítása szerint – itt épült fel Spanyolországban és Franciaországban kívül a legelső birka-mosó épület Európában.²²²

1805-ben Johann I. Liechtenstein herceg bátyja, Alois meghalt, s a fiatalabb fivér örökölte meg az uralkodói rangot és a hercegséghez tartozó többi birtokot. A Napóleon elleni háborúk vezetésével elfoglalt herceg jószág-kormányzójaként működő Petri ekkor ezekre is kiter-

jesztette befolyását, s így az összes Liechtenstein-birtok teljhatalmú kormányzójává vált.²²³ Ezzel tölthetett be olyan magas funkciót, amelyet II. Károly Ágost pfalzi herceg szánt neki gyermekkorától fogva. Petri mindkét szakterületén korlátlanul teljesíthette ki tudását: a herceg valamennyi fontosabb rezidenciája környezetének, illetve birtokainak szépítésébe fogott, miközben a korszerű mezőgazdasági termelés szolgálatába állította azokat. Erről a különösen mozgalmas időszakról így számol be a Lengerke-féle lexikon: „A herceg nagyon méltányos és megtisztelő feltételek közepette Petrire bízta az összes ízléses építkezés, természetszépítés, valamint minden gyönyörködtetésre szolgáló tárgy és a majorátusi birtokokon folyó birkatenyésztés legfelsőbb vezetését. Egyedül a hercegnek tartozott beszámolni, és önálló lakásban lakhatott a herceg egyik bécsi házában, de nyaranta a herceggel együtt az uradalomban kellett tartózkodnia. Ezalatt az összes majorátusi uradalmat végiglátogatták Ausztria, valamint Cseh- és Morvaország-szerte, mégpedig úgy, hogy Petri szokás szerint néhány nappal korábban érkezett oda az adott uradalomba, ahol aztán a herceggel meghatározott időben találkozott össze.”²²⁴

E megerőltető időszakban kiemelkedik az a momentum, amikor Petri az egész ausztriai, cseh- és morvaországi hercegi tisztséget összehívta a mai Valticébe, hogy ott általános eligazítást tartson számukra, az általa a herceggel közösen eltervezett fejlesztések összehangolása céljából: „[...] az ausztriai Feldsbergben²²⁵ gazdasági gyűlésre került

217 „Endlich erfolgte der Frieden von Campo Formio, und bald nachher faßte P[etri] wegen der glücklichen Lage der Herrschaften Loosdorf und Hagendorf für die Schafzucht, einverständlich mit dem Fürsten, den Entschluß, eine Reise nach Spanien zu unternehmen, um aus den allerberühmtesten Wanderheerden Merinoschafe einzukaufen, nach glücklicher Zurückkunft solche inzüchtlich in ihren verschiedenen Stämmen organisch, d. i. raceförmig, erblich fortzupflanzen, und dadurch in Deutschland im Großen das erste Beispiel von echter Inzucht zu geben, so wie er diese Zuchtart in England in Dishley, 2 ½ Meilen von Longborough in Leicestershire, bei Mr. Bak[e]well, selbst vielmal gesehen und gründlich kennen gelernt hatte.” LENGERKE 1838. 612. Rövidebben idézi: WURZBACH 1870. 111.

218 Az előző évben Ferenc császár titkára szerzett be 2000 birkát az uralkodó megbízásából, amelyet Livornón keresztül szállítottak Spanyolországból Ausztriába – talán ez adta az ötletet Liechtenstein hercegnek, illetve Petrinek. A császári birkabeszerzésről: ASBÓTH 1802. fol. 16r–22v.

219 E kalandos útról Petri részletes útinaplóban számolt be az *Oekonomische Neuigkeiten* hasábjain. PETRI 1812a. Összefoglalása: LENGERKE 1838. 612.

220 „Ich war im Jahre 1805 mit Herrn Ludwig von Festetics zu Hárságy – damahls schon einer der accreditirtesten Merinoszüchter – auf der Lizitation von Loosdorf, wo ich ihrem würdigen Herrn Vater in einer Umgebung von Oeconomen (deren bloßer Nahme noch heute alle Ehrfrucht erweckt) meine Achtung bezeugte, die ins Land gebracht-

ten Original-Thiere laut bewunderte, und habe seither immer in die allgemeine Würdigung seiner Verdienste mit eingestimmt; denn ich habe fortwährend mit meiner Zeit und ihren Fortschritten gelebt, mein Vaterland geliebt und die Oeconomen der Nachbarländer verehrt.” BARTOSSÁGH 1836. 177.

221 PETRI 1811a. 332.

222 Petri a jásztelek-pusztai birtok vetésforgójának és a birkaúsztatónak a tervét is közzétette az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* hasábjain. PETRI 1811b; PETRI 1812ab.

223 WURZBACH 1870. 111.

224 „Sr. Durchlaucht offerirten P[etri] nun gegen sehr acceptable und ehrenvolle Bedingungen die oberste Leitung über alle Baulichkeiten von Geschmack, Naturverschönerungen, so auch über alle Voluptuargegenstände und die Schafzucht auf den sämtlichen Majorats-Herrschaften zu führen; bloß allein mit Höchstdemselben in Communication zu stehen, und eine Wohnung ganz allein in einem fürstlichen Hause in Wien zu besitzen; im Sommer aber mit dem Fürsten auf den Herrschaften zu leben. Zugleich wurde eine Reise durch sämtliche Majorats-Herrschaften in Oestereich, Mähren und Böhmen von Sr. Durchlaucht und P[etri] unternommen, so zwar, daß dieser gewöhnlich etliche Tage früher als der Fürst jede Herrschaft localisirte, und beide zu bestimmten Zeiten zusammentrafen.” LENGERKE 1838. 612–613.

225 Ma: Valtice, Csehország (Morvaország) része.

11. Eisgrub/Lednice parkjának látképe a minaretből, néhány évvel Petri távozása után, 1812
In: *Description des principaux jardins de l'Europe* 1812. III. 29.

sor, egyrésztől ő [Petri] és Haimerle udvari tanácsos, másrésztől minden uradalmi és építési felügyelő, erdőmester és főintéző részvételével, Cseh- és Morvaország, valamint Ausztria minden hercegi uradalmából, hogy lefektessék a birtokigazgatás minden ágazatának alapelveit, s azokat norma gyanánt őfelsége döntése elé vigyék. Ugyanebben az időben a herceg és Petri több új nagy kastély, valamint templomok, aquaduktok, romok, obeliszkek, fürdőházak, természetes kertek, par-

kok stb. építését egyeztetette a feldsbergi, hadersfeldi, lichtenthali és az ausztriai liechtensteini, a morvaországi eisgrubi, lundenburgi, ravensburgi, adamsthali, neuschloßi és végül a csehországi collodiegi birtokon. Mindez néhány évig Petri legfőbb vezetésével zajlott, aki munkáját olyan személyes igyekezettel végezte minden ágazatban, hogy egyetlen számvevőség sem hajthatott végre egyetlen kifizetést sem anélkül, hogy ő jóvá ne hagyta volna.²²⁶

226 „[...] in Feldsberg in Oesterreich eine ökonomische Zusammenrettung, einerseits von ihm und dem Hofrath Haimerle, andererseits aber von allen Herrschaft- und Bauinspectoren, Forstmeistern und Oberbeamten aus Böhmen, Mähren und Oesterreich von allen fürstlichen Herrschaften Statt finden solle, um systematische

Grundregeln über alle Verwaltungszweige festzustellen, um solche als Norm Sr. Durchlaucht und ihm die Baulichkeiten von mehreren großen neuen Schloßern, Tempeln, Aquaducten, Ruinen, Obelisken, Badehäusern, Naturgärten, Parks etc. auf den Herrschaften Feldsberg, Hadersdorf, Lichtenthal und Liechtenstein in Oester-

1805-től a hercegi uradalmak sorában a majorátusi birtokok kerültek sorra. (Közben természetesen tovább folytak a már megkezdett fejlesztések a többi birtokon is.) Legnagyobb a majorátusi uradalmak sorában a morvaországi eisgrub–feldsbergi birtoktest volt,²²⁷ amelyet az UNESCO a Petri által irányított tájszépítés máig érzékelhető eredményeként kultúrtájként, történeti tájként Lednice–Valtice néven a Világörökség részévé nyilvánított. A tervezett tájak sorában ez az európai kontinens egyik legjelentősebbje.²²⁸ Magterülete, a herceg morvaországi nyári rezidenciájaként szolgáló eisgrubi (lednicei) kastély környezete gyökeres változáson ment keresztül ezekben az években. A legradikálisabb fejlesztést a kastély előtti barokk kert eltüntetésé árán, az egykori árterületen létrehozott, végső fázisában huszonhárom szigettel tagolt hatalmas tórendszer kialakítása jelentette a Thaya [Dyje] folyó vizének elterelésével, felduzzasztásával.²²⁹ A hatalmas eisgrubi/lednicei tó- és csatorna-komplexum megformálására Petrinek több tervváltozata is fennmaradt.²³⁰ A tó medrének kialakítása hat évig (Petri távozása után is) tartott, évente tavasztól késő ősziig ötszáz–hétszáz ember dolgozott rajta, és kétmillió dukátba került.²³¹ Nem kétséges, hogy a lednicei tó a német kerttervező életművének csúcspontja, s valóban igaz rá (amit Bartosságh Dég kapcsán hangsúlyozott), hogy Európa-szerte nincs párja (*n. kép*).

A tó kialakítása kapcsán Petri a mederből kitermelt föld segítségével gondoskodott a terület árvízmentesítéséről. A változatosan kialakított szigetek között látványos hidak vezetnek keresztül a látogatókat. Az eisgrubi parkban megjelenik egy vízesésként szolgáló romos akvadukt és egy sor más kerti építmény.²³² Hardtmuthnak a tó mögött égbé törő, kilátóként és *eye-catcher*ként épített minaretje a schwetzingeni park török mecseté-

nek méltó, sőt monumentálisabb párja, amelyből Morvaország mellett Ausztriába és Magyarországra is nyílt a körpanoráma.²³³ Mindezen túl Petri az egész birtokot szépítette: egzotikus fákból ültetett allékat és erdőket telepített,²³⁴ a kastélytól távol mulatóházakat, újabb kastélyokat és templomokat koncipiált.²³⁵ A campoformioi béke emlékére obeliszket emeltek az Eisgrubbal szomszédos Prittlich (Přitluky) felé vezető négy kilométer hosszú allé végén.²³⁶ Eisgrub és Feldsberg határában tágas klasszicista majorság (*Neuhof*) épült. A táj szépítése, újabb nagyszabású staffázsépületekkel való díszítése Petri távozása után is folytatódott.

Jóval kisebb területű, de helyzeténél fogva igen jelentős volt a Bécs–rosszau palota kertjének átalakítása – az utóbbi helyszínen egy tájkeretet kellett a külvárosi palota mögé varázsolnia.²³⁷ A híres barokk kert helyén korábban Philip Prohaska miniatűr tájkeretet tervezett.²³⁸ Petri ehelyett kevés eszközzel formált, jóval egyszerűbb és nagyvonalúbb tájkeretet alkotott.²³⁹

Petri jószágkormányzóként tehát nemcsak a tervezést, hanem a kivitelezést és a gazdasági fejlesztéseket és mindezek adminisztrációját is egy kézben tartotta, hatalmas apparátust irányítva, s eközben maga is számos kertet, parkot, tájat tervezett. Mindezzel néhány év alatt akkora jelentőségű fejlesztést hajtott végre, amivel csak mestere, Friedrich Ludwig von Sckell és a Petrinél fiatalabb kolléga, a későbbi porosz királyi kertigazgató, Peter Joseph Lenné – a kertművészet-történet két legkiemelkedőbb német alakja – több évtizedes működése mérhető össze.

Petri keze alatt dolgozott a korszak számos jelentős építész és képzőművésze, köztük Joseph Hardmuth és Joseph Klieber;²⁴⁰ majd Petri távozása után is az ő koncepciójára támaszkodva folytatódó építkezések során

reich, Eisgrub, Lundenburg, Ravensburg, Adamsthal und Neuschloß in Mähren, und endlich Collodië in Böhmen verabredet, und alles dieses in einigen Jahren unter P[etri]'s oberster Leitung, und zwar mit solcher individueller Anstrengung in allen Zweigen von seiner Seite beendigt, daß kein Rentamt ohne seine Approbation eine dahin sich bezeichnende Zahlung leisten durfte." Lengerke 1838. 613.

227 Feldsberg (a ma Csehországhoz tartozó Valtice) ekkor még Alsó-Ausztria része volt. Az országhatár így a birtoktesten belül húzódott végig. Ezt hangsúlyozandó épült később a határkastély, amelynek báltermét szelte át az országhatár. Mindez a hadvezér Johann I. von Liechtenstein herceg határokon átnyúló hatalmát reprezentálta.

228 Legrészletesebb korabeli leírása: HADERER 1829.

229 Uo.

230 Közlí: KRÄFTNER 2008. Kat. 181, 182.; KREJČÍŘIK et al. 2015a. 22., utóbbiban Přemysl Krejčířik részletesen elemzi a kert struktúrájának változásait.

231 Az adat forrása: HADERER 1829. 130. Idézi: NOVÁK 1994. 99; KRÄFTNER 2008. 89.

232 WILHELM 1990. 64. Az akvadukt előképeként feltehetően a hasonló schwetzingeni és kassel-wilhelmshöhei építmények szolgálhattak.

233 WILHELM 1990. 52–56; ZATLOUKAL–KREJČÍŘIK 2012. 30.

234 Hardtmuth a saját találmányaként levédetett grafitceruza külső részét a Petri által a morvaországi Liechtenstein-birtokokon elterjesztett virginiai borókából készítette. Přemysl Krejčířik szíves közlése.

235 NOVÁK 1994. 91–99; NOVÁK 1997; KRÄFTNER 2008. 89; ZATLOUKAL–KREJČÍŘIK 2012. 99–103; Krejčířik in Krejčířik et al. 2015. 14–28.

236 WILHELM 1990. 62.

237 E palota adott helyszínt a Liechtenstein család és a kertművészet témáját feldolgozó kiállításnak (KRÄFTNER 2008). Ezen Petrinek több terve is szerepelt, amelyeket akkor még szignó híján nem lehetett azonosítani.

238 KRÄFTNER 2008. 80., Kat. 67, 80–81.

239 KRÄFTNER 2008. 78–83. A Perti által tervezett állapot: 82, Kat. 84.

240 BERGER 2002. 250–252; 273–275; 359–360.

további kastélyok, diadalívek, kolonnádok, múromok, görög templomutánzatok épültek Joseph Franz Engel és Joseph Kornhäusel tervei szerint.²⁴¹ Olyan kiváló kertészek működtek közre a parkosításban, mint Franz Boos, a herceg által 1802–1806 között amerikai növénybeszerzésre kiküldött bécsi Josef van der Schot, vagy a Wörtlitzben kiképeztetett, a munkák közben, 1807-ben elhunyt Josef Lieska, aki a kertépítések mellett az eisgrubi, feldsbergi és lundenburgi hatalmas faiskolákat is létrehozta és vezette,²⁴² valamint utóda, Philip Prohaska, akikre a kertépítések folytatása és a tájfasítások megvalósítása és a mindezekhez szükséges további növényanyag előállításának hatalmas súlya hárult.²⁴³

Nyilvánvaló, hogy az anyagi erőt egy ekkora vállalkozáshoz a kiterjedt hercegi birtokok esetében is csak a háborús felvásárlási konjunktúra lehető legnagyobb mértékű felhasználása tette lehetővé, s Petrinek (és a hercegnek) ezzel is szerencséje volt: a kontinentális zárlat idején a gyapjú soha nem látott magas áron kelt el, de egy-egy merinói tenyészkosért is egy vagyont fizettek ezekben az években. A gyapjú lehető legkedvezőbb értékesítését pedig nyilván elősegítette Liechtenstein hadvezéri pozíciója is.

„Ingenio et Industriae” – Petri Theresienfeldben

E rendkívüli szervezőképességet igénylő és roppantul megterhelő munka viszonylag hamar felörölte Petri energiáját: 1808-ban teljesen kimerülve nyugdíjazását kérte.²⁴⁴ Saját majdani letelepedésére és gazdálkodására gondolva már 1804-ben vásárolt négy telket a Bécsújhely melletti Theresienfeldben.²⁴⁵ Miután apja 1809-ben meghalt, örökségéből újabb 938 hold területet vásárolt, s kétezer állatot számláló birkanyáját Pfalzból odahajtva azt im-

már a saját birtokán tudta elhelyezni.²⁴⁶ Theresienfeldi birtokát, melyen tágas birkahodályokat épített különböző nyájai számára, kontinensszerte híres mintagazdasággá fejlesztette.²⁴⁷ A nagyoroszi–jásztelekpusztai tenyésztelét a következő évtizedekben is fenntartotta.²⁴⁸ Nagy vagyont halmozott fel, mivel „eredeti spanyol” tenyészállatainak Európa-szerte a csodájára jártak, s különösen finom és tiszta, hosszú szálú gyapjút is rendkívül magas áron tudta értékesíteni.²⁴⁹ Bevételeinek segítségével 1812-ben Theresienfeldben takarékpénztárt szervezett.²⁵⁰ Egyszerűségében elegáns theresienfeldi kúriáját maga tervezte tájkert vette körül. A parkon a település réteit nedvesen tartó, szerpentintóvá szélesített csatorna kanyargott keresztül, a nem nagy kiterjedésű terület térhatását pedig rafináltan elhelyezett növénycsoportokkal növelte (12–13. kép).²⁵¹

Petri nemcsak birka-, hanem csirketenyésztéssel, svájci marhák és egyéb háziállatok tartásával, valamint növénytermesztéssel is foglalkozott. 1813-ban tizenöt évre császári szabadalmat kapott egy általa felfedezett takarmánynövény: a közönséges aranyvessző (*Solidago virga-aurea*) szaporítására, amely (miután nevét nem tette nyilvánossá) „Petri-Pflanz” néven terjedt el.²⁵² Reklámozására később kötetet is kiadott a némileg fellengzős *A mezőgazdaság igaz filozófiája* címmel.²⁵³ Élete végéig fáradhatatlanul kísérletezett. 1811-ben egy vetőgépet is kifejlesztett, amelyet többek közt a keszthelyi Georgikon tangazdasága számára is megvettek – bár az ottani vezető tanárok: Pethe Ferenc és Rummy Károly György nem sokra tartották a „parasztosan, jól” való kézi vetéssel szemben.²⁵⁴

Petri elméleti szaktudására és gyakorlati tapasztalataira építve rengeteget publikált, immár a mezőgazdaság, legfőképpen a birkatenyésztés területén. Cikkei rendszeresen megjelentek különböző gazdasági folyóiratokban, írásai nemegyszer szinte megtöltötték az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* lapszámaint.²⁵⁵

241 ZATLOUKAL–KREJČÍŘIK 2012.

242 KRÄFTNER 2008. 85.

243 *Sämereyen* 1811.

244 „Diese Riesenhaften Arbeiten – wovon er die Seele des Ganzen war und die etliche Millionen kosteten – erschöpften endlich seine physischen Kräfte; er benötigte der Ruhe und fand sich daher bewogen, den Fürsten um seine Jubilierung zu ersuchen.” Lengerke 1838. 613.

245 *Theresienfeld* 1848. 90.

246 Erről Petri maga ad hírt, apja halálát követően: Petri 1811a. Petri theresienfeldi fejlesztéseiről: Lengerke 1838. 613–614; *Theresienfeld* 1848. 90.

247 Például korai hirdetése: Petri 1811a. Petri rendszeresen hirdette birkait és gyapjút a bécsi lapokban is.

248 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 176.

249 Petri theresienfeldi működéséről legrészletesebben: *Theresienfeld* 1848. 89–90. A népmesékbe is bekerült, vagyont érő „aranyszörű bárány” motívuma e korból ered. Ennek ismeretét Demeter Zsófiának köszönöm.

250 *Theresienfeld* 1848. 90; WURZBACH 1870. 111. – 1813-as dátummal.

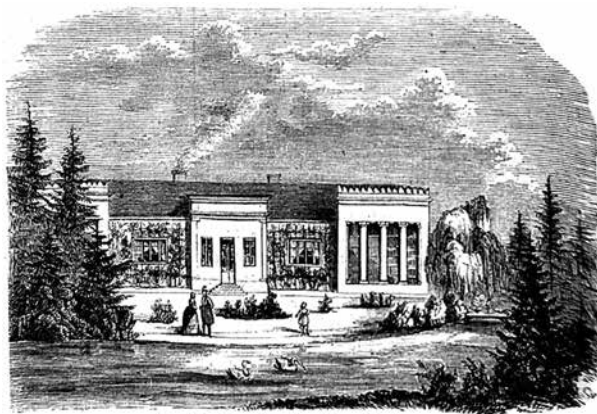
251 *Theresienfeld* 1848. 88–89.

252 Lengerke 1838. 615.

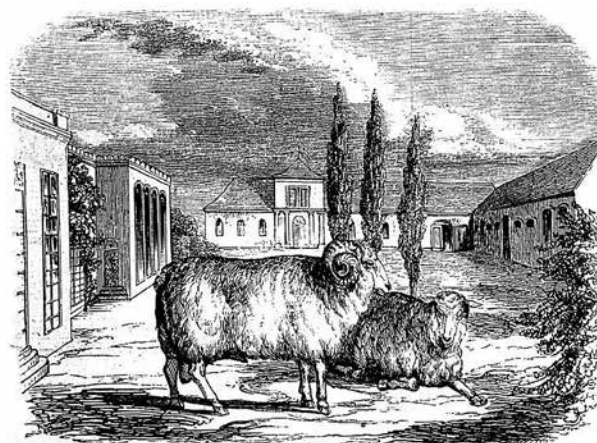
253 Petri 1827. Ez a füzet már a tizenöt éves császári privilégium lejártának közeledtével jelent meg.

254 BARBARITS 1965. 61.

255 Például Petri 1811a; Petri 1811b; Petri 1811c; Petri 1811d; Petri 1812aa–ab; Petri 1812b; Petri 1812c; Petri 1812d.

12. Bernhard Petri kúriája és parkja Theresienfeldben, 1848 vagy azelőtt
In: [N. n.]: *Theresienfeld. Illustrierte Zeitung*, 10. 1848. No. 240. 88.

13. Bernhard Petri birkái a theresienfeldi kúria udvarán, 1848 vagy azelőtt
In: [N. n.]: *Theresienfeld. Illustrierte Zeitung*, 10. 1848. No. 240. 89.

A lapot szerkesztő Christian Carl André a legnagyobb szaktekintélynek tartotta, aki az Alpoktól északra megreformálta a birkatenyésztést.²⁵⁶ A birkákról írt cikkei, majd könyvei révén birkatenyésztőként szerzett igazán tartós hírnevet Európa-szerte.²⁵⁷

1803 után a Monarchia minden részéből hozzá fordultak tenyészkosokért, s hamarosan Európa több pontján fiilálányjakat hozott létre tiszta merinói fajtákból.²⁵⁸ Ugyanakkor kerttervezőként – az eisgrubi, azaz lednicei park nagy híre ellenére sem volt már közismert, annak ellenére, hogy Johann Haderer 1829-ben őt nevezte meg az egész táj- és kertkomplexum alkotójaként, 1838-ban pedig a Lengerke-féle enciklopédiában megjelent életrajza szinte teljes áttekintést ad kerttervezői működéséről is.²⁵⁹ Saját nevén (tudomásom szerint) ekkoriban már nem publikált kertművészeti témáról, és kertszakértőként sem ajánlotta magát nyilvánosan, holott erre számtalan alkalom és fórum, valamint széles és tehetős klientúra állt volna rendelkezésére. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság, különösen a birkatenyésztés vált élete fő hivatásává. Erre utal, hogy 1811-ben Petri már úgy ír a birkatenyésztésről, mint amely immár húsz éve a kedvenc időtöltése.²⁶⁰

256 ANDRÉ 1812. 183.

257 LOHMEYER 1937. 5.

258 Petri erre vonatkozó hirdetése: PETRI 1825. VI.

259 HADERER 1829. 129; LENGERKE 1838. Az 1812-ben megjelent *Description* (III. 28.) csak Prohaskát említi.

260 „[...] diese meinte seit 20 Jahren ausübende Lieblingsbeschäftigung

A korabeli sajtóban megjelenő publikációk és dicsőítő említések már Petri idejében is meghatározták egy szakember közismertségét. Petri karrierje birkanyájának köszönhetően a Liechtenstein hercegnél betöltött teljhatalmú állásának felmondása után is tovább szárnyalt, s hírneve publikációi révén messze földre eljutott. Mint láttuk, ha máshonnan nem, Becker *Taschenbuch*-jából, majd gazdasági témájú cikkeiből és könyveiből a pfalziak is értesültek a messzire elkerült szakember sorsáról. A családjával kapcsolatot tartó, közismert Petri apja örökségéből birtokot vásárolhatott. Ugyanakkor az Alsó-korompán évtizedekig szerényen meghúzódó Anton van Wyndert odahaza eltűntnek nyilvánították, s így történetet meg, hogy 1818-ban, miközben Nebbien terveinek megvalósításán fáradozott hazánkban, nyilvánosan elárverezték egy Schwetzingenben elhunyt rokona (talán apja) hagyatékát.²⁶¹

Petri dicsőségének megkoronázását jelentette, amikor a Bécsi Kongresszus alkalmából a császárvárosban tartózkodó III. Frigyes Vilmos porosz király 1815-ben meglátogatta theresienfeldi birkatenyésztőt, majd később arany érdemérmét is küldött neki elismerésképpen.²⁶²

[...]” PETRI 1811.

261 Az árverésről szóló hirdetményt (*Verschollenheits-Erklärung*, Großherzoglich Badisches Amt Schwetzingen, 1818. január 23.) Dick Knight találta meg a világhálón, és ő küldte el számomra. Segítségét ezúton is nagyon köszönöm.

262 WURZBACH 1870. 112.

Felmerülhet, hogy nem látogatta-e meg az ifjú Peter Joseph Lenné – később porosz királyi kertigazgató –, aki 1814–1815-ben a közeli Laxenburgban tevékenykedett, és a pesti Városliget tervpályázatára is küldött tervet.²⁶³ A porosz király a Szent Szövetség többi uralkodójával együtt ellátogatott Pest-Budára is, ahol József nádor jóvoltából többek között a királyi várkertben és a Margitszigeten múltatták az időt, és az Orczy-kertet is meglátogatták – így voltaképpen Petri ottani kertjeit látogatták végig. Lenné ezt követően, 1816-ban kapott megbízást a Potsdam melletti Pfaueninsel parkjának áttervezéséhez, a király parancsára.²⁶⁴ Ekkor jött létre az ottani sziget egészen végighúzódó széles tisztás, amely emlékeztet a Margitsziget térstruktúrájára (és e tekintetben végsősoron Petri brentfordi Temze-szigetre készített tervére). A Lenné által Potsdam környékének egységes (ma szintén Világörökségként nyilvántartott) „kertbirodalom” fejlesztése más európai példák mellett Petri eisgrub–feldsbergi (lednice–valticei) munkájának hatását is mutatja.

Néhány évvel később Miksa bajor király, az egykori pfalz–zweibrücken herceg (az időközben elhunyt Karl II. August) öccse, akinek szolgálatában korábban Petri apja, August kertészeti és gazdasági főtanácsadóként tevékenykedett, meghívta Bernhard Petrit, hogy udvari gazdasági főtanácsosként lépjen apja örökébe. Ezzel beteljesedhetett volna az uralkodó bátyja által egykor Petrinek szánt szerep. Petri azonban visszautasította a többször megismételt ajánlatot, de „elfogadta a meghívást, hogy a királyi birtokok ottani gazdasági látnivalóit szemügyre vegye”,²⁶⁵ s nyilván alapvető tanácsokat is adott a királynak, aki ebből az alkalomból személyesen a nagy arany polgári érdemrenddel tüntette ki, amely számára nemességét is jelentett a „von” jelző használatának jogá-

val.²⁶⁶ Az érdemérem felirata: *Ingenio et Industriae* valóban jól kifejezi Petri érdemeit.²⁶⁷ Mint közismert, a bajor királyi udvarhoz tartozó kertek vezetését Miksa király Petri egykori mesterére, az akkor már szintén nemzetközi hírnévnek örvendő Friedrich Ludwig von Sckellre, minden idők egyik legnagyobb kertművészére bízta. Az azonban, hogy Sckell e posztot tulajdonképpen Bernhard Petri helyett töltötte be, eddig nem volt ismert.²⁶⁸

Ugyanakkor kritikák is érték Petrit és az általa eladásra kínált birkákat. Valószínűleg éppen Bartosságh József volt az (a szerkesztővel való ismeretségére hivatkozva nevének elhallgatását kérve), aki az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* hasábjain megvédte Petrit a birkáit igazságtalanul elítélő szövegeitől.²⁶⁹

Bartosságh Petri iránti jóindulata azonban néhány év múlva elapadt. Petri a birkatenyésztés terén gyűjtött tapasztalatait és a fajtákkal kapcsolatos elméletét 1815-ben önálló kötetben tette közzé *Das Ganze der Schafzucht* címmel. Bartosságh, valamint úti- és szerzőtársa (valószínűleg Ghyczy Ignác), amint említettem, a magyarországi viszonyok felszínes tárgyalása miatt támadta a művet, s emellett Petri genetikai történeti szempontból rendkívül figyelemre méltó, Darwin evolúciós elméletéhez hasonlóan az adaptáció jelenségét megfogalmazó birkaevolúciós elméletét is kritizálták.²⁷⁰ Petri viszont könyvének 1825-ben megjelent második kiadásában a fajtameghatározások kapcsán bírálta Bartossághot, akit szerzőtársával együtt csak „zwey Flammingen”-nek titulált.²⁷¹ Ezt persze a magyar szakíró sem hagyta annyiban,²⁷² és a feszültség később sem oldódott: Bartosságh öt év múltán így írt Petri könyvéről és birkáiról: „Végre, ha híres Petri úr birkáinak és könyvének elsőségét e tárgyban tűzzel vassal védeni tetszik, nem átlom én Bognár János úr birkáit és Balásházj könyvét ellene a

263 Lenné ekkori bécsi tartózkodásáról: HLAVAC 2017; Városliget-tervéről: BUTENSCHÖN 2017.

264 Erről az összefüggésről először itt írtam: ALFÖLDY 2008. 92. A Pfaueninsel ekkori átalakításáról: BUTTLAR 1989. 171–173.

265 Uo.

266 LOHMEYER 1937. 5.

267 Uo.

268 Sckell kezdetben Johann Ludwig Petri tanítványa volt Schwetzingenben, majd utódaként lett ottani főkertész, s ekként a tizenöt éves Bernhard Petri mestere. Végül ő foglalta el 1804-ben az egykor Karl II. August pfalzi herceg, bajor trónörökös által Bernhard Petrinek szánt bajor udvari kertészeti vezetői posztot a herceg öccse, Miksa (1806-tól bajor király) megbízásából.

269 N. n. [BARTOSSÁGH?]: Aufforderungen wegen der Petrischen Merinos. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. No. 64. 503. Bár a cikk szerzője azt állítja, hogy személyesen nem ismeri Petrit, félreismerhetetlen stílusa elárulja Bartossághot.

270 Petri minden birkafajta közös ősenek a muflont tekintette, amelyből elképzelése szerint az éghajlati különbségek miatt alakulhattak ki a különféle fajták. Ezzel Petri évtizedekkel megelőzte Darwin adaptáción alapuló evolúciós elméletét! Először 1812-ben írta ezt le: PETRI 1812aa. Bartosságh (és Ghyczy Ignác?) ezzel nem értett egyet. BARTOSSÁGH et al. 1823. XIV.

271 PETRI 1825. 140. l. ábjegyzet. Bartosságh így reagált: „Petri úr a birkákról írt nagy könyvének második kiadásában ellenem kikelve [...] nevétségessé tett [...]” „Távol álljon tőlem Petri úr” autoritását a spanyol birkák ismeretében, és a theresienfeldi tenyészetének díszét és hírét legkevésbé kisebbiteni – de [Albrecht] Thaer atyánkat, ki az egész mezei gazdaságot tudományyá emelte, s számtalan tanítványával halhatatlan hírt és tiszteletet szerzett, szerényen meg kellett volna kímélnie.” BARTOSSÁGH 1837. 104–105.

272 Bartosságh még később is visszatért Petri kritikájára, megjegyezve, hogy „nemes útitársát” (minden bizonnyal Ghyczy Ignácot) felháborította és megbetegítette Petri fogalmazásmódja. BARTOSSÁGH 1841. 667.

pályára kialéttani [...] igen hibázna, ha azt gondolná, hogy már a selembirka tenyésztését egészen tudja, ha Pétri urnak könyvét egészen kitanulta – nemkülömbben tsalatkozik, ha honyi fajának nemesítését az által bizonyosan elérni reményl, ha minden esztendőben Theresienfeldről vagy Nagy Oroszibul [vagyis Petri tenyészeteiből] akármi drágán hágó kosait hozattatja.”²⁷³

Petri Dégen

A dégi kastélyegyüttest bemutató útleírás, amely e tanulmány sorozat előző közleményének tárgyaként szolgált, az *Oekonomische Neuigkeiten* ugyanazon ominózus lapszámában jelent meg 1812-ben,²⁷⁴ amelyben Bartosságh kiállt Petri mellett, André pedig a pfalzi szakember theresienfeldi birkáit reklámozta.²⁷⁵ Bár a lapban név nélkül publikált cikkek és hozzászólások legtöbbször maga a szerkesztő, André írta,²⁷⁶ megalapozottan kijelenthető, hogy a Déget ismertető úti beszámoló Petri tollából származik, akinek alapos oka volt elhallgatnia kiletét. Szerzőként való szereplése ugyanis nyilván visszatetszést keltett volna két kollégájának fent említett írásai mellett. A dégi útleírás szerzőjét éppen Bartosságh leplezte le fentebb korábban idézett glosszájában, amelyet „Borsóvári Jakab” álnéven közölt 1816-ban, ezúttal Festetics Antal védelmében: „Festetics Antal éppen az a szorgos és tevékeny mezőgazda Veszprém megyében, akit Petri ezen gazdasági lapok hasábjain nem alap nélkül mintaszerű birkatenyésztőként dicsért.”²⁷⁷

Mivel az említett dégi útleírás az egyetlen publikáció az *Oekonomische Neuigkeiten* und *Verhandlungen* által közölt cikkek közül, amelyben Festetics Antal dicsérete szerepel, s ráadásul ugyanazon lapszámában jelent meg, amelyben Bartosságh Petrit védte az igazságtalan vádakkal szemben, biztosra vehető, hogy Bartosságh erre az írásra célzott 1816-ban: megjegyzése alapján tehát Petrit tekinthetjük a parkismertetés szerzőjének.

Petri feltehetően azért sem tüntette fel magát a cikk szerzőjeként, mert a lap akkoriban megjelent számait jórészt az ő írásai töltötték meg. Korábban is hasonlóan járt el, ha sokallotta szignált jelenlétét egy kiadványban: a *Taschenbuch für Gartenfreunde* 1797. évi kötetében a vedródi park leírását „B” aláírással kvázi a szerkesztő, Becker tollába adta, holott az nyilvánvalóan tőle származott.²⁷⁸ Az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* hasábjain többször nevének betűit megfordítva „Irtep” álnéven publikált,²⁷⁹ és más esetekben is előfordult, hogy kiletét elhallgatta. A kor sajtójában és André lapjaiban mindez megszokott jelenség volt, és Petri Andréval való közvetlen jó viszonya alapján nyilván bármikor kérhet-e a szerkesztő diszkréciónját.

Az említett útleírás véleményem szerint éppen egy olyan alkalommal készült, amikor Petri Bécsből Dégre, majd onnan a székesfehérvári állatvásárba utazott lóháton. Útja során parkokat, kastélyokat, birtokokat, birkaaklokot látogatott meg, ahol megbecsült vendégként fogadták, és körbevezették, Petri pedig később szakszerűen méltatta vagy kritizálta a látottakat. Petri ezzel az útjával több legyet ütött egy csapásra. Egyrészt Dégen a Bartosságh által is csodálattal említett, több évig tartó kertépítési munkálatokat ellenőrizte és irányította (mai szóval: művezette), ugyanakkor nem mulasztotta el az útjába eső híresebb birkatenyésztő gazdaságok meglátogatását sem – sok helyütt szívesen látták a neves külföldi szakembert. Talán már birkatenyésztési könyvéhez is gyűjtötte az itteni benyomásokat. Végcélja pedig sejtésem szerint a székesfehérvári gyapjúvásár volt, amelyet könyvében is a legjelentősebb magyarországi gyapjúértékesítési fórumok között említ.²⁸⁰ Nem véletlen, hogy Dég kedvéért elég nagy kitérőt tett a Balaton és Székesfehérvár között, s az sem véletlen, hogy beszámolójában oly hosszan és részletesen értekezett például a dégi birkaúsztatóról.

Bartosságh ugyan egyértelműen utalt a szerzőre, Petri azonban maga is rendre „elárulja magát”. Például gyakran hivatkozik saját korábbi munkáinak helyszíneire (Vedródre, Hédervárra, a pesti Orczy-kertre és Stein-

273 BARTOSSÁGH 1830 (2014). 69–70, 176.

274 PETRI 1812C; ALFÖLDY 2018.

275 BARTOSSÁGH–ANDRÉ 1812.

276 DEÁK 2001. 40. André „d. H.” (der Herausgeber) vagy „d. V.” (der Verfasser) rövidítéssel írt lábjegyzeteket, kiegészítéseket, hozzászólásokat a különböző szerzők cikkeihez, s időnként aláírta a saját cikkeit, de sokszor szerzőre való utalás nélkül jelentette meg írásait. Ebben az esetben azonban a fent ismertetett kontextus, Petri stílusa és az említett parkleírások szakszerűsége miatt nem tartom valószínűnek André szerzőségét, aki egyébként maga is a legnevesebb juhtenyésztők egyike volt.

277 „Anton Festetics ist jener emsige und thätige Landwirth in dem Veßprimer Comitatz, welchen Petri in diesen ökonomischen Blättern als einen musterhaften Schafzüchtler, nicht ohne Grund anrühmte.” BARTOSSÁGH 1816. 290.

278 PETRI 1797a. (A „B” persze egyúttal a Bernhard keresztnévére is utal.) Petri szerzősége a vedródi kertleírás esetében Szinyeyi számára sem volt kétséges. SZINYEI 1905. X. 1038.

279 Például PETRI 1811b; PETRI 1811d; PETRI 1812aa–ab; PETRI 1812d.

280 PETRI 1825. 2. Theil, 294.

feldre.)²⁸¹ Útleírásában különösen figyelemre méltóak a kertekről szóló, dicsérő vagy lekicsinylő megjegyzései. Az osztrák–magyar határ két oldalán elterülő Bruck an der Leitha híres tájkertjének méltatása során önálló, eszszéjellegű szakaszban értekezik a lombszínek festőiségének művészi és hangulati értékéről.²⁸² Mintha Kant művészetelméletét kívánna ezzel alátámasztani, aki a kertművészetet a képzőművészetek között helyezte el, s a festészet egy fajtájának tekintette.²⁸³ Gátán²⁸⁴ gróf Esterházy Kázmér felesége, Castiglione Borbála grófnő maga vezette körbe Petrit a kastélyban és a parkban, sőt meg is csónakáztatták a Lajtán. Petri ezúttal is érzékletes leírást ad a kert szépségéről, és az ízléses enteriőröket is megemlíti, a gazdaság azonban nem nyűgözi le.²⁸⁵ Nagycenken viszont, miután a tulajdonost, Széchenyi Ferencet magasztalja a magyar nemzet számára tett nagyvonalú felajánlása miatt, és megdicséri pompásan fejlődő akácerdejét is, meglepően lesújtó véleményt fogalmaz meg a kastély kertjéről, amely „ellentétben áll a nagyszabású környezettel, a Fertő tóval stb. stb., és a gróf úr öccsellenciája által rászánt nagy költségek ellenére terv és ízlés nélkül találták ki és építették, és minden kritikán aluli”.²⁸⁶

Nagycenk kapcsán hosszan ír arról, hogy az akác mennyire meghonosodott Magyarországon.²⁸⁷ Ezt – amint láttuk – már a hédervári parkleírásában is megemlítette. Petri azzal is elámulja magát a figyelmes olvasó előtt, hogy ismét felidézi (akárcsak annak idején Hédervár leírásakor), hogy a pfalzi választófejedelemnek (egykori munkaadójának) milyen nehézségek árán sikerült bevezetnie a modern mezőgazdaság egyik alapjául szolgáló lóheretermesztést.²⁸⁸ Eszterházán, „amely egykori fényében egész Európában oly közismert volt”, meg sem áll.²⁸⁹ A marcaltői Amadé-kastélyt „jelentős”-nek minősíti, de szerinte kár, hogy az országút

mellé építették – az út zaja bizonyára a szobákban is kellemetlenül hat. A birtokos azonban megszászorozta a jól szervezett uradalom jövedelmét mocsarainak lecsapolásával.²⁹⁰

Szilsárcányban Chernel Ferencnél „jól értesülten” megemlíti, hogy a tulajdonos Petritől vásárolt kosokat.²⁹¹ További önhivatkozásként Vedrődöt, Hédervárt és Rárót is megemlíti a magyarországi akácerdő-telepítések felsorolásakor, tehát ismét saját korábbi munkáinak helyszíneire utal.²⁹² Elgondolkodtató, hogy az akácok kapcsán szintén megemlített, bár útja során nem érintett Cseklészen és Szereden található jelentős tájkertek létrehozásában nem volt-e Petrinek valamilyen szerepe, akárcsak az útleírás végén említett kálozi akácerdő esetében, amelyet a vedrődi park tulajdonosa, gróf Zichy Ferenc telepített.²⁹³

Dégre sötétedés után érkezik meg; reggel a kastély felől pillantja meg az épülő kiskastélyt, majd a parkot. Talán a „szép és számos, különböző falfestményekkel és a legmodernebb berendezéssel ellátott”, addigra már elkészült lakosztályok egyikében szállhatott meg a nagy hírű külföldi vendég. Ha nem maga Festetics Antal, akkor valószínűleg jószágfelügyelője, a mérnök-földmérő Kováts Ferenc lehetett az, aki német kollégáját körbevezette, s aki a parkban elvégzendő munkákat vele egyeztette. Igen valószínű, hogy Petri a tómedret éppen akkoriban ásó mecenzéfi bányászok munkáját is ellenőrizte, s talán ekkor kerülhetett sor a Bartoságh által említett, a kiásott mederanyagból emelt szőlődomb helyének kijelölésére, valamint a későbbi sírdomb és talán más parkrészek (köztük talán a sétányok, facsoportok) kitűzésére (*Aussteckung*). Ez utóbbival kapcsolatban feltételezhetjük, hogy talán egykori mesteréhez, Sckellhez hasonló módszerrel egy maga mellett szorosan fogva a talajon végighúzott, ember-

281 Steinfeldben a vetéscsörgő tervét biztosan Petri készítette, s azt közölte is. PETRI 1811b.

282 PETRI 1812c. 487.

283 A különböző fajok lombszínének hangulati értékéről, szimbolikájáról és festői hatásáról Hirschfeld és Sckell kertelméleti művei is értekeznek (HIRSCHFELD 1782–1785; SCKELL 1825).

284 Lajtakáta – ma Gattendorf, Ausztria.

285 PETRI 1812c. 488. Gáta kertjéről lásd GALAVICS 1999.

286 „Zinkendorf hat ein artiges Castell, außen und innen von gefälligem Ansehn. Die Gartenanlagen contrastiren sehr mit dem großen Charakter der Gegend, dem daranstossenden Neusiedler-See etc. etc. den sie sind trotz des großen Aufwandes Sr. Excell. ders Hrn. Grafen ohne Plan und Geschmack entworfen und vollendet worden, und unter aller Kritik.” PETRI 1812c. 490.

287 Uo.

288 PETRI 1811c.

289 „Bey Szerdahely erblickt man links neben des Straße zwischen Revieren von schönen Gehölzen das ehemals wegen seinem Glanz in ganz Europa so berühmte Esterhaz.” PETRI 1812c. 491.

290 Uo.

291 Uo.

292 PETRI 1812c. 490.

293 Káloz kataszteri térképén (Földmérési és Távérzékelési Intézet Térképtára) a belmajori Zichy-kastély körüli park „Paradicsom” néven, szerepintóval. A Petrivel kapcsolatba hozható kertek körében szóba kerülhet még akár a kistapolcsányi Keglevich-kastély nagyszabású angolkertje is. Mivel Petri nyáját gróf Keglevich János nagyorszi és az ahhoz tartozó jásztelek-pusztai birtokán helyezte el, s a birtokok gazdálkodási tervét is ugyanő alkotta (és publikálta), erre nyilván a gróffal való személyes jó kapcsolata alapján számíthatott (PETRI 1811b; PETRI 1812ab). Figyelemre méltó, hogy Kistapolcsányban a vedrődihez hasonlóan egy műrom szolgált a kertész lakásaként (erről képeslap a szerző gyűjteményében).

magasságú farudat használt az utak, tisztáskontúrok, facsoportok kitűzéséhez.²⁹⁴

Míg a kastély építése kapcsán Petri megemlíti, hogy Pollack Mihály és Festetics Antal „egyesítették elképzeléseiket”, a park esetében mélyen hallgat arról, hogy ki „segített” Festeticsnek (Petri szavával) „az egész együttest egyetlen kompozícióvá egyesíteni”,²⁹⁵ azután eltekeri a szót a témáról.

Honnan ismerhette Festetics Antal Petrit? Ki vagy mi adhatta az ötletet Petri dégi kerttervezői megbízására? Festetics Antal Petri egykori magyar megbízói körével szabadkőművesi testvéri kapcsolatban állt. Ismernie kellett Viczay Mihályt a pesti Nagyszívűség páholyból, amelynek ő volt a titkára.²⁹⁶ Viczay mint az egyik első „legálisan” templomos rendszerben beavatott magyar szabadkőműves valószínűleg együtt munkálkodott Festetics Antallal az Egyesüléshez címzett budai páholyban (amelynek utóbbi szintén tisztviselője volt), majd az óskót praefecturális káptalanban is. A pesti Nagyszívűség és a magasabb lovagi fokokban dolgozó Hét csillag páholy egyesülése 1793. március 15-én²⁹⁷ nagyjából egybeesett Petri Bécsbe érkezésének időpontjával. 1794. május 6-án pedig, amikor a Hét csillag a budai Egyesüléssel is közös munkába kezdett a krisztinavárosi Brunsvik-féle házban, s külföldi látogatókat is fogadott, Petri már az Orczy-kerten dolgozott (illetve azzal egyidejűleg Rárón és valószínűleg a budai királyi várkertben is). A Brunsvik-házban más kapcsolatok is kialakulhattak: akár így is kerülhetett például Anton van Wynder, a korábbi pfalzi udvari kertész Brunsvik József alkalmazásába Alsókorompán, bár erre esetleg a helyszín Vedrődhez való közelsége is magyarázatot adhat. Petrinek akár angliai tartózkodása idején, akár Pfalzbán módjában állt a testvériség kötelékébe lépni.²⁹⁸ Nagy szüksége alkalmával, 1793 februárjában–márciusában Bécsbe érkezve mindenestre éppen e kör prominens képviselői között talált magas rangú pártfogókra, és megrendelői is e körökből kerültek ki. A nádori megbízáshoz akár a magas állami tisztséget viselő testvérek is hozzájuttathatták, bár az Orczy-kert építésének híre is élénk érdeklődést válthattott ki mind Sándor Lipót nádorban, mind az 1795-ben Budára költöző József nádorban.

294 Sckell szerint az utak nyomvonalát és a növénycsoportok kontúráját e módszerrel lehet legjobban a természethez és a helyszín karakteréhez közelíteni. Ezt a módszert egy azóta közismertté vált ábrával is illusztrálta. SCKELL 1825. 76–77.

295 PETRI 1812C. 505; ALFÖLDY 2018. 104, 106.

296 ABAFI 1900. 292.

297 ABAFI 1900. 387.

A Festetics Antallal való kapcsolat azonban legvalószínűbben közvetlenül az Orczy-kertben és annak megrendelőjében keresendő, ugyanis a dégi birtokos a jelek szerint jó barátságban állt báró Orczy Józseffel és öccsével, Lászlóval (akik szintén a hazai szabadkőművesség vezető személyiségei voltak), sőt, követendő mintaképként tekintett rájuk. Valószínű, hogy a fiatalabbik fivér által létrehozott pesti Orczy-kert építése olyannyira meghatározó élmény volt Festetics Antal számára, hogy a következő években (1799 és 1802 között) több telket vásárolt össze az Orczy-kert szomszédságában azzal a céllal, hogy azon saját villát és barátjához méltó kertet létesítsen. Az Orczy-kert tavát is a Festetics Antal által megvásárolt telken álló Illés-kút táplálta. Szinte bizonyos tehát, hogy Petrit ott ismer-te meg. 1801-ben az Orczy fivérek unokahúgát (Orczy Zsuzsanna leányát), báró Splényi Amáliát vette feleségül, s a pesti villát és kertjét már együtt építették az Orczy-kert szomszédságában. Az Orczy család jelentette a mintát a városi bérházberuházás kapcsán is: Orczy József volt ugyanis a város legnagyobb bérháza, a híres Orczy-ház. Festetics e mintát követve 1802-ben vásárolta meg a második legnagyobb (akkor még épülőfélben levő) pesti bérkaszárnnyát, az úgynevezett Marokkói-udvart 65 000 forintért, amelyből – mint Petritől megtudjuk – aztán évi 30 000 forint bevétele származott.²⁹⁹ Ez nyilván jelentősen hozzájárulhatott a pesti villa és kert, majd a dégi építkezés biztonságos finanszírozásához, hiteltörlesztéséhez is.³⁰⁰

Festetics Antal ezenkívül a birkalicitációkon, vásárokron később is találkozhatott Petrivel. Talán egy ilyen alkalommal kerülhetett sor dégi megbízására is. Miután Petri 1808-ban „felszabadult” a Liechtenstein-birtokok kormányzásának terhe alól, s a szakfolyóiratok sűrűn hírt adtak a magyar határ közelében való letelepedéséről, újra elérhetővé vált földbirtokosaink számára, nem csupán birkatenyésztőként, akinek juhászai hirdetése alapján „az országhatárig vezették az állatokat”,³⁰¹ hanem akár kerttervezőként is.

Hasonló minőségű és hasonlóan széles körben működő mezőgazdász-kerttervezőként, nagy és jelentős parkok alkotójaként, birtokok korszerűsítőjeként és szé-

298 Például Kew-ban működött egy, az ottani kertészeket, botanikusokat tömörítő páholy, és a Royal Society szabadkőművességhez való kötődése is közismert.

299 PETRI 1812C. 502.

300 A Marokkói-házat éppen Petri említi szóban forgó útleírásában. Az épület egészen az államosításig a család tulajdonában maradt.

301 LENGERKE 1838. 617.

pítőjeként működött Magyarországon az 1810-es években Christian Heinrich Nebbien (1778–1841) is, akinek tevékenysége, életműve, sőt írásainak stílusa is sokban emlékeztet Petriére. Nem kétséges, hogy ismerték is egymást, bár munkakapcsolatukról vagy a fiatalabbik pályatárs Petrinél töltött gyakorlatáról egyelőre nem tudunk.³⁰² Nebbien felkeltette a Petri írásait évtizedek óta közlő s vele jó barátságot ápoló Christian Carl André érdeklődését is, aki 1829-ben az *Oekonomische Neuigkeiten* hasábjain, a *Merkwürdige Oekonomen* című rovatban méltatta Nebbient, amikor önéletírását is tartalmazó hosszabb szakcikkét is közölte.³⁰³ Nebbien biztosan ismerte Petri írásait, idősebb kollégája egykori munkatársával, Anton van Wynderrel pedig éveken át együtt dolgozott Alsókorompán. Az 1810-es években Petrirel egyidejűleg működött hazánkban kerttervezőként és gazdasági tanácsosként. Elgondolkodtató, hogy miután 1811-ben a felvidéki mecenzéfi munkások dolgoztak Alsókorompán az ottani tóásási munkálatokon (Nebbien sokallta munkadíjukat, helyettük helybeliek alkalmazását javasolta), a következő évben már éppen Dégen találjuk őket, ahol 1813-ban végeztek a hatalmas tó medrének kialakításával.³⁰⁴

Kompozíciós és egyéb jellegzetességek Dégen Petri műveinek tükrében

A lednicei és a dégi park legnagyobbasúbb látványeleme egyaránt a hatalmas tó. Míg a morvaországi birtokon egy ártéri lapályon kellett tavat létesíteni, s az hosszában terült el a kastély előtt, Dégen a táj adottságai a kastély előtt keresztben húzódó völgyben hosszan kígyózó, úgynevezett szerpentintó létrehozásának kedveztek, amelynek ráadásul már a 18. században is volt – időközben elmocsarasodott – előzménye.³⁰⁵ Ez az Angliában megismert, lényegében inkább stilizált folyó, mint állóvíz képzetét keltő forma az angol Lancelot „Capability” Brown tervezői öröksége volt, amellyel Petri a szigetországban sok helyütt talál-

kozhatott az 1780-as években.³⁰⁶ Láttuk Stowe hatását a bécs–brigittenauai *Nationalgarten* emlékműveinek esetében, s hogy a Margitsziget vonatkozásában a Temze szigetére készített terv jellegzetességei köszöntek vissza. Petri saját kertterveiben tehát felbukkannak a szigetországban évtizedekkel korábban rajzban is rögzített kertek kompozíciós megoldásai, elemei. Ebben az összefüggésben nem meglepő, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy Dég esetében is Stowe volt a kiválasztott előkép, akárcsak Schwetzingenben Sckell számára (más részletei tekintetében).³⁰⁷ Mivel ezek megvalósításában maga Petri is részt vett, valószínűleg sokat hallott a híres angliai kertről mesterétől, mielőtt azt maga is meglátogatta és megörökítette (14. kép). Feltűnő a két park alaprajzi és topográfiai hasonlósága (15–16. kép), a kastély elhelyezése a dombon, a tóhoz való viszonya, a portikusz tükröződése. A legárukodóbb azonban egy egyébként jelentéktelen elem: az északi, egyenes parkhatár bástyaszerű kitüremkedése a park egyenes határvonalán, méghozzá a kastélyhoz képest ugyanazon a ponton található, mint az angliai példa esetében (a dégi határ itt kissé megtörik). Bár a két park mérete igen különböző (Stowe mintegy száz hektár, míg a dégi park háromszor akkora kiterjedésű), arányaik, a kastély parkon belüli helye, a tőle északra fekvő nagy kocsi forduló, az északi zártabb és a déli nyitottabb, hatoszlopos portikusz tekintetében minden típusjelleg ellenére határozott hasonlóságot mutatnak.

Stowe kertjének talán leglényegesebb elemei a különböző jelentéssel felruházott, jellegzetes építmények. Petri 1812-ben megjelent útleírásából megtudjuk, hogy szándékában állt Dégen is „néhány karakterisztikus és a kastéllyal azonos jellegű építmény” (*characteristischen und analogen architektonischen Werken*) elhelyezése a parkban.³⁰⁸ Mivel ezeket végül – nyilván anyagi okokból – nem, vagy csak kis részben kiviteleztek, formájukat, programjukat, szimbolikájukat nem ismerjük.

Biztosan megvalósult azonban a park nagyszabású térkompozíciója. Galavics Géza is megjegyzi, hogy Petri „mestere volt az átlátásoknak, s a látványba, ahol lehetett, bekapcsolta a gazdasági épületeket is, s távoli

302 A Nebbien életrajzát eddig a legrészletesebben összefoglaló Dorothée Nehring (NEHRING 1981) nem tesz ilyenről említést.

303 „Ich erinnerte mich dabei an Wirthschafts Rath Petri in Theresienfeld der auch zugleich Gartenkünstler und Landwirth ist [...]. Was mich noch mehr in dieser Vermuthung bestärkte war die Erinnerung an seine Abhandlung.” ANDRÉ 1829, PETRI 1829 bevezetőjeként.

304 A mecenzéfi országszerte vállaltak efféle munkákat, mégis

feltűnő az összefüggés. Erről és a dégi tóásásról: ALFÖLDY 2015. 20. Az alsókorompai munkáról szóló adatot Dick Knightnak köszönöm.

305 ALFÖLDY 2015. 19.

306 ALFÖLDY 2009. 53; ALFÖLDY 2015. 21.

307 Stowe előkép-szerepéről a schwetzingeni kert kapcsán: TROLL 2017. 37–41.

308 PETRI 1812c. 505; ALFÖLDY 2018. 104.

14. **Bernhard Petri:** *Stowe helyszínrajza*, 1785
Bayerische Staatsbibliothek München, BSB Cod. icon 180h, 10r

motívumként a városok, várak és hegyek sziluettjét”.³⁰⁹ Láttuk, hogy Héderváron is szerepelt látványelemként a helybeli templom tornya, Rárón pedig éppen a szomszédos hédervári kastély és park jelent meg a látványban. A bécsi „Nemzeti kertben” a város tornyai a látvány fontos részét képezték volna, ahogy az Orczy-kert háttérében is ott magasodtak Pest-Buda templomtornyai és a budai hegyek. Dégen így vált a kastélyból feltáruló panoráma fontos látványelemévé a kastéllyal összefüggésben, minden bizonnyal Pollack Mihály tervei szerint, Bartosságh megfogalmazásában „szépen megépített” római katolikus templom, valamint a már álló református templom, amelynek toronysisakját a család Dégre költözésekor (1815-ben) festették pirosra.³¹⁰ A gondosan

³⁰⁹ GALAVICS 1999. 58.

³¹⁰ ALFÖLDY 2009. 53, 56; ALFÖLDY 2015. 30.

15. Stowe helyszínrajza az Európa híres kertjeit bemutató könyvben, 1812
In: *Description des principaux jardins de l'Europe* 1812. I. 10.

megkomponált látványok körébe tartozik a katolikus templom nyiladékában megépült pincék (Bartosságh szavaival: „katakombák”) sora.³¹¹

Dég parkja kapcsán a sok szigetországi példa mellett több európai analógia is említhető, amelyek némelyikét Petri tanulmányútja során ismerhette meg, míg másokkal szakmai pályafutása során került kapcsolatba. Az egyik legkorábbi német példa Wörlitz parkosított tája, amelynek faiskolájából az eisgrubi/lednicei park első telepítésének növényanyaga származott. Wörlitz több részlete is hasonlóságot mutat Déggel: a hosszan elnyúló tó félreeső végében létrehozott Rousseau-szigettel rokonítható a dégi szerpentintő legvégén emelt sírdomb. Analóg motívum a legelső német földön épült tájkertben: Gothában is található, a szigeten emelt urnaemlékművel, amelyhez hasonlót Petri az Orczy-kert tavára is tervezett, s amire Stowe-ban is találunk példát.

³¹¹ ALFÖLDY 2015. 30.

16. **Alföldy Gábor:** A dégi park ideális rekonstruált alaprajza az 1945 előtt véghez vitt fejlesztésekkel együtt (digitális grafika: Bálint Krisztina, 2015)
A park középső, gyümölcsfákkal beültetett területének helyén később már nagyobb facsportokat ültettek

Feltételezésem szerint Wörlitzhez hasonlóan Dégen is a kastéllyal szemközt szigeten – a később épült, de hasonló funkciót is ellátó Hollandi-ház helyén – kapott helyet a svájci tehenészet (*Schweizerei*). Mindkét helyszínen a kastély felől dróton áthúzható csónakkal lehetett megközelíteni a létesítményt.³¹² Wörlitz példája Nebbienne is hatott: a pesti Városliget tavának szigetére ő is majorságot képzelt el, a legelésző tehének idilli látványával.

312 A II. katonai felmérés térképe már jelöl épületet az 1891-ben emelt Hollandi-ház helyén. Egy 1900 körül megjelent képeslap az újabb építményt „Schweizeti ház”-nak titulálja.

Eisgrub/Lednice parkjában Petri egyik korai terve szerint a kilátóként szolgáló minaret szintén egy szigeten állt volna, amelyhez ugyanígy lehetett volna eljutni.³¹³

További hasonlóság az Orczy-kerttel Dégen a park körülárkolása és az árok tuskés líciumsövénygel való beültetése.³¹⁴ Az árok és a sövény maradványai ma is hosszú szakaszokon megvannak.

Minden formai analógiánál többet elárul a tervezőről az a nyilvánvaló törekvése, hogy a park a szépség

313 A terv egy részletét közli: KREJČIŘIK ET AL. 2015. 22.

314 ALFÖLDY 2015. 24.

mellett jövedelmet is hozzon a gazdálkodó tulajdonos számára. Bartosságh leírása szerint a tó kifolyó zsilipje malmot hajtott, ez azonban a park északi szélén, vagyis a tó parkba érkezési pontján, a birkaúsztatónál állt.³¹⁵ E célt szolgálta a korábban teljesen kopár területen kifejezetten faanyagtermelés céljából telepített akácerdő is.³¹⁶ Festetics Antal unokaöccse, Splényi Béla megemlékezett arról, hogy Festetics Antal később „a park egy részét kivágatta”, ám itt korántsem az öregúr hóbortjáról volt szó, hanem a szabályos harmincéves vágásforduló betartásáról, messzemenően Petri általános alapelveinek megfelelően.³¹⁷

A vizuális lezárást szolgáló keskeny erdőszáv (a Brown állandó tervezői eszköztárához tartozó úgynevezett *belt*) a park nyugati területein egybefüggő erdővé szélesedett. Természetesen Petri ezt az erdőt akácból telepítette, a tulajdonossal együtt a várható fahozammal előre kalkulálva.³¹⁸

A mederből kikerült anyagból dombot épített, amelyet szőlővel ültetett be. A pesti Orczy-kertben és a vele szomszédos Festetics-kertben, sőt a Margitszigeten és a budai várkertben is ott találjuk ekkor a szőlődombot, bukolikus szüretnek helyszínét. A dégi szőlődomb – mint már Bartossághtól idéztem – több száz hordó bort jövedelmezett. A kastélyból kitekintve a facsoportok között e dombra rá lehetett látni.

A dégi park 1856-ból származó kataszteri térképéhez tartozó telekjegyzék a park középső területét így nevezi meg: „mező gyümölcsfákkal”.³¹⁹ A hédervári és a rárói park leírásából kiderül, hogy Petri – akár régebbi gyümölcsösök ritkításával, akár új fák ültetésével – e helyszíneken is létrehozott ilyen területeket, amelyek virágzások, majd gyümölcsseikkel „gyönyörűséges báját kölcsönöznek a tájnak”.³²⁰ Loosdorfban is integrált gyümölcsöst az ottani tájkertbe.

Festetics Antal az Orczy-kert építésekor felmerült nehézségek ismeretében, illetve saját pesti tájkertjének telepítése kapcsán szerzett tapasztalatai birtokában Dég esetében teljesen tisztában volt a parklétesítés kockázataival. Akárcsak a fenti két helyszín esetében, Dégen is előzmény nélkül, megműveletlen talajon, fátlan területen kellett létrehozni a parkot, ráadásul

sokszorta nagyobb területen. Ahogy annak idején az Orczy-kertben, úgy Dégen is kiszáradt az első ültetés, s mindkét park csak a tulajdonos eltökéltségének és áldozatvállalásának köszönhetően valósulhatott meg végül. A Bartosságh által említett egzotikus csemetéket immár helyi faiskolákban szaporították, az előállításukhoz szükséges nagy mennyiségű magért már nem kellett Amerikába küldeni egy nagynevű kertészt, mint az eisgrubi tájparkosítás kezdetén.³²¹ Petrinek és ottani kollégájának köszönhetően ekkor már jelentős kapacitással működött például az eisgrubi faiskola, amely az ottani birtokon erdőszerűen ültetett egzotikák magjaiból is nagy tömegben állított elő a tájkertek ültetéséhez szükséges lombos és tűlevelű, honos és egzotikus növényanyagot, amelyet hamarosan külföldre is szállítottak.³²² Magának Petrinek is volt saját faiskolája Theresienfeldben, és az ahhoz közeli Bruck an der Leitha is kitűnő, nagy faiskolával rendelkezett a wörlitzi iskolázottságú, az ottani parkot tervező és építő Christoph Lübeck főkertésznek köszönhetően, amelyet Dégre igyekeztén Petri is megcsodált.³²³ Dégen a helybeli faiskolák létrehozása biztosan segítette a folyamatot (ez szokásos megoldásnak számított ekkoriban, amikor a faiskolai termelés Európának ezen a részén még nem kommercializálódott),³²⁴ de egészen bizonyos, hogy a különlegesebb növényeket más, külföldi kertészetekből – feltehetően Eisgrubból vagy Bruckból – szerezték be. A Bartosságh által a legelső beszerzési helyként említett „távoli birtok” talán valamelyik Somogy megyei Festetics-birtok: Toponár, Böhönye vagy Somogyhárságy lehetett, ahol erdei facsemetéket gyűjthettek vagy iskolázhattak. Később pedig onnan szállított magvakkal alapozhatták meg a dégi faiskolát.

A gazdaságossági megfontolások Petrire oly jellemzően hangsúlyos szerepe mellett a tervező személyére vall az a különös erudíció is, amely Petri számos munkáján, köztük Dégen is megmutatkozott, de amelynek megvalósításához a megbízók különös ambíciója is nélkülözhetetlen volt. Johann von Liechtenstein herceg számára „Petri úr” Loosdorfban már 1796-ban „olyan vállalkozáson fáradozott, amely a maga nemében talán a legfigyelemreméltóbb

315 A parkbeli szerpentintavon kívül még a park határán kívül, északkeleti irányban is egy egész sor halastó létesült. A vízimalom a park északi határán állt.

316 BARTOSSÁGH 1832. 41, 48; ALFÖLDY 2015. 31.

317 ALFÖLDY 2009. 57; ALFÖLDY 2015. 31; ALFÖLDY 2018. 105.

318 ALFÖLDY 2018. 105.

319 „Wiese mit Obstbäumen”. SISA 2005. 68, 71.

320 PETRI 1798a; PETRI 1798b.

321 KRÁFTNER 2008. 85.

322 *Sämereyen* 1811. Johann von Liechtenstein herceg kertészei és a bennük található fajajok (90 faj) felsorolása.

323 PETRI 1812d. 487.

324 Például Heinrich Nebbien Martonvásáron és Pesten, a Városliget mellett is létrehozott faiskolákat az 1810-es években. HORNVÁK 1992. 98.

17. Stowe, a kastély a tó felől, napjainkban
Fotó: Almási György

mű Anglián kívül”.³²⁵ A Becker tollába adott mondat allúziói Lednice kapcsán is számos alkalommal felmerültek,³²⁶ s a herceg ezt erősítő ambícióit jól kifejezik és politikai színezettel is megtöltik a Petri formálta tájban később elhelyezett dicsőségszimbólumok, amelyek a herceg Napóleon ellen aratott győzelmeit örökítették meg. Déggel kapcsolatban is hasonló superlatívuszokat olvashatunk nemcsak Bartosságh idézett írásaiban, hanem gyakorlatilag minden esetben, ha ezt a helyet utazó vagy statisztikus bármikor megemlítette a 19. században Kitaibel Páltól Kultsár Istvánon, Fejér Györgyön és Bartossághon át Fényes Elekig,³²⁷ s ne feledjük: ezt a sort is éppen maga Petri nyitotta meg 1812-ben névtelenül publikált útleírásával. A park létesítésének Bartosságh által hangúlyozott heroikus vonásaival együtt mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Festetics Antal a korszerűen gazdálkodó, birtokát példászerűen fejlesztő magyar földesúr mintaképeként, Dég pedig a hazai fejlődés szimbólumaként tűnjön fel.

325 Becker méltatása: PETRI 1798a. 144.

326 HADERER 1837, valamint ZATLOUKAL–KREJČIŘIK 2012. 31.

Nem kétséges, hogy a jómódú és megbecsült, professzionális környezetbe született Petrit rendkívüli ambíciók fűtötték, miután uralkodója gyermekkorától teljes személyes bizalommal és támogatással iskoláztatta, külföldi tanulmányútra küldte, neki ígérve Bajorország legmagasabb gazdasági és kertészeti vezetői pozícióját. Hazatérve a választófejedelem a múzslés minden területén az ő szavára hallgatott, de kényszerűen el kellett hagynia szülőhazáját és ottani félbemaradt nagyszabású munkáját. A Liechtenstein hercegnél 1808-ig a legmagasabbra szárnyaló karrierjét is kényszerűen – immár nem történelmi okokból, hanem saját személyes korlátaival szembeesülve, kimerültsége miatt – meg kellett szakítania.

Petri a kalandos spanyolországi birkabeszerzésére alapozott, Theresienfeldben elkezdett új karrierjét teljesen új szerepkörben, független mezőgazdász-vállalkozóként építette fel. Ez erejét, idejét nyilván teljesen lekötötte, s kerttervezőként immár nem is hirdette magát. Festetics Antal nyilván – talán az *Oekonomische Neuigkeiten*ből vagy

327 ALFÖLDY 2015. 19–20.

akár Bartossághtól – értesült arról, hogy az általa régről ismert Petri már nem áll Liechtenstein herceg szolgálataiban, hogy a magyar határ közelébe költözött, s ott az ő dégi gazdasága számára is alapvető merinói birkák tenyésztésével foglalkozik. Hogy mégis mikor és mivel sikerült rávennie Petrit, hogy elvállalja a dégi park tervezését, nem tudjuk. Azonban Festetics saját ambíciója, amely egy minden eddiginél nagyobb és korszerűbb, egyúttal hasznos is hajtó magyarországi park létrehozására irányult, feltehetően inspirálón hatott az akkor már legfőképpen a birkatenyésztésnek élő szakemberre.

Konklúzió

Az eddig feltárt források alapján kijelenthető, hogy Bernhard Petri, korának egyik legtehetségesebb és legsikeresebb kerttervezője, mezőgazdája részt vett a hazai és közép-európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű dégi kastélypark létrehozásában. Petri szerepe az ötlettől a koncepción át a részletekig egyelőre nem tisztázható. Csak annyit tudunk bizonyosan, amennyit ő maga (nevét elhallgatva) elárult: ott járt 1812 májusában, a park létesítése idején; akkor, amikor a szerpentintavat már javában kotorták, a kastély és egyes melléképületek pedig már majdnem elkészültek. Bartosságh József 1836-ban leírt emlékei szerint Petri „a kert kitzésében segített Festetics Antalnak”. Nem tudhatjuk biztosan, hogy Petri akár már évekkel korábban készített-e tervet, illetve részt vett-e az épületek helyének vagy a park határainak meghatározásában. De mivel éppen ezekben érhető tetten Stowe hatása, amelyet Petri 1785-ben meglátogatott és lerajzolt, lehetséges, hogy ezeket is eleve az ő javaslatai alapján jelölték ki. Óvatosságra int azonban, hogy Stowe híres parkja a korabeli szakirodalomban sok helyütt illusztrálva szerepel,³²⁸ így alaprajzát és egyes nézeteit, részleteit akár Festetics Antal vagy a kastélyt tervező Pollack Mihály is ismerhette.

Zádor Anna vetette fel a gondolatot, miszerint Pollack Mihály lehet a park tervezője.³²⁹ A fent elmondottak nem

cáfolják Pollack szerepének lehetőségét a kompozíció koncepiálásában.³³⁰ Már Sisa József is rámutatott arra, hogy Pollack életművében ismeretlen bármiféle olyan kerttervezési tudásról tanúskodna.³³¹ Ráadásul az ország legnagyobb, egységes kompozícióként megalkotott tájképi parkjáról van szó, kivételesen bonyolult tó- és csatorna-rendszerrel. A park alapvetően mezőgazdasági jellege, az akácerdő, gyümölcsös már Bartosságh idézett említése előtt is Petri személyére engedett következtetni.³³² Bizonyos, hogy ha Petri Festetics Antalnak akár csak egy-egy konzultáció keretében nyújtott segítséget a már épülő park belső felosztásához, a tisztások, facsoportok, nyiladékok, szőlődomb, gyümölcsös és utak elrendezéséhez, részvétele akkor is meghatározó jelentőséggel bírhatott a park kompozíciójának szempontjából, ha annak elemeit – Petri saját szavaival – „szerény művészi eszközökkel, természetes módon szépséges egységbe foglalta”.³³³ Az idézett mondat – bár sok hasonlót találunk a tájkertek korabeli méltatásai között – szinte szó szerint megegyezik azzal, ahogy Townson fogalmazott két évtizeddel korábban Petri hédervári munkája kapcsán, miszerint a német kerttervező megtanulta, „hogyan lehet a vidéki táj elszórt, kihasználatlan szépségeit összhangba hozni”.³³⁴

Kismarton, Csákvár, Hőgyész és más korabeli tájparkok példája mutatja, hogy a parkjukat építettő nagybirtokosaink nemegyszer többek tanácsát is kikérték, esetleg több kiváló szakembert is megbíztak, mire a mű elérte építettője által késznek tekintett formáját. Ezt az ízlés, a divat állandó változása, másrészt a felmerült technikai problémák kényszere is indukálhatta, s az ismeretségi körből, rokonságból jövő minta vagy ajánlás is fontos, esetenként spontán tényezőként befolyásolta az alkotási folyamatot.³³⁵

Dégen felmerülhet Petri beszállítói szerepe is: más kortárs említésből tudjuk, hogy a dégi park gazdagabb volt külhoni fákban, mint például Kismarton egzótáiban egyébként bővelkedő angolkertje.³³⁶ Könnyen lehet, hogy Petri eisgrubi, wörlitzi, bruck an der leithai és más (akár pesti) kapcsolatai révén is szerepelhetett ilyen minőség-

328 LE ROUGE 1774. például 18; KRAFFT 1809. XII/89; *Description* 1812. I. 10–31. A kert helyszínrajza a 10. oldal utáni lapon.

329 „[A dégi] angol stílusú tájkert, amihez ugyancsak mesterünk [azaz Pollack] készített tervet.” ZÁDOR 1967. 14. „Pollack kertjei: Alcsút, Dég, Nagyláng, Szőny-Vajta [...] és Tengelic.” ZÁDOR 1973. 15. jegyzet.

330 Pollack lehetséges szerepének bővebb kifejtésére más alkalommal keríték sort. Az építés (Joseph Hardmuth) és Petri alkotói szerepe és kettejük viszonya Lednice parkja esetében sem tisztázott pontosan. ZATLOUKAL 2012. 29.

331 SISA 2005. 64.

332 ALFÖLDY 2009. 54; ALFÖLDY 2015. 23.

333 PETRI 1812c; ALFÖLDY 2018. 104.

334 TOWNSON 1797. 50. Saját fordításom. E részletet idézi (más fordításban): ZÁDOR 1974. 17. jegyzet, G. GYÖRFFY 1991. 90–91; GALAVICS 1999. 64; az eredeti szöveget idézte: ALFÖLDY 2016. 126.

335 Kismartonról PROST 2005; Csákvárról: SISA 1997; Hőgyészről: ALFÖLDY 2001b.

336 ALFÖLDY 2009. 58–59; ALFÖLDY 2015c. 20.

ben, illetve saját theresienfeldi faiskolájából is szállíthatott csemetéket vagy magvakat, akár már 1812 előtt, akár akkori látogatását követően. Az Eisgrub/Lednice esetében oly sikeres, helyben létesített faiskolákban megvalósítható nagybani csemetenevelés ötlete is származhatott tőle, amit Heinrich Nebbien szintén sikerrel alkalmazott ugyanebben az időben Martonvásáron, Alsókorompán és a pesti Városliget esetében is.³³⁷

Utószó

Petri és Bartosságh örökségét méltatva végül – a különös egybeesés miatt – érdemes megemlíteni, hogy e két kiváló képzettségű és jó üzleti érzékkel rendelkező mezőgazdász egyaránt jelentősen hozzájárult Európa növénytakarójának átalakulásához. Tevékenységüknek ezt az elemét mai természetfelfogásunk közel két évszázad távlatából kritikusan ítéli meg, s ökológiai nézőpontból nem feltétlenül értékeli pozitívan. Láttuk, hogy Petri – apja pfalzi tevékenységét folytatva – milyen mértékben szorgalmazta az amerikai fehérahác (*Robinia pseudoacacia*) telepítését, és ezzel végső soron tevőlegesen is hozzájárult e faj általános elterjesztéséhez Közép-Európában, bár éppen tőle tudjuk, hogy Magyarországon 1812-ben már mindenfelé nőtt e fa, és szinte őshonosnak számított.³³⁸ Ezenfelül Petri 1813-ban császári privilégiumot szerzett aranyvesszőfajok (az Európában őshonos *Solidago virga-aurea* és az amerikai *Solidago altissima/canadensis*) termesztésére, amelyet ő takarmánynövényként ajánlott minden földbirtokosnak, sőt, külön könyvet is kiadott a cél érdekében.³³⁹ A növény – melynek tudományos nevét a privilégium idején elhallgatta – „Petri-Pflanz” néven vált ismertté, s az amerikai faj termesztésére ráadásul csak egy Theresienfeldben járó, botanikában járatos vendég lett figyelmes.³⁴⁰ Petri több más, takarmánynövénynek vagy ipari alapanyagának alkalmas növény, így a selyemkóró (*Asclepias syriaca*) elterjesztése érdekében is írt cikkeket.³⁴¹

Bartosságh József nyugdíjas éveiben egyebek közt a bálványfa (*Ailanthus altissima*) termesztésébe fogott villányi birtokán.³⁴² A brünni *Ackerbaugesellschaft* körében tartott előadásával annyira fellelkesítette hallgatóságát, hogy cikkét több szaklap átvette. Emellett (talán éppen Petri mintájára) magyar és német nyelvű (reklám)füzetben ismertette e gyors növésű és igénytelen fa telepítésének gazdasági hasznait, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az általa nevelt magoncokat Európa-szerte értékesítse.³⁴³ A kiadvány bevételeit az európai kontinens mezőgazdaságának megreformálásában kulcsszerepet játszó Albrecht Thaer szobrának felállítására ajánlotta fel.³⁴⁴ Mihail Szemjonovics Voroncov herceg fellelkesülésének köszönhetően Oroszországban, Újoroszországban (Dél-Ukrajnában) és Besszarábiában egész erdőségeket telepítettek csemetéiből.³⁴⁵ Bartossághot a bálványfa sikeres elterjesztésének hatására mind a brünni, mind a moszkvai Gazdasági Egyesület tiszteletbeli tagjává választotta.³⁴⁶ A sikeres terjesztést hamarosan tömeges spon-tán elszaporodás követte. Ma már valamennyi fent említett növényfaj az Európai Unióban törvényesen irtandó invazív növénynek számít, s az akácnak csak legutóbbi „hungarikummá” nyilvánítása kegyelmez – Magyarországon határain belül.

Ám Európa, így hazánk is máig hatóan sokat tanult a Petri által létrehozott vagy meghonosított mezőgazdasági módszerekből, a Petri dinasztia tagjainak alkotásai közül pedig nem egy ma is a korszak kertművészetének csúcsteljesítményei közé tartozik, s hivatalosan is a Kulturális Világörökség részét képezi. Bartosságh József írásainak nyomán immár a dégi kastélypark nagyszerű kompozíciójára is ezek körében tekinthetünk.

Alföldy Gábor

okl. tájépítész, kerttörténész, műemléki szakértő,
az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola
Művészettörténet Programjának doktorjelöltje
alfoldyg@gmail.com

337 HORNVÁK 1992. 92.

338 PETRI 1812C. 487.

339 PETRI 1827.

340 Petri csak az őshonos aranyvesszőfajt tette ismertté a privilégium lejártá előtti évben, azonban egy látogató Petri theresienfeldi ültetvényén virágzás idején megfigyelte az említett amerikai faj azonos mennyiségű jelenlétét, s ezt különböző orgánumokban is hírül adta (B. 1828). A *solidago altissima (canadensis)* hazánkbeli elterjedése kapcsán Petri szerepe eddig nem volt ismert, a hazai szakirodalom csak későbbi adatokról tud. Vö. BOTTA-DUKÁT–DANCA 2004. 298–299.

341 PETRI 1812d.

342 GALGÓCZY 1884a. 10.

343 BARTOSSÁGH 1841a–b.

344 Uo., címlap és bevezetés.

345 GALGÓCZY 1884. 10–11. Bár Bartosságh füzetéről tud a növénytani szakirodalom, szerepe a faj elterjesztésében a dendrológiai szakirodalomban nem ismert. Vö. UDVARDY 2004. 144–145.

346 GALGÓCZY 1884. 10.

Felhasznált források és irodalom

ABAFI 1900

ABAFI Lajos: *A szabadművészet története Magyarországon*. Budapest, Schmidl H., 1900.

AKL 1932

Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von Ulrich THIEME–Felix BECKER, hg. von Hans VOLLMER. XXVI. *Olivier–Pieris*. Leipzig, E. A. Seemann, 1932.

ALFÖLDY 2001a

ALFÖLDY Gábor: Apponyi Antal hőgyészi kastélyparkja. *Művészettörténeti Értesítő*, 50. 2001. 1–2. sz. 57–83.

ALFÖLDY 2001b

ALFÖLDY Gábor: A budai királyi várkert az újkorban. Építéstörténeti vázlat. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 29. 2001. 267–292.

ALFÖLDY 2001c

ALFÖLDY Gábor: A keszthelyi Festetics-kastélypark rövid története. In: *Királyi és hercegi kertek Magyarországon: Eszterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád*. Szerk. ALFÖLDY Gábor. Budapest, Mágus Kiadó, 2001. 32–45.

ALFÖLDY 2006

ALFÖLDY, Gábor: Dég; Hédervár; Hungary; Orczy Gardens; Petri, Bernhard. In: *The Oxford Companion to the Garden*. Ed. by Patrick TAYLOR. Oxford–New York, Oxford University Press, 2006. 130–131, 212–213, 228–229, 352–353, 376.

ALFÖLDY 2008

ALFÖLDY, Gábor: Hapsburg Gardens in Hungary. *Habsburg: The House of Habsburg and Garden Art/Das Haus Habsburg und die Gartenkunst. Die Gartenkunst*, 20. 2008. Beilage zu Heft 2. 87–102.

ALFÖLDY 2009

ALFÖLDY Gábor: A dégi kastélypark története. A dégi Festetics-kastélyegyüttes. *Műemlékvédelem*, 52. 2009. 1–2. sz. 49–68.

ALFÖLDY 2015

ALFÖLDY Gábor: *A dégi Festetics-kastélypark: egy magyarországi tájkert története és helyreállítása*. Budapest, Forster Központ, 2015.

ALFÖLDY 2016

ALFÖLDY, Gábor: Lancelot „Capability” Brown’s Impact on Landscape Design in Hungary. *Capability Brown: Perception and Response in a Global Context. Garden History*, 44. 2016. Suppl. 1. 125–139.

ALFÖLDY 2018

ALFÖLDY Gábor: Újabb adatok a dégi Festetics-kastélyegyüttes építéstörténetéhez I. Egy ismeretlen útleírás Dégről, 1812-ből. *Ars Hungarica*, 44. 2018. 101–107.

ANDRÉ 1812

ANDRÉ, Christian Carl: Anerbieten, Güterbesitzer auf dem kürzesten und sichersten Wege zur höchsten Veredlung ihrer Schafheerden behülflich zu seyn. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 181–183.

ANONYMUS 1816

ANONYMUS: Anfragen und Zweifel über einige wichtige Punkte in der Schafzucht. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 6. 1816. 142–143.

ASBÓTH 1802

ASBÓTH János: *Méltóságos Gróf Tolnai Festetics György Ur ö Nagsága Parantsolatjára, és kegyelmességéből, Ásbóth János Georgikon-béli Tisztartó s Professor által 1802. 10. Septembertől fogva 12. Octoberig folytatott gazdaság-béli utazásnak leírása*. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 3700.

B. 1828

B., Fr. A. v.: Futterwirthschaft. Über Bernhard Petri’s neue Futterpflanze in Theresienfeld. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 18. 1828. 732–733. Ugyanez megjelent: *Bairisches Wochenblatt*, 1829, valamint *Der Wanderer*, 1830. No. 164. (Oldalszám nélkül).

BARTOSSÁGH 1816

BORSOVÁRI, Jakob [BARTOSSÁGH, József]: Antwort. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 6. 1816. 289–291.

BARTOSSÁGH 1827

BARTOSSÁGH, Joseph von: *Beobachtungen bei der Veredlung der Schafe und über die Mestitzen in Ungarn*. Preßburg, Joseph Landes, 1827.

BARTOSSÁGH 1830 (2014)

[BARTOSSÁGH József]: „A’ gazdasági kormány – írta egy aradi – 1830”. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: TAKÁTS Rózsa. (Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok, 12). Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2014.

BARTOSSÁGH 1832

BARTOSSÁGH, Joseph v.: *Über rationelle Landwirtschaft in Ungarn: Drei Betrachtungen von Joseph v. Bartosságh, emeriten Güter-Director, Gerichts-Tafel-Besitzer mehrerer Comitate, auch Ehren-Mitglied am Georgicon zu Keszthely*. Pest, Landerer, 1832.

BARTOSSÁGH 1836

BARTOSSÁGH, Joseph v.: Gegen Herrn August Petri’s landwirthschaftliche Notizen, gesammelt bey mehrmahligem Bereisen der Stuhlweissenburger Gespannschaft. *Allgemeine Oesterreichische Zeitschrift für den Landwirth, Forstmann und Gärtner*, 8. 1836. 169–177.

- BARTOSSÁGH 1837
BARTOSSÁGH József: A merinos vagy selyem birka fajok elnevezetéről. *Gazdasági Tudósítások*, 1. 1837. 102–123.
- BARTOSSÁGH 1841a
BARTOSSÁGH, Joseph von: *Beobachtungen und Erfahrungen über den Götterbaum (Ailanthus glandulosa L.)*. Ofen, Gyurián és Bagó, 1841.
- BARTOSSÁGH 1841b
BARTOSSÁGH József: A Bálványfa. *Gazdasági Tudósítások*, 5. 1841. 143–148.
- BARTOSSÁGH 1841c
BARTOSSÁGH, Joseph von: Beiträge zur ökonomischen Topographie Ungarns in einer Folge von Reiseskizzen und noch etwas. *Oekonomische Neuigkeiten un Verhandlungen*, 31. 1841. 649–663, 667–669, 681–688, 692–696, 701–704.
- BARTOSSÁGH–ANDRÉ 1812
BARTOSSÁGH [József]–ANDRÉ, Christian Carl: Aufforderung wegen der Petrischen Merinos. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 503–504.
- BARTOSSÁGH et al. 1823
B–GH UND G–Y [BARTOSSÁGH József és GHYCY Ignác?]: *Bemerkungen über der Fortgang der landwirthschaftlichen Kultur der feineren Schaf-Zucht und über die verschiedenen Arten Merinos in Ungarn. Aus dem Tagebuche zweier Ökonomen, auf einer Reise im Mai 1822 gezogen, und ihren Mit-Landwirthen zu weiterer Berichtigung und Aufklärung gewidmet von B-hg und G-y*. Pressburg, Snischek, 1823.
- BECKER 1797
BECKER, W[ilhelm] G[ottlieb]: *Taschenbuch für Garten Freunde* 1797. Leipzig, Voß und Comp., 1797 [megjelent: 1796].
- BECKER 1798
BECKER, W[ilhelm] G[ottlieb]: *Almanach und Taschenbuch für Garten Freunde* 1798. Leipzig, Voß und Comp., 1797 [megjelent: 1796].
- BERGER 2002
BERGER, Eva: *Historische Gärten Österreichs: Garten- und Parkanlagen von der Renaissance bis um 1930*. I. *Niederösterreich, Burgenland*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2002.
- BOTTA-DUKÁT–DANCZA 2004
BOTTA-DUKÁT Zoltán–DANCZA István: Magas aranyvessző és kanadai aranyvessző. In: MIHÁLY–BOTTA-DUKÁT 2004. 293–318.
- BUTTLAR 1989
BUTTLAR, Florian von: *Peter Joseph Lenné: Volkspark und Arkadien*. Berlin, Nikolai, 1989.
- DEÁK 2001
DEÁK Eszter: A tudományos élet és magyarországi kapcsolatai Cseh–Morvaországban a felvilágosodás korában. *Aetas*, 21. 2001. 3–4. SZ. 29–45.
- Description 1812
[N. n.] *Description des principaux jardins de l'Europe avec des remarques sur le jardinage et les plantations*, I. [Wien]. 1812.
- DITTMEN 2014a
DITTMEN, Andrea: Die Petris: wie die Zweibrücker Hofgärtner den Gartenbau veränderten. *OPUS*, 45. 2014. Sept.–Okt., 98–99.
- DITTMEN 2014b
DITTMEN, Andrea: Petri sei Dank: Die drei Zweibrücker Hofgärtner Petri aus dem 18. und 19. Jahrhundert. *Die Rheinpfalz*, 70. 2014. Nr. 171. Beilage Ihr Wochenende.
- DOMANOVSKY 1925
DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete és iratai*. II. (Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris.) Budapest, Magyar Történelmi Társulat–Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1925.
- EHRENDORFER 1983
EHRENDORFER, Karl: Petri Bernhard. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. 8. Red. von Eva OBERMAYER-MARNACH. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1983.
- FATSAR 2002
FATSAR, Kristóf: Bernhard Petri 1767–1853 German Landscape Designer. In: *Chicago Botanic Garden Encyclopaedia of Gardens: History and Design*. III. Ed. by Candice A. SHOEMAKER. Chicago–London, Routledge, 2001, 1027–1028.
- FATSAR 2009
FATSAR Kristóf: A történelmi kertekben végzett terep kutatások összetett eljárásai. *4D*, 13. 2009. 36–55.
- FÉNYES 1855
FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*, I–II. Pest, Kozma Vazul, 1851.
- G. GYÖRFFY 1991
GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon: idegen utazók megfigyelései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.
- GALAVICS 1999
GALAVICS Géza: *Magyarországi angolkertek*. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

GALAVICS 2002

GALAVICS Géza: Az angolkert mint utópia. In: *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 2002. Társadalomtudományok*. Főszerk. VIZI E. Szilveszter. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 175–209.

GALAVICS 2006

GALAVICS Géza: Egy elfeledett angolkert – Rovnye Trencsén megyében. *Ars Hungarica*, 36. 2006. 119–166.

GALGÓCZY 1884a

GALGÓCZY Károly: Bartosságh József. In: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve*, IV. Szerk. GALGÓCZY Károly. Budapest, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 1884. 8–11.

GALGÓCZY 1884b

GALGÓCZY Károly: Festetics Ágoston. In: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve*, IV. Szerk. GALGÓCZY Károly. Budapest, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 1884. 94–96.

GERGELY–PAJKOSSY 2003

GERGELY András–PAJKOSSY Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. GERGELY András. (Osiris tankönyvek.) Budapest, Osiris, 2003.

GRÄFFER–CZIKANN 1836

GRÄFFER, Franz–CZIKANN, Johann Jakob: *Oesterreichische National-Encyclopädie oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichsten Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes*. 4. Wien, Friedrich Beck, 1836.

GRANASZTÓI 2016

GRANASZTÓI Olga: Litteris in Patria Augendis? Könyvtártörténeti elmélkedések a „másik” Apponyi könyvtár sorsának apropóján, 1774–2011. In: *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Szerk. NYERGES Judit–VERÓK Attila–ZVARA Edina. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 2016. 220–227.

HADERER 1829

H(ADERER), Johann: Die schönen Bauten und Gartenanlagen Sr. Durchlaucht des regierenden Fürsten Johann von Liechtenstein. *Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst*, 1. 1829 20. sz., 129–179.

HAJÓS 1989

HAJÓS, Géza: *Romantische Gärten der Aufklärung: Englische Landschaftskultur des 18. Jahrhunderts in und um Wien*. (Studien zu Denkmalschutz und Denkmalpflege, Band 14). Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1989.

HAJÓS 2006a

Der malerische Landschaftspark in Laxenburg bei Wien. Hg. von Géza HAJÓS. (Eine Publikationsreihe der Museen des Mobiliendepots, Band 21). Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2006.

HAJÓS 2006b

HAJÓS, Géza: Die Geschichte des Laxenburger Parks zwischen 1700 und 1914. In: HAJÓS 2006a. 13–151.

HAJÓS 2007

HAJÓS, Géza: Relations in Garden art between the imperial capital of Vienna and the German states in the last third of the 18th and first third of the 19th centuries. In: *Preussische Gärten in Europa: 300 Jahre Gartengeschichte/Prussian Gardens in Europe: 300 years of garden history*. Hg. von Michael ROHDE. Edition Leipzig–Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin–Brandenburg, Leipzig–Potsdam, 2007. 220–225.

HIRSCHFELD 1780–1785

HIRSCHFELD, Christian Cay Lorenz: *Theorie der Gartenkunst*, I–V. Leipzig, M. G. Weidmanns Erben und Reich, 1780–1785.

HLAVAC 2016

HLAVAC, Christian: Auf den Spuren des Gartenkünstlers Peter Joseph Lenné in Österreich. *Historische Gärten*, 22. 2016. No. 2. 4–10.

JÁMBOR 2019

JÁMBOR Imre: *Nebben Városligete: A világ első népkertje Pesten*. Budapest, Terc Kiadó, 2018.

KÖHLER 2003a

KÖHLER, Marcus: *Die Entstehungsgeschichte des Landschaftsgartens in Deutschland und Russland. Der Gärtner Johann Busch als Mentor eines neuen Stils*. Doktori disszertáció, Technische Universität Berlin, 2003. https://tu-dresden.de/bu/architektur/ila/gla/ressourcen/dateien/mitarbeiter/dissertation_koehler?lang=en (letöltve: 2019. 06. 30.)

KÖHLER 2003b

KÖHLER, Marcus: *Frühe Landschaftsgärten in Russland und Deutschland. Johann Busch als Mentor eines neuen Stils*. Berlin, Aland-Verlag, 2003.

KÖHLER 2016

KÖHLER, Marcus: Brownian Gardens in Germany. *Garden History*, 44. 2016. Suppl. 1. 159–174.

KRÄFTNER 2008

KRÄFTNER, Johann: *Oasen der Stille: Die grossen Landschaftsgärten in Mitteleuropa*. Wien, Liechtenstein Museum/Brandstätter Verlag, 2008.

KRAUSSER 1981

KRAUSSER, Gertrud von: *Hofgärtner-Familien in Zweibrücken*. Zweibrücken, 1981.

KREJČÍŘIK et al. 2015

KREJČÍŘIK, Přemysl et al.: *Dřeviny zámeckého parku v Lednici*. Brno, Mendelova univerzita, 2015.

KREJČIŘIK–PEJCHAL 2015

KREJČIŘIK, Přemysl–PEJCHAL, Miloš: *Historie pěstování dřevin*. Brno, Mendelova univerzita, 2015.

KRÜNITZ 1825

KRÜNITZ, Johann Georg: *Oeconomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Land- Haus- und Staats-Wirthschaft*, CXXXIX. Berlin, Pauli, 1825.

KURUCZ 2013

KURUCZ György: *Keszthely grófia: Fesztetics György*. Budapest, Corvina Kiadó, 2013.

KURUCZ 2018

KURUCZ György: *Peregrinatio oeconomica*. Georgikoni tanárok nyugat-európai tanulmányújtjai a 19. század első évtizedeiben. *Századok*, 151. 2017. 1007–1024.

KURUCZ m. a.

KURUCZ György: *Úton lenni Nyugat-Európában. Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*. Budapest, Corvina Kiadó, megjelenés alatt.

LACK 2002

LACK, Peter: Die Gärtner- und Künstlerfamilie Sckell. In: *Die Gartenkunst*, 14. 2002. Heft 2, S. 195

LENGERKE 1838

LENGERKE, Alexander von: *Landwirthschaftliches Conversations-Lexikon für Praktiker und Laien*. Prag, J. G. Calve, 1838. 609–617.

LOHMEYER 1937

LOHMEYER, Karl: *Südwestdeutsche Gärten des Barock u. der Romantik in ihren in- und ausländischen Vorbildern*. Saarbrücken, Buchgewerbehaus Aktiengesellschaft, 1937.

LÖBE 1844

LÖBE, William; PETRI, Bernhard. In: ERSCH, J. S.–GRUBER, J. G.: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. 3. Section 19. Theil. Leipzig, Brockhaus, 1844. 285–298.

MANNLICH 1913

Lebenserinnerungen des Joh[ann] Christian MANNLICH 1741–1822. Nach der französischen Originalhandschrift herausgegeben von Eugen STOLLREITHER. Berlin, Mittler, 1913.

MIHÁLY – BOTTA-DUKÁT 2004

Biológiai inváziók Magyarországon: özönnövények. Szerk. MIHÁLY Botond–BOTTA-DUKÁT Zoltán. Budapest, TermészetBÜVÁR Alapítvány Kiadó, 2004.

MOHAY 2014

MOHAY Borbála: Az Orczy-kert gondolata és megvalósítása *Átjáró*, 3. 2014. 2. sz. 25–56.

N. n. [BARTOSSÁGH?] 1812

N. n. (BARTOSSÁGH JÓZSEF?): Aufforderungen wegen der Petrischen Merinos, *Oecomonische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 503.

N. n. 1951

N. n.: Altzweibrücker Gartenkunst: Zweibrückens Gärten und Alleen unter der Obhut des Hofgärtners Petri. *Pfälzischer Merkur / Ausgabe Pfalz-Saar*, 50. 1951. No. 295.

NEBBIEN 1981

NEBBIEN, Heinrich: *Ungarns Folks-Garten der koeniglichen Frey-Stadt Pesth (1816)*. Hg. und bearb. von Dorothee NEHRING. München, Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Miscellanea, 11.

NEHRING 1981

NEHRING, Dorothee: Einleitung. In: NEBBIEN 1981. III–XXVII.

NOVÁK 1994

NOVÁK, Zdenek: Eisgrub-Feldsberg in Mähren: Ein bedeutendes Dokument der Landschaftsgestaltung in Mitteleuropa. *Die Gartenkunst*, 6. 1994. 91–99, 103.

NOVÁK 1997

NOVÁK, Zdeněk: Lednicko-valtický areál na jižní Moravě. In: *Krajinné dědictví. Sborník mezinárodního symposia ICOMOS-IFLA*. Brno, 1997. 35–50.

PÁLMÁNY 1987

PÁLMÁNY Béla: Bartosságh József. In: *Agrártörténeti életrajzok*, I. Szerk. FÜR Lajos–PINTÉR János. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1987. 131–133.

PETRI 1791

PETRI, August [Ernst August BERNHARD]: *Auf Erfahrung gegründete Anweisung nützliche Waldungen von allerley Holz Arten welche in unserm Himmelsstrich gedeyen, anzupflanzen; iter Heft, von dem Acacien – Lerchen – und dem abendländischen Platanus-Baum*. Zweibrücken, 1791. (2. kiadása: Frankfurt am Main, 1793.)

PETRI 1797a

B[ecker] [PETRI, Bernhard]: Beschreibung des Naturgartens zu Vedröd in Ungarn. In: BECKER 1797. 135–155.

PETRI 1797b

PETRI, Bernhard: Der Naturgarten des Herrn Baron Ladislaus von Ortzy bei Pest, so wie er von Unterzeichnetem entworfen und ausgeführt worden ist' [a mutatóban: 'Der Naturgarten des Herrn Baron Ladislaus von Ortzy bei Pest, entworfen und ausgeführt von Petri]. In: BECKER 1797. 156–173.

PETRI 1797C

PETRI, Bernhard: Verzeichniss derjenigen Bäume und Gesträuche, welche in dem Königreiche Ungarn wild wachsen. In: BECKER 1797. 276–283.

PETRI 1797d

PETRI, Bernhard: Bemerkungen der Kältesgrade, welche nachstehende Pflanzen in dem ehemaligen Herzogl. Pfalz-Zweibrückischen Garten zu Karlsberg nach mehrjährigen Versuchen ausgehalten haben. In: BECKER 1797. 284–322.

PETRI 1798a

PETRI, Bernhard: Beschreibung des Naturgartens des Herrn Grafen von Vizay zu Hedervar, auf der Insel Schütt in Ungarn, so wie we unter der Leitung des Unterzeichneten angelegt worden. In: BECKER 1798. 75–93.

PETRI 1798b

PETRI, Bernhard: Beschreibung des ländlichen Gartens zu Raro in Ungarn, zwei Stunden von Raab, so wie solcher unter der Leitung des Unterzeichneten im Jahr 1794 angelegt worden ist. In: BECKER 1798. 94–101.

PETRI 1798C

PETRI, Bernhard: Entwurf zu einem Nationalgarten. In: BECKER 1798. 183–199. [B(ecker) bevezetője: 183–184.]

PETRI 1798d

PETRI, Bernhard: Erprobte Verfahrensart, Pflanzen aus einem wärmeren Klima nach und nach an ein kälteres zu gewöhnen. In: BECKER 1798. 271–277.

PETRI 1798e

PETRI, Bernhard: Beschreibung eines unbekanntenen Schwamms, welcher in einer Röhre von Föhren- oder Kiefernholz (*Pinus sylvestris*), die zehn Jahre bei einer Wasserleitung in der Erde gelegen hatte, im November 1796. in der Fürstl. Lichtensteinischen Herrschaft Loosdorf von Unterzeichnetem entdeckt worden ist. In: BECKER 1798. 295–296.

PETRI 1811a

PETRI, Bernhard: Original spanische Race-Schafe und Wollverkauf *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 1. 1811. 142–144.

PETRI 1811b

Irtepe [PETRI, Bernhard]: Wechselwirtschaftsplan einer ungarischen Puste [„Die Puste Kelletsai“ = Jásztelek]. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 1. 1811. 153–161.

PETRI 1811C

N. n. [PETRI, Bernhard]: Landwirtschaftliche Geschichte. Gelungene und gesegnete Einführung des Kleebaues durch Zwang in der Pfalz. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 1. 1811. 201–202.

PETRI 1811d

Irtepe [PETRI, Bernhard]: Wirtschafts-Plan einer sehr leichten Bodenart im Steinfeld in Unter-Oestreich. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 1. 1811. 299–302.

PETRI 1812aa

Irtepe [PETRI, Bernhard]: Ansichten über die Schafzucht nach Erfahrung und gesunder Theorie – Klima, Nahrung, und Behandlung haben eine große Zahl von Varietäten unter den Schafen hervorgebracht – Festlegung des Unbestimmten Grundsatzes in der Naturgeschichte, daß das Muflon das ursprüngliche Stammtier des ganzen Schafgeschlechtes ist. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 1–5, 9–16, 21–23, 27–28, 45–48, 60–61, 81–85, 91–92, 106–107.

PETRI 1812ab

Irtepe [PETRI, Bernhard]: Ansichten über die Schafzucht. Beschreibung der Jászteleker Wollewaschhauses; das erste außer Spanien und Frankreich in Europa. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 81–85.

PETRI 1812b

PETRI, [Bernhard]: Auszüge aus Briefen auf einer landwirtschaftlichen Reise nach Spanien, hauptsächlich über Schaffzucht, vom Herrn Wirtschafts Rath Petri. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 149–151, 162–164, 177–180, 241–243, 251–252, 259–260, 281–283, 289–292, 298–300, 306–307, 314–316, 322–323.

PETRI 1812C

N. n. [PETRI, Bernhard]: Auszüge aus Briefen eines Reisenden an den Herausgeber durch das Oedenburger und Wesprimer Komitat, im May 1812. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 487–492, 501–502, 504–506.

PETRI 1812d

Irtepe [PETRI, Bernhard]: Anfrage wegen des *Asclepias Syriaca*. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 2. 1812. 297–298.

PETRI 1815

PETRI, Bernhard: *Das ganze der Schafzucht in Hinsicht auf unser deutsches Klima, und der angrenzender Länder, insbesondere von der Pflege, Wartung und den Eigenschaften der Merinos und ihrer Wolle: Ein vollständiges, alles umfassendes praktisches Handbuch für Guts- und Schäferey-Besitzer, Beamte, und Schäfer [...]*. Wien, Strauss, 1815.

PETRI 1825

PETRI, Bernhard: *Das Ganze der Schafzucht für Deutschlands Klima und das ihm ähnliche der angränzenden Länder mit besonderer Hinsicht auf die zu beobachtende Pflege und Wartung der Merinos und Charakterisirung derselben: Ein vollständiges praktisches Handbuch*. Zweyte Auflage. Wien, Schaumburg, 1825.

PETRI 1827

PETRI, Bernhard: *Die wahre Philosophie des Ackerbaues, oder ein auf die Erhöhung des Grundeigentums gestütztes, ganz neues Dünger-System: 2. Theil: Nebst einer Abhandlung über die entdeckten wichtigen Eigenschaften einer neuen perennirenden Futterpflanze [...] für denkende Oekonomen und Cameralisten*. Wien, Schaumburg und Comp., 1827.

PETRI 1835

PETRI, August [„Sohn“]: Landwirthschaftliche Notizen. *Allgemeine Oesterreichische Zeitschrift für den Landwirth, Forstmann und Gärtner*, 7. 1835. 1173–1189.

PETRI 1836

PETRI, C. August [„Sohn“]: Landwirthschaftliche Notizen, gesammelt bei mehrmaligen Bereisen der Stuhlweißenburger Gespannschaft in Ungarn. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 26. 1836. 735–760.

PRÓRAY 1862

PRÓRAY Gábor, Honunk kertészete a múltban s jelenben. *Budapesti Szemle*, 1862. 440–452; valamint *Magyar Akadémiai Értesítő*, 4. 1863. 3–19.

PROST 2005

„Der Natur und Kunst gewidmet“: *Der Esterházyische Landschaftsgarten in Eisenstadt*. Hg. von Franz PROST. 2. verbesserte und ergänzte Auflage, hg. von Elmar CSAPLOVICS–Edith LEISCH-PROST. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2005.

RAPAICS 1940

RAPAICS Raymund: *Magyar kertek*. Budapest, Magyar Könyvbarátok–M. Kir. Egyetemi Nyomda, 1940.

REISINGER 1987

REISINGER, Claus: *Der Schloßgarten zu Schwetzingen*. Worms, Wernersche Verlagsgesellschaft, 1987.

Sámereyen 1811

[N. n.]: Wo bezieht man Sámereyen, Pflanzen und Sezlinge her? *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 1. 1811. 61.

SCHRADER–HERING 1863

SCHRADER, Georg W.–HERING, Eduard: *Biographisch-literarisches Lexikon der Thierärzte aller Zeiten und Länder*. Stuttgart, Ebner&Seubert, 1863.

SCHNEIDER 2014

SCHNEIDER, Ralf: 'Unbekannte Pläne zu Parkanlagen in Pfalz-Zweibrücken'. *Die Gartenkunst*, 26. 2014. 209–234.

SCHOBBER 2006

SCHOBBER, Michaela: Quellen zur Geschichte des Laxenburger Parks 1750–1914. In: HAJÓS 2006. 293–352.

SCHWAN 2010

SCHWAN, Jutta: Über Gartenkünstler und Hofgärtner in Pfalz-Zweibrücken. In: *Die Wiege der Könige: 600 Jahre Herzogtum Pfalz-Zweibrücken*. Hg. von Charlotte GLÜCK-CHRISTMANN. Zweibrücken, Museum der Stadt Zweibrücken, 2010. 259–263.

SCHWAN 2010a

SCHWAN, Jutta: *Studien zur Baugeschichte von Schloss Carlsberg: Bericht den dermaligen Zustand des sämtlichen Carlsberger Bauwesens betreffend*. Abhandlungen zur Geschichte der Pfalz, Reihe B. Neustadt an der Weinstrasse, Stiftung zur Förderung pfälzischer Geschichtsforschung, 2010. (Dissertation, Historisches Institut, Universität des Saarlandes, Saarbrücken, 2009.)

SCHWAN 2014a

SCHWAN, Jutta: Ein Gärtner von Welt. Neuentdeckung in Archiv: Der Gartenplan von Schloss Carlsberg und die Erläuterungen seines Schöpfers Bernhard Petri. *Saargeschichten: Magazin zur regionalen Kultur und Geschichte*, 2014. No. 1. 22–28.

SCHWAN 2014b

SCHWAN, Jutta: Johann Ludwig Petri. In: Heiko HÜBSCHER et al.: *100 Jahre Leidenschaft für Rosen: Rosengarten Zweibrücken*. Zweibrücken, Umwelt- und Servicebetrieb Zweibrücken, 2014. 7–16.

SCKELL 1825

SCKELL, Friedrich Ludwig von: *Beiträge zur bildenden Gartenkunst für angehende Gartenkünstler and Gartenliebhaber*. 2. Auflage. München, Joseph Lindauer, 1825.

SISA 1990–1992

SISA, József: Landscape Gardening in Hungary and its English Connections. *Acta Historiae Artium*, 35. 1990–1992. 193–206.

SISA 1997

SISA, József: A csákvári Esterházy-kastély parkja. *Művészettörténeti Értesítő*, 46. 1997. 147–179.

SISA 2005

SISA József: *A dégi Fesztetics-kastély*. Budapest, Műemlékek Állami Gondnoksága, 2005.

Theresienfeld 1848

[N. n.]: Theresienfeld. *Illustrierte Zeitung*, 10. 1848. No. 240. 87–89.

TOWNSON 1797

TOWNSON: *Travels through Hungary with a short Account of Vienna in the Year of 1793*. London, Robinson, 1797.

TROLL 2017

TROLL, Hartmut: Friedrich Ludwig von Sckell und die Aufgaben des Gartenkünstlers Anfang des 19. Jahrhunderts. *Gartenkünstler und ihr Wirken in historischen Gärten. Jahrbuch der Stiftung Thüringer Schlösser und Gärten*. Forschungen und Berichte zu Schlössern, Gärten, Burgen und Klöstern in Thüringen und

seinen europäischen Nachbarländern 21. Rudolstadt–Regensburg, Stiftung Thüringer Schlösser und Gärten–Schnell&Steiner, 2017. 28–49.

UDVARDY 2004

UDVARDY László: Bálványfa. In: MIHÁLY–BOTTA–DUKÁT 2004. 143–160.

WILHELM 1990

WILHELM, Gustav: *Joseph Hardtmuth: Architekt und Erfinder 1758–1816*. Wien–Köln, Böhlau, 1990.

WILLIAMSON 1995

WILLIAMSON, Tom: *Polite Landscapes: Gardens and Society in Eighteenth-Century England*. Baltimore (Maryland, USA), Johns Hopkins University Press, 1995.

WURZBACH 1870

WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich*, XXII. Wien, Kaiserlich–königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1870.

Z[ICHY?] 1837

F. v. Z. [Franz von Zichy?]: Erwiderung auf die Nr. 95 1836 dieser Zeitschrift gegebenen „landwirtschaftlichen Notizen, gesammelt bei mehrmaligem Bereisen der Stuhlweißenburger Gespanschaft in Ungarn durch C. A. Petri Sohn. *Oeconomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, 1837. 137–139.

ZÁDOR 1967

ZÁDOR Anna: *Pollack Mihály Fejér megyei működése*. István Király Múzeum Közleményei. A. sorozat 12. sz. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1967.

ZÁDOR 1973

ZÁDOR Anna: Az angolkert Magyarországon. *Építés-Építészet-tudomány*, 5. 1973. 145–243. Újraközölve in: Uő: *Az építészet és múltja. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Corvina Kiadó, 1988. 145–243.

ZÁDOR 1974

ZÁDOR Anna: *Balogh András: Petri Bernhard magyarországi működése. Doktori disszertációról adott vélemény*. Gépirat. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára, MTA MKI C–I–75, Zádor Anna hagyatéka, II–343.

ZÁDOR 1983

ZÁDOR Anna: *A dégi egykori Festetics-kastély*. Gépirat. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ, Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára, MTA MKI C–I–75, Zádor Anna hagyatéka, I–77.

ZÁDOR–GENTHON 1967

Művészeti lexikon, III. Főszerk. ZÁDOR Anna–GENTHON István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

ZATLOUKAL–KREJČÍŘIK 2012

ZATLOUKAL, PAVOL–KREJČÍŘIK, Přemysl–ZATLOUKAL, Ondřej: *The Lednice-Valtice Estate*. Prague, Foibos, 2012.

New Data about the History of Festetics House and its Park at Dég, II.

Bernhard Petri and Dég Park

Praised several times as one of the most prominent parks on the European Continent, due to the lack of available archival material, there has been still little known about the birth of Dég Park. This article reveals newly-found data about the well-known German landscape designer and agronomist Bernhard Petri's (Zweibrücken 1767 – Theresienfeld 1853) definitive role in the creation of this park.

Hungarian agronomist József Bartosságh spent decades in the vicinity of the Festetics family as the estate director of the builder's sister. In his writings he describes how the park and the residence have been created from a bare grass- and marshland, praising the park and its lake as a symbol of the Hungarian agricultural development, an ideal for the whole country. Bartosságh is the one who informs us in a Viennese agricultural periodical that Petri contributed to the laying out of the park ("in Dégh... beym Ausstecken der Gartenanlagen mitgewirkt hat").

Despite the fact that no further written information about Petri's contribution at Dég exists except this laconic note, this study attempts to clarify to what extent and how Petri was involved in the creation of the park: whether he was the overall designer from the beginning or just a well-known expert who the owner consulted once about the formation of certain details. The masterly composition of the vast park, with its broad lawns, radiating vistas, the one-and-a-half-miles-long serpentine lake, the carefully placed islands and carefully-engineered overflow-channels, and the Robinia forest and clumps of conifers, is certainly the work of a multitasking and experienced designer, one equally familiar with the great English landscape parks (e. g. Stowe) and hydraulic engineering, as well as forest botany. Moreover, certainly in line with Festetics's similar attempts, he knew how to make such a park beautiful, comfortable and useful, fruitful and financially prosperous at the same time. There were very few specialists available in or near Hungary c.1810 who possessed all this knowledge and practice (Rudolf Witsch and Heinrich Nebbien in Hungary, Bernhard Petri in Theresienfeld near Wiener Neustadt, Christoph Lübeck in Bruck-an-der-Leitha, both close to the Hungarian border, or the young Peter Joseph Lenné who was staying in Vienna just then.). Some stylistic elements, e. g. the ornamental orchard in the middle of the park, are most typical of Petri who created an enormous lake like this in Eisgrub/Lednice, in his chef-d'œuvre from the previous decade. The park at Dég is three times larger than the one at Lednice, and its lake is the largest one in Hungarian parks. Petri divided his entire life between garden design and agriculture. He always emphasized that utility and beauty must go hand-in-hand. After leaving

Prince Johann von Liechtenstein's court (1808), he settled down in Theresienfeld, dedicating himself to breeding his own herd of merino sheep. Nevertheless, Antal Festetics's ambition to create a 700-acres park at Dég could still be inspiring for him. Having the practiced engineer Ferenc Kováts on site as estate inspector, Petri did not have to direct the works all the time. We know of a single visit by him from May 1812 that was part of his – sheep-and-gardens' study tour to the Transdanubian region of Hungary. He recorded this tour in the periodical *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*. (This unanimous study is attributed to Petri based on its style and the frequent referencing of Petri's earlier works.)

Antal Festetics certainly knew Petri from c.1794 when the landscape gardener created the Orczy Garden in Pest for Festetics's good friend László Orczy, whose niece later married Festetics. Anyway, he was a member of that Hungarian enlightened (freemasonic) circle in Pest-Buda which gave the first commissions to the German designer when he had to flee from Pfalz to the then peaceful Habsburg Empire.

In order to give a background to the main thesis, this article gives an overview of Petri's life up to the creation of Dég Park. It includes Petri's plans (Kew, Richmond, Syon House, Wilton, Stowe and a plan for an island on the Thames at Brentford) drawn in England in the age of 18 when he had just started his 3-years study tour to the British Isles. His newly-found biography from 1838 and other sources reveal a row of previously unknown data of Petri's life, including many details from his study tour (a lengthy visit at the sheep-breeder Bakewell, learning botany from William Aiton at Kew, personal connections with Sir Joseph Banks, sending hundreds of tender plants from England to his prince to Karlsberg, a visit to Dublin etc). It has also been revealed that, on return to Karlsberg in Pfalz, beyond designing the landscape park for the residence, he became a key figure as a general advisor on matters of taste for the prince. It has become clear that he left Karlsberg/Zweibrücken for Vienna only in February or March 1793 (not in 1791 as can be found in the literature) and he started his new career with the alteration of the garden at Hédervár, Hungary in the Spring of that year. Thanks to the newly-found sources, beyond his well-known commissions in Hungary, Austria and Moravia, Baron Braun's garden in Schönau in Austria as well as Margaret Island in the capital of Hungary can also be attributed to him. It has also been clear that Petri became the plenipotential director of Johann von Liechtenstein in 1798 or 1799, well before the Prince became the ruler of the duchy (1805). Some data of key significance have also come into light about the nature of Petri's enormous

work done for the prince as his plenipotential director of all princely estates, responsible for all the organisation and creation of buildings and gardens throughout Austria, Moravia and the Czech Lands. After a decade of accumulating work and responsibility, Petri became overwhelmed and left this fabulous job. It was not known that he, as a child, when his mother died, was preappointed by Prince Elector Carl II August of Zweibrücken, expectant to the Bavarian throne, to become the director of buildings, gardens and agriculture. (This would have meant following in the footsteps of his father, August Petri, with further engagement.) This means that Bavarian Royal Court Garden Director Ludwig von Sckell filled in the post that was meant to be taken by his one-time pupil, Bernhard Petri. Even later on, King Maximilian I of Bavaria also wanted Petri to move back to take the post at least of director of economy but Petri refused it. Nevertheless, he received the highest honour from Maximilian as well as from Frederick William III, King of Prussia.

Coincidentally, both main two characters of this article: Petri and Bartosságh played an important – however, from our current point of view, not positive – role in the formation of Europe's flora. Bartosságh was responsible for large-scale prop-

agation of *Ailanthus altissima* whereas Petri's interest was to propagate Robinia (following his father's efforts in Bavaria) and other economic plants such as *Asclepias syriaca* and *Solidago canadensis* throughout the Empire and the continent. In our days, these are weeds to be strictly controlled within the European Union. Only Robinia escapes from this within the borders of Hungary – since it has been officially declared a – *Hungaricum*'.

Petri's oeuvre, however, contains some of the foremost landscape gardens and parks in Central Europe, including Eisgrub/Lednice as a World Heritage Site. Now, thanks to the information from Bartosságh, we can place Anton Festetics's park at Dég among these.

Gábor Alföldy

*landscape architect and MA in Conservation Studies,
PhD candidate at Eötvös Loránd University of Sciences,
Budapest, Doctoral School of Philosophical Sciences,
Programme of Art History
alfoldyg@gmail.com*

TÁRGYSZAVAK

kerttörténet, Dég, Christian Carl André, Bartosságh József, Heinrich Nebbien, August Petri, Bernhard Petri, Pollack Mihály, Anton van Wynder

KEYWORDS

garden history, Dég, Christian Carl André, József Bartosságh, Heinrich Nebbien, August Petri, Bernhard Petri, Mihály/ Michael Pollack, Anton van Wynder